

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1955

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KŐHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, VARJAS BÉLA

Felelős szerkesztő

VARJAS BÉLA

E szám munkatársai: DOMANOVSKY ÁKOS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, RÁCZ ARANKA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN ny. egyetemi tanár, STOLL BÉLA tudományos kutató, FÜLÖP GÉZA, a Magyar Enciklopédia Szerkesztőségének munkatársa, BARABÁSI REZSŐ, a Népművelési Minisztérium osztályvezetője, GERŐ GYULA, »A Könyv« belső munkatársa, V. WALDAPFEL ESZTER, az Országos Széchényi Könyvtár h. főigazgatója, TÖKÉS LÁSZLÓ, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, MEZEY LÁSZLÓ, az irodalomtudományok kandidátusa, tudományos kutató, HANKISS JÁNOS, a debreceni Egyetemi Könyvtár munkatársa.

Technikai szerkesztő

DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség : Budapest, VIII. Múzeum krt 14–16. Telefon : 339–162/165

A leltározás és raktározás új rendje a budapesti Egyetemi Könyvtárban

Az Egyetemi Könyvtár feldolgozó munkája az utolsó hat év folyamán gyökeres átalakuláson ment keresztül. Az üzemesítés, két új tárgyi katalógus elindítása, a nominatívuszos anonyma-felvétel kiküszöbölése, végül a leltározás és raktározás átalakítása a főbb állomásai ennek az átalakulásnak.

Az alábbiakban a raktározási és leltározási reformot kívánjuk ismertetni és indokolni. Ez talán nem érdektelen: az újítás számos könyvtártechnikai kérdést érint. Előző reformjaink sora általában nem kíván igazolást. Nem így a raktározási és leltározási reform; ennek során negatívumokat is vállaltunk, megoldásokat, amelyek kedvezőtlenebbek azoknál, amelyeket felcseréltünk velük, amelyeket tehát csak a reform egészének mérlege igazolhat. Ezért az intézkedések ismertetése mellett ennek a mérlegnek a felállítása lesz főfeladatunk.

A könyvtár régi raktározási rendje

A könyvtár 1875-ben bevezetett raktári rendjében a könyvek szakcsoportokra tagolva, a csoportokon belül pedig futószámsor szerint rendezve, vagyis a beérkezés sorrendjében állottak a raktárban, azzal a kivétellel, hogy a sorozatok, gyűjtemények, többkötetes művek később beérkezett darabjai az elsőnek beérkezett darab, későbbi példányok pedig az első példány helyszámát kapták. A csoportok száma kezdetben 48 volt, amely szám később lassan 59-re nőtt. Minden csoport két nyelvi alcsoportra, ezek pedig ismét 3–3 formátum-csoportra tagolódtak, s így a raktárban mintegy 350 számsor futott.

Érdeemes emlékeztetnünk arra, hogy a szakrendszernek és a futószámsornak pontosan ezt a kombinációját tartja Georg LEYH a könyvtárunk nagyságrendjébe tartozó gyűjtemények számára a legmegfelelőbbnek és legpraktikusabbnak, — azzal az egyetlen eltéréssel, hogy egyetemi könyvtárakban mintegy 100 szakcsoport felállítását kívánja.¹ Ítéletét aligha lehet elvetni: a raktár tagoltsága a katalogizátornak és a raktárosnak, még gyakrabban azonban a referenzesnek igen jó szolgáltatásokat tesz, — még olyankor is, ha jó tárgyi katalógusok állanak rendelkezésre.

Könyvtárunk különösen nagy hasznát látta ennek a raktári rendnek — éppen régi szakkatalógusának használhatatlansága következtében. Bár

¹ L. *Aufstellung und Signaturen* c. cikkét a MILKAU-féle *Handbuch* II. kötetében, 319–353. l. 1933.

az 59 szak könyvállományunkat csak igen durván tagolta, mégis, miután az egyes szakokon belül a könyvek megközelítőleg kronológiai rendben állottak, a raktárban a tájékozódás sokkal könnyebb és gyorsabb volt, mint elavult régi szakkatalógusunkban. Kétségtelen persze, hogy annál az anyagnál, amely már szerepel új tárgyi katalógusainkban, az organikus raktár előnyei nem olyan jelentősek, mint régebbi anyagunknál, de csekélyebb mértékben ott is fennállanak. S nem lehet vitás, hogy ezek az előnyök teljes egészükben még a legtökéletesebb katalógus-hálózat mellett sem enyésznek el, csak lassan devalválódnak az állomány növekedésével párhuzamosan; ennek következtében az áldozat, amelybe kerülnek, aránytalanná válik, s így a gazdaságosság szempontja ezeknek az előnyöknek a feladása mellé szegődik.

Nem tagadható ugyanis, hogy a tagolt raktárnak hátrányai is vannak. Így nálunk a 350 számsor megnehezíti az eligazodást a raktárakban; szűkessé teszi, ill. tette az egyes számsorok végén helytartalékok fenntartását, ami fokozta az amúgy is súlyos helyhiányt; egy-egy ilyen tartalék megtelesekor szükségessé tette a számsor ugrását, ami fokozta a raktár rossz áttekinthetőségét. Mindez gyakorlott raktárkezelőket és a napi munkában némi munkatöbbletet követelt. Emellett a helyszámozás, a raktári jelzet megállapítása is számottevő munkát igényelt.

Az elmondottaknál sokkal nagyobb súllyal esik azonban latba az a hátrány, hogy tagolt raktárban az ellenőrzés, állományrevízió megfelelő apparátusát nehéz megteremteni. A cédulákon vezetett helyrajzi katalógus nem kielégítő, mert nem rögzített s így nem megbízható. Könyvformájú helyrajzi katalógus készítése viszont — 350 futószámsorról lévén szó — semmiféle más feladattal (pl. leltározás) nem lenne összekapcsolható, hanem feltétlenül külön munkafolyamatot, tehát jelentős munkaáldozatot igényelne.

Könyvtárunk anyagának kb. feléről semmilyen helyrajzi katalógus sincsen. Az 1928 óta vezetett helyrajzi katalógusunk sem kielégítő, mert cédula-formában, a kísérlapok felhasználásával készül, ami azt eredményezi, hogyha egy számon se könyv, se helyrajzi cédula sincsen, akkor a valószínűség általában a számozási hiba mellett szól ugyan, de teljes bizonyosságot sohasem szerezhetünk, sohasem zárhatjuk ki a lehetőséget, hogy mégis valóságos hiánnyal, lopással állunk szemben.

A numerus currens bevezetésének szempontjai és formája

A fent vázolt állapotok döntötték el könyvtárunkban végül is a numerus currens contra organikus raktár vitáját: az állományellenőrzés terén fennálló kedvezőtlen állapotok adtak fokozott súlyt az állomány védelmére irányuló törekvéseknek és vitték ezt a szempontot diadalra. Teljesen tisztában voltunk ugyan azzal, hogy a szakcsoportos raktár feladása áldozat és — elszigetelten nézve a dolgot — egy lépés hátrafelé. Mégis helyzetünk egészének mérlegelése alapján arra az eredményre jutottunk, hogy feladataink és segélyforrásaink megfelelő összehangolása megkívánja eddigi raktározási rendszerünk feladását és a futószámsoros raktározás bevezetését. Mindenekelőtt: a numerus currens bevezetése volt az előfeltétele annak, hogy gazdaságos módon — a gazdaságosság szempontjainak messzemenő figyelembevételre a reánk váró hatalmas és sürgető új feladatok közepette termé-

szetesen elengedhetetlen feltétel volt — megteremtsük az állományrevízió teljesen megbízható és kielégítő eszközét.

Közvetlen munkamegtakarítást a numerus currens bevezetése nem eredményezett számunkra: a munkamegtakarítás sem a helyszámozás munkájánál, sem a raktárkezelés terén nem jelentős, — a naplózásnál viszont munkatöbblet mutatkozik.² Viszont komoly munkamegtakarítást értünk el közvetve azáltal, hogy az állományvédelem, a raktárrevízió apparátusát tökéletesítettük, anélkül, hogy ez az új teljesítmény a felhasznált munka mennyiségét a legkevésbé is emelte volna.

Az elhatározás ennek ellenére nem volt könnyű. Viszont amikor eljutottunk oda, hogy régi raktári rendünket feladjuk és bevezetjük a numerus currenst, akkor a részletek már nem okoztak sok nehézséget. Így például egyáltalában nem volt nézeteltérés abban a kérdésben, hogy az egyetlen zárt számsort nem alkalmazzuk, mert előnyei — valamivel még áttekinthetőbb raktár és maradéktalanabb helykihasználás — távolról sem nyújtanak megfelelő kárpótlást hátrányaiért. Már a polcok előrerendezésének és az állványok megtervezésének nagy, alapjában véve improduktív munkája is elegendő lenne ellenérvnek, — pedig ennél még nagyobb súllyal esik latba az a körülmény, hogy az egy-egy polc felállításához szükséges mennyiségű azonos magasságú könyv összevárása megnyújtja, esetleg megsokszorozza a feldolgozás időtartamát, s az ütem meggyorsítását a rendkívül sürgős esetekben is csak elég nagy külön munkaáldozatok árán engedi meg.

Új raktárunkban a könyveket öt nagyságkategóriában állítjuk fel, a különböző nagyságokat a számsor ugrásával jelezve. Az egyes raktárrészekben az állványokat teljes egészükben, a legfelső sortól a legalsóig ugyanaz a könyvnagyság tölti meg. Az 5 nagyság: 18 centiméterig, 18—21, 21—25, 25—30 centiméter között és 30 centiméteren felül. A nagysághatárok megállapításánál a könyvek szokványos nagysága mellett állványaink magasságát és fogazását is figyelembe vettük; a határokat szívesebben húztuk volna széjjelebb a 17—35 cm skálára, de állványaink méretei és beosztása mellett ezt csak komoly helyvesztés árán tehetjük volna meg. Abban, hogy az egyes állványokon a legfelső sortól a legalsóig ugyanaz a könyvnagyságot helyezzük el, s hogy a nagysághatárok megállapításánál a raktár polcszerkezetéből és az állványok méreteiből indultunk ki, a Lenin Könyvtár példáját követtük.³

A numerus currenssel egyidejűleg bevezettük a kettős raktározást is, mégpedig a kölcsönzőosztály munkájának megkönnyítése és a könyvkölcsönzők kiszolgálásának gyorsítása érdekében. Mindazokat a könyveket, amelyeknél nagy keresettség számíthatunk, vagy amelyeket fokozottan propagálni akarunk, egy ugyancsak 5 nagyságban felállított második futószámsoros raktárban, a kölcsönzőosztály közvetlen közelében helyezzük el.

Már említettük, hogy számunkra a numerus currens mellett szóló döntő érv az volt, hogy ez teszi a leggazdaságosabban lehetővé az állomány-ellenőrzés tökéletes, megbízható apparátusának kiépítését, s ezzel

² Reformunk valóban komoly és számottevő egyszerűsítést hozta ugyan a raktári munkának, de ez nagyrészt nem a numerus currens, hanem az egyszerű egyedi jelzet következetes bevezetésének köszönhető, — ezt pedig elérhettük volna numerus currens nélkül is.

³ L. KLEVENSZKI, M.: *Raszsztanovka fondov v Goszudarsztvennoj Biblioteke SzSzSzR imeni V. I. Lenina*. Bibliotekar. 1949. 6. no. 21—29. l.

együtt az állomány leghathatósabb védelmét. A reform végrehajtása során így természetesen főtörekvésünk az volt, hogy ezt az újonnan kiépítendő ellenőrző apparátust tegyük minél tökéletesebbé és hézagtalanabbá, mégpedig a lehető legökonomikusabb módon.

Az eszközök, amikkel ezt a célt el kívánjuk érni, a következők: 1. a leltári és a raktári (helyrajzi) szám egybekapcsolása, azonossága, 2. az egyedi jelzet szigorúan következő keresztülvitele a futószám raktárban és 3. közös leltár s ezzel együtt egyetlen számsorból származó alapjelzet a katalógusosztály kezelésében levő valamennyi állománytest számára.

A leltári és helyrajzi szám összekapcsolása

A leltári és helyrajzi szám összekapcsolásának, azonosságának nagy előnye az állomány védelme szempontjából köztudomás szerint az, hogy a könyvek ugyanabban a rendben állanak a raktárban, amilyen rendben a leltár felsorolja őket, s így az állományrevízió közvetlenül a leltár alapján ejthető meg. Kétségtelenül ez az állományrevízió egyetlen teljesen megnyugtató és elvileg helyes módja — hiszen ha a revíziót csak valamilyen, a leltár és a raktár közé beékelődő közvetítő apparátus (külön, a leltártól eltérő rendű helyrajzi katalógus) alapján ejthetjük meg, akkor megbízhatóságának előfeltétele, hogy először ennek a közbülső eszköznek a teljességét ellenőrizzük a leltárral való összevetés útján. Különösen kedvezőtlené válik a helyzet, ha ez a közvetítő apparátus cédula-formájú helyrajzi katalógus, amely e funkciója mellett még más funkciót is ellát s ebből kifolyólag is állandó használatnak van alávetve, — ebben az esetben ugyanis ellenőrzését igazság szerint minden raktárrevízió előtt újra el kellene végezni. A leltártól eltérő könyvformájú helyrajzi katalógus esetén csak egyszeri revízióra, egyszeri összevetésre van szükség a leltárral. Persze ez a megoldás viszont a helyrajzi katalógus felfektetésénél igényel lényegesen több munkát, mint a helyrajzi kartoték, mert nem végezhető el a katalógizálás melléktermékeként.

Mi tehát arra az eredményre jutottunk, hogy ha súlyt helyezünk az állomány védelmének szempontjára, akkor nem elégedhetünk meg a helyrajzi cédulakatalógus kétes értékű megoldásával. Külön helyrajzi naplók felfektetését (ami lehetővé tette volna régi raktári rendünk megmentését) viszont munkaökonomiai szempontok nem engedték meg, — s így önként adódott a megoldás: a leltári és raktári szám összekapcsolása. A futószám sor öt szakaszának megfelelően öt külön könyvet (ill. könyv-sort) fektettünk fel a megállapított öt könyv-nagyság számára. A könyvek helyszáma azonos a napló sorszámával; ezt a számot a könyvekre és kísérőlapjukra számozógéppel mindjárt naplózás után ráütjük.

A fent említett ötrészes napló kiegészítésére külön naplója van külön-gyűjteményeink közül kettőnek: a ritkaságtárnak és a folyóirattárnak. E két tár anyagát nem lehet a beérkezés sorrendjében raktározni s ezért itt a napló sorszámát, a gyarapodási számot, nem ruházhattuk fel a helyszám funkciójával.

Az egyedi jelzet maradéktalan alkalmazása

Reformunk második alapelve, hogy (a ritkaságtár és a folyóirattár anyagának kivételével) minden könyv külön számot kap, vagyis az ötrészes általános leltári naplóba beírt anyag minden egyes darabját külön rovatba írjuk. Új raktárainkból tehát az organikus felállításnak minden nyomát kiküszöböltük, ezek rendje teljesen mechanikus, atomizált, az egyedi jelzet elvét a legszigorúbb következetességgel megvalósító. A kétkötetes mű két darabja két egymás utáni számot kap; ha egy könyvből egyszerre 10 példányt veszünk, ezek is 10 különböző, egymás után következő számot viselnek.

Ennek a megoldásnak az egyik célja a kezelés egyszerűsítése. Minden könyvtáros tudja, hogy katalogizátornak, raktárosnak, kölcsönzőnek igen nagy könnyebbséget jelent, ha a helyszám elegendő a könyv azonosításához, s nem kell azon túlmenőleg a mű részein vagy a példány azonosságán törnie a fejét.

Az egyedi jelzet következetes keresztülvitele azonban szükségszerűen komoly áldozatot követel: a többkötetes művek nem egyszerre beérkező egyes köteteinek és ugyanazon mű különböző időpontokban beszerzett példányainak szétszóródását a futószámsoros raktárban. Amennyire nyilvánvaló, hogy az egyszerű sorozatok raktári együttartása fölösleges luxus, amely több hátránnyal jár, mint előnnyel, — épp oly nyilvánvaló az is, hogy a többkötetes művek köteteinek és ugyanazon mű több példányának raktári együttartása, egy helyen való raktározása önmagában kívánatos. Ha ezeket szétszórjuk a raktárban, ezzel olyan többletmunkát okozunk a raktárkezelésben, olvasószolgálatban stb., mely nemcsak ellensúlyozza, hanem felül is múlja azokat az előnyöket, amiket a mechanikusan alkalmazott egyedi jelzet nyújt.

Arra tehát, hogy még a különböző időpontokban érkező példányok és részkötetek esetében is ragaszkodjunk az egyedi jelzet szigorú alkalmazásához, arra nem az egyedi jelzet raktárkezelési előnyeinek és hátrányainak a lemérése indított bennünket, hanem egész raktári reformunk vezető szempontja: az állomány védelmére való törekvés. Az az áldozat, amit a részkötetek és többpéldányok egy részének szétszórásával vállalunk, a másik oldalon, az állomány védelme szempontjából, nem egy értékes előnyhöz juttat bennünket.

Ezek közül az egyik legfontosabb a leltározás meggyorsítása, pontosabban annak a biztosítása, hogy a rendkívülien nagy tömegű gyarapodási tételektől (pl. hagyatékok) eltekintve, ne legyen akadálya annak, hogy a beérkezett könyvek még érkezésük napján leltározottassanak. Ezt a célkitűzést külön nem kell indokolni, — közvetlenül következik ez a társadalmi tulajdon megfelelő védelmének kötelezettségéből. Kétségtelen, hogy ezt a célt csak úgy érhetjük el, ha a feldolgozás első lépésévé a leltározást tesszük, s nem helyezünk ez elé más munkamozzanatot, — a hasonlítást (kontrollt) sem. Reformunknak a leltározásnak ez az elsőbbsége az egyik alapelve.

Számos könyvtár leltározás előtt hasonlít. Teszi ezt azért, mert ha nem tudja, hogy a könyvből van-e már példány az állományban, mennyi és hol, — akkor nem tudja eldönteni sem azt, hogy a könyvet állományba vegye-e vagy sem, sem azt, hogy előző kötet vagy példány »régie« számára kell-e azt leltározni vagy új számra, s végül azt sem, hogy a különböző

állománytestek közül melyikbe irányítandó a könyv (pl. az olvasóterembe). Mellékesen jegyezzük meg, hogy az első kérdést ebben a formájában lassanként eliminálja annak az álláspontnak a diadalra jutása, hogy a társadalmi tulajdon kezelésében megkívánt gondosság megköveteli az egyenesen duplumaraktárba kerülő könyvek állománybavételét is. A második és harmadik kérdés azokban a könyvtárakban érdekli a leltározót, amelyek összekapcsolják a leltári és a helyrajzi számot.

Az Egyetemi Könyvtár úgy döntött, hogy kapcsolja a leltári és a helyrajzi számot, s emellett a leltározást teszi a feldolgozás első mozzanatává. Ebből szükségszerűen következik, hogy le kellett mondania a nem egyszerre beérkező többes példányok és többkötetes művek együttartásáról, egy helyen való raktározásáról, vagyis az egyedi jelzet elvének ezt az anyagot illető áttöréséről. Következik ezenkívül, hogy le kellett mondania arról is, hogy a könyveknek a megfelelő állománytestbe irányítása minden esetben megtörténhessék már a szerzeményi osztályon, — erről azonban alább külön lesz szó.

De a leltározás elhúzódása nem az egyetlen komoly hátránya a többes példányok és többkötetes művek raktári együttartásának, — vannak ennek az önmagában annyira természetesnek látszó megoldásnak egyéb komoly hátrányai is, éppen az állomány védelme szempontjából.

Nézzük először külön a többes példányok kérdését. Ezeknél a leltári és raktári szám kapcsolása esetén a raktári együttartás csak a leltárba való kettős bevezetéssel oldható meg: a beérkezés dátumának megfelelő bejegyzés mellett, amit a leltár időrendje föltétlenül megkövetel, s amit megoldhatunk akár külön új példány-naplóval, akár az általános naplóban sorszám nélküli tétel bevezetésével. — az állományrevízió szempontja szükségessé tesz még egy második bejegyzést is annál a naplótételnél, amelynek számán az előző példány vagy példányok állanak. Ez komoly hibaforrás és egyrészt megbízhatatlanná teszi a naplót, mint az állományrevízió eszközt, semmi biztosíték sem lévén arra, hogy a naplózó nem fogja elfelejteni ezt a második bejegyzést; másrészt megbízhatatlanná teszi azt, mint leltári naplót is, mert a könyv nem az új, beérkezés szerinti bejegyzés számát kapván, előfordulhat, hogy a naplózó ezt a bejegyzést felejtje el.

Az ellenérv, hogy rossz könyvtáros mindenütt követ el hibát, bármilyen rendszer mellett is, nem áll meg. Jól tudjuk, hogy a könyvtári munka tömegmunka lévén, nincs olyan hiba, amelybe a legkitünőbb könyvtáros bele ne esnék néhanapján. Éppen ezért fontos az olyan munkamódszerek kiküszöbölése, amelyek a hibaforrásokat mesterségesen szaporítják. A fent említett kettős naplózásnál semmi biztosíték sincsen az említett két hiba elkövetése ellen. Ez a módszer nem mechanikus, nem elég biztos és egyszerű ahhoz, hogy olyan precizitást és félreérthetetlen világosságot, egyértelműséget követelő műveletnél, amilyen a leltározás, alkalmazható legyen. Amikor tehát mi — más megfontolásokból kiindulva — elvetettük ezt a laza félmegoldást, ezzel újabb lépést tettünk az állomány tökéletesebb védelme felé, s egyben levontuk azokat a konzekvenciákat, amelyek a leltári és raktári szám kapcsolásából szükségszerűen adódnak.

Megemlíthetjük még, hogy a többes példányok raktári együttartásának egy további hátránya az, hogy vagy mozgóvá teszi a raktárt, vagy megköveteli a később beérkező példányok számára külön többes példányraktár felállítását.

A felsorolt szempontok együttes figyelembevétele alapján végül is arra az eredményre jutottunk, hogy a különböző időpontban befutó többes példányok együttes raktározása olyan áldozatokat követelne, amelyekkel ennek az együttes raktározásnak az előnyei távolról sem érnek fel, s így nyugodt lélekkel mondunk le róla.

A többkötetes művek nem elsőnek beérkező kötetei esetében az együtt-tartás megoldható ugyanazzal az eljárással, amit a többes példányokat illetően fent már említettünk, — ez ugyanazokkal a hátrányokkal jár, amelyeket fent már említettünk, s emellett könyvformájú leltár használata esetén technikailag is nehézséget okoz. A másik megoldás külön folytatás-raktár felállítására, amelynek helyszámai függetlenek az ide kerülő anyag külön naplójának sorszámaiktól. Ez a megoldás sem tökéletes: bonyolultabbá teszi a leltározást, de a raktárat is, emellett egy újabb olyan raktár-részt kreál, amelyben a raktárrevíziót leltár alapján végrehajtani már nem lehet. Viszont tagadhatatlan, hogy az összetartozó anyag együtttartása itt fontosabb, kívánatosabb, mint a többes példányok esetében, s így komolyabb áldozatot is megér.

Az Egyetemi Könyvtár ebben a kérdésben közvetítő megoldást választott: úgy döntött, hogy külön folytatásos raktárat nem rendez be, ellenben a folytatásos művek közül a periodikákat áthelyezi a folyóíratárba és leltárilag is a folyóíratokkal együtt, külön naplóban kezeli. Emellett a megoldás mellett egy további érv is szólt, ti. az, hogy ennek az anyagnak a katalógizálása a folyóíratfeldolgozás módszereivel gazdaságosabb és megfelelőbb, mint az önálló művekével, amelyeknek szabályait eddig erre az anyagra is alkalmaztuk. Azzal tehát, hogy ezt az anyagot átadjuk a folyóíratárnak, nemcsak a raktározását tudjuk megfelelőbben megoldani, mint az általános raktárban, hanem egyúttal automatikusan feldolgozási módját is racionalizáljuk.

Ez a feldolgozás a következőképpen történik: naplózás után a kiadvány a folyóíratárban kap helyszámot (a kiadványcímet is feltüntető számkönyv alapján) és nagyalakú folytatásos lapon részletes címfelvételt, emellett első beérkező darabjáról sokszorosítással nyitott, interim felvétel is készül, amely a többi leíró katalógusba s a periodikák tárgyi katalógusába is belekerül. Azok a periodikák, amelyeknek egyes darabjai tartalmilag önálló egységet képeznek és saját címük is van (részcímes periodikák), a folyóíratosztályi kezelés után még a katalógusosztály futószalagján is végigfutnak, s így egyes darabjaik a katalógusosztály valamennyi katalógusában éppúgy szerepelnek, mint az önálló könyvek.

Végeredményben tehát a periodikáknál lemondunk a leltár helyrajzi napló-funkciójáról s ezt a hiányt pótoljuk címeket is közlő helyrajzi számkönyv felfektetésével. Itt ez a luxus megengedhető, hiszen az anyag természete következtében aránylag csekély munkaáldozatot követel.

A periodikák ügyének ilyen kompromisszumos, de — úgy hisszük — kielégítő rendezése után még mindig nyitva maradt a nem egyszerre beérkező többkötetes könyvek kérdése. A döntés itt úgy szól, hogy ez az anyag mennyiségileg csekély lévén, nem érdemli meg azt a többletmunkát, amit külön raktározása, a szerzeményezésnél külön kezelése, külön, címeket is feltüntető számkönyvének vezetése okozna, s így ezt az anyagot nem vesszük ki a mechanikus futószámsorból, vagyis ugyanannak a művek különböző időpontokban beérkező köteteit a raktárban nem tartjuk együtt.

Kétségtelen, hogy ez a döntésünk valamennyi között a legkevésbé rokonszenves. Az elfogadott megoldás előnyeinek és hátrányainak mérlegetése itt távolról sem ad olyan egyértelmű eredményt, mint például a többes-példányok raktári szétszórásának kérdésében. Úgy is lehetne érvelni, hogy éppen az anyag kis mennyisége miatt nem járt volna számottevő áldozattal a külön raktározás és külön kezelés, — ezt az áldozatot érdemes lett volna meghozni azért, hogy elkerülhessük a többkötetes művek szétszórásának csúnya megoldását. Viszont úgy látszik, hogy ezt a megoldást az elméleti megfontolások sötétebb színben tüntetik föl, mint a gyakorlat: a megvalósítás óta eltelt két év alatt semmit sem hallottunk arról, hogy ez a megoldás nehézségeket vagy komolyabb munkatöbbletet okozna.

A különböző állománytestek közös számsora

Annak, hogy a számkapcsolás előnyeit biztosíthassuk, de azért ne kényszerüljünk a hasonlítás elsőbbségét sem feladni, második előfeltétele — amint már említettük — az, hogy a szerzeményi osztály, bár a könyveket ellátja helyszámmal, ne legyen kénytelen véglegesen eldönteni, hogy a könyv melyik állománytestben (alapraktár, segédkönyvtár, olvasóterem, kölcsönző raktár, marxista gyűjtemény) fog állni. Ennek a két követelménynek az összeegyeztetését azzal tettük lehetővé, hogy minden, a katalógusosztály kezelésében levő állománytestbe kerülő könyvnek az ótrészes főnapló egyetlen számsorából adjuk meg az alapjelzetét, tekintet nélkül arra, hogy melyik állománytestben fog állni, s hogy ebben az állománytestben kap-e lokális érvényű másodlagos jelzetelemet, vagy sem. Ez reformunk harmadik jellemző jegye.

Részletekben ez a megoldás a következőket jelenti. Minden a katalógusosztályra kerülő könyvet az alapnaplóba vezetünk be a nagyságának megfelelő résznapló soron következő rubrikájába. Az állománytestet a jelzetben a sorszám elé ütött betű jelzi (K = Kölcsönző raktár, O = Olvasóterem, S = Segédkönyvtár, M = Marxista gyűjtemény, D = Duplumraktár), kivéve a futószámsoros alapraktárba kerülő könyveket, amelyeknek jelzetében ilyen betűjel nincsen. Ha a könyvből egyszerre több példányt szerzünk be, ezek egymásután következő számokat kapnak, mindegyik példányon a bélyegzővel odaütött megfelelő betűjellel a jelzetben; a kísérlapon és címfelvételeken pedig egyetlen egyesített jelzettel, amely az összes példányok egyedi jelzetét magában foglalja. Pl.: ha egy könyvből négy példányt szerzünk be, s ezek közül egyet a főraktárba, egyet a kölcsönző raktárba, egyet az olvasóterembe, végül egyet a segédkönyvtárba állítunk, akkor ezek a példányok sorban pl. az 1001, K 1002, O 1003, S 1004 jelzeteket kapják, a kísérlap és a katalóguslapok viszont a SOK 1001—4 jelzetet. Ha a könyvből a főraktárba nem kerül példány, ezt a jelzet elé tett X betűvel jelezzük: XSO 1005—7 tehát azt jelenti, hogy a könyvből 3 példányunk van, részben a segédkönyvtárban, részben az olvasóteremben, de a főraktárban nem áll belőle példány. A napló (amelynek minden vízszintes rovatába csak egy darab írható be) utolsó függőleges rovata az állománytestet jelző betűt tartalmazza; ha a könyvet más állománytestbe helyezzzük át (pl. az olvasóteremből a főraktárba), akkor ezt ebben a rovatban az eredetileg odaütött betű mellé nyomott új betűvel jelezzük. Az ilyen utólagos áthelyezések-

ról a katalógus-osztály külön nyomtatványon értesíti a szerzeményi osztályt.

Az ismertetett alapjelzet határozza meg a könyv raktári helyét a főraktárban, a kölcsönző raktárban és a duplumraktárban, vagyis a három legerősebben gyarapodó állománytestben. Ilyenformán e három állománytest raktárainak mindegyikében ugyanaz a számsor fut, de mindegyikben többé-kevésbé foghíjasan. Viszont azokban az állománytestekben, amelyekben az olvasószolgálat, illetve a használat szempontjai a futószámsoros megoldás ellen szóltak — ezek a segédkönyvtár, az olvasótermi kézikönyvtár és a marxista gyűjtemény —, az alapjelzet szám-része arra az időre, amíg a könyv az illető állománytestben áll, hatályát veszti s a könyv még egy másodlagos jelzetelemet is kap, amely meghatározza az illető állománytestben elfoglalt raktári helyét. Ezt a másodlagos jelzetet a külön állománytest kezelője állapítja meg és írja rá a könyvre, valamint a könyvnek az illető állománytest lokális katalógusaiba kerülő céduláira. A 7 általános katalógusnak, valamint a többi állománytest lokális katalógusainak céduláin ez a másodlagos jelzet nem szerepel.

Az itt ismertetett megoldás előnyei a következők:

1. A főelőny az, hogy a szerzeményi osztálynak a számkapcsolás ellenére nem kell a naplózás előtt véglegesen eldöntenie, hogy a könyv duplumraktárba kerül-e vagy sem, s azt sem, hogy melyik speciális állománytestben lesz a helye. Vagyis hasonlítás nélkül naplózhat és ráütheti a könyvre a számot, s ha azután a hasonlítás kideríti, hogy a könyvből már elegendő példányunk van, vagy hogy kívánatos lenne azt pl. a K-raktárba helyezni, akkor ennek a végrehajtásához nem kell egyéb, mint a könyv jelzetének egy D, illetve K betűvel való megfejelése, s a megfelelő betű beleütése a napló utolsó rubrikájába.

Ez nem jelenti azt, hogy szerzeményi osztályunk sohasem hasonlít. Igen nagy munkatöbbletet okozna, ha minden külön állománytestbe kerülő könyvet a katalógusosztály irányítana oda és áthelyező-cédulán kérné a szerzeményi osztályt a napló helyesbítésére. A tényleges gyakorlat az, hogy a külön állománytestekbe kerülő könyveket (a duplumok kivételével) majdnem mindig már a szerzeményi osztály irányítja végleges helyükre; a szerzeményi osztály látja, hogy melyek azok a könyvek, amelyek ilyen szempontból számbajöhetnek (többnyire csak az új megjelenésű könyvek között akad ilyen), s ezeket — ha fennáll a lehetősége annak, hogy már van belőlük példány — előre hasonlítja. A duplumok egy tekintélyes részét szintén már ez az osztály irányítja a duplumraktárba. A lényeg mégis az, hogy a szerzeményi osztály a nem vásárolt könyvek túlnyomó részét leltározhatja hasonlítás nélkül.

2. Egyetlen gyűjtőjelzet tájékoztatja a könyvtár dolgozóját (az egyidejűleg beszerzett példányokat illetőleg), hogy a könyvből hány példány, milyen állománytestben és milyen számokon található. Ha például a megadott jelzet MOK 1001—4, akkor a raktáros tudja, hogy először a kölcsönző raktárban, azután a főraktárban kell utánanéznie, s ha egyik helyen sem talál otthonlevő példányt, akkor közli a könyvtárlátogatóval, hogy az olvasóteremben vagy a marxista gyűjteményben helybeli használatra megkaphatja a könyvet.

3. A napló a 3 legnagyobb gyarapodású állománytest számára tökéletesen megbízható s emellett könnyen kezelhető eszköze az állományrevízióknak.

Az utolsó rubrikába beütött, feltűnő, az állománytestet jelző betűk segítségével könnyű végigfutni azokon a tételeken, amelyek a vizsgált állománytestbe tartoznak.

4. A különböző állománytestek közötti fluktuáció, a könyvek áthelyezése egyikből a másikba, könnyen nyomon követhető és regisztrálható a leltárban. A leltár tehát állományrevíziós célokra e fluktuációk ellenére is teljesen használható marad, anélkül, hogy a máshová vándorló könyveket újra kellene naplózni.

5. Utoljára hagytuk, bár jelentőség szempontjából a legelsőek közé helyeznők a szóban forgó megoldásnak azt az előnyét, hogy a könyvek vándorlásának regisztrálását nem csupán a leltárban könnyíti meg, hanem a katalógusokban is. Először is, ha a könyv csak ugyanazon az állománytesten (pl. a segédkönyvtáron) belül változtatja a helyét, ezt egyedül a lokális katalógusokban kell jelezni. Ha viszont a könyv átlép egyik állománytestből a másikba, az ezzel szükségessé váló jelzetkorrekciót el lehet intézni a katalógusok végigjárásával a helyszínen: az egész helyesbítés annyiból áll csak, hogy a jelzet elé odaütjük, ill. töröljük belőle a különgyűjteményt jelző betűt. Ez a munka mennyiségében a minden más megoldásnál szükséges cédulakiemelés munkájának felel meg. — vagyis az általában alkalmazott módszerek mindegyikénél gazdaságosabb. A régi cédulák átszámozásának megoldásával szemben megtakarítja az új szám rávezetését és a cédula újbóli beosztását, a teljes újrakatalogizálás megoldásával szemben pedig ezen felül még az újrafelvétel munkáját is, — vagyis az első esetben a munka felét, a másodikban kb. háromnegyedét. Hogy ez mit jelent, azt csak akkor tudjuk kellőképpen méltányolni, ha egyrészt számbavesszük, hogy az olvasószolgálat rugalmassága stb. igen gyakran követeli meg könyveknek az egyik állománytestből a másikba való áthelyezését, — másrészt gondolunk arra is, hogy az Egyetemi Könyvtár katalógusainak száma, amelyekben a jelzetváltozásokat regisztrálni kell, 6 és 19 között változik, s hogy ennek következtében az átszámozás művelete milyen mennyiségű alapjában véve improduktív munkát nyel el.

A felsorolt előnyökkel szemben természetesen hátrányok is állnak. Említettük már, hogy a számsor minden állománytestben, amely az alapjelzet szerint van felállítva, természetesen foghíjas, — a főraktaré kevésbé, a többi erősen. Nem tagadjuk, hogy ez szépséghiba, valamelyest zavaró is lehet a raktárkezelésnél olyanoknak, akik még nem szokták meg. Egy másik hátrány, hogy az alapraktár könyvállománya az áthelyezések következtében nem teljesen mozdulatlan és helyhezkött. Végül hátrányos az is, hogy a nem numerus currens szerint felállított külön állománytestekbe tartozó könyvek helyét az általános katalógusok céduláin szereplő alapjelzet nem adja meg; ilyen esetekben az alapjelzet csak a külön állománytestig irányítja el a keresőt, s így lesznek — nem túl gyakran — esetek, amikor a könyv megtalálásához még az állománytest külön katalógusait is igénybe kell vennie: olyankor ti., amikor a gyűjtemény kezelője nem tudja emlékezetből előadni a könyvet. Mindezek a hátrányok azonban kétségtelenül eltörpülnek a megoldás előnyei mellett.

Az újítások és a régi állomány

A fenti reform csak az új, 1953. január 1-e után szerzeményezett anyagot érinti. A régi, közel 900 000 darabnyi anyag átsorolásáról a futószámsoros raktárba természetszerűleg nem lehet szó, de ez nem is lenne kívánatos, hiszen ennek az anyagnak — az utolsó 6 évben szerzeményezett és újrakatalogizált anyagtól eltekintve — megfelelő tárgyi katalógusai nincsenek, s így jelenlegi organikus raktári rendjét nem is nélkülözhetnők.

Egy másik kérdés volt az, hogy a rekatalogizálás során feldolgozott darabok a régi helyszámokon maradjanak-e vagy pedig újranelőzések útján átkerüljenek-e a futószámsoros raktárba? Az utóbbi megoldás mellett felhozott érv természetszerűleg az állomány védelmének érve volt, és első pillantásra kétségtelenül úgy is látszik, hogy az állományvédelem szempontjának következetes alkalmazása ezt a megoldást követeli meg. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy itt már feldolgozott, katalogizált anyagról van szó, amelynek problémái lényegesen eltérnek az újonnan szerzeményezett anyagéitól. Az áthelyezés itt az átnaplózás mellett átszámozást is szükségessé tenné, vagyis a régi címfelvételeknek minden katalógusból való kiemelését, és így legalábbis megkétszerezné a rekatalogizált darabra fordított munkát. Ez nem csak jelen helyzetünkben megengedhetetlen, amikor legelőbb feladatunk régi anyagunk élő részének minél gyorsabb feltárása, beledolgozása új általános tárgyi katalógusainkba és olvasókatalógusainkba, hanem minden körülmények között munkapazarlásnak minősülne. Hiszen ha új, könyvformájú helyrajzi katalógusokat fektetnénk fel régi anyagunkról, — ami az állomány védelme szempontjából tökéletes megoldás lenne és emellett egyszer s mindenkorra megmentené régi anyagunk organikus raktározását, — még ez is lényegesen kevesebb munkába kerülne, mint az áthelyezés a futószámsoros raktárba. Ez a munka mennyiségileg körülbelül az újranelőzésnek felelne meg, ami az áthelyezésnél is szükségessé válnék, az áthelyezés műveletének második és lényegesen nagyobbik részét, a régi felvétel kiirtását, viszont megtakarítaná.

Azt hisszük tehát, hogy a most elfogadott megoldás, az eddigi anyag raktári rendjének érintetlenül hagyása, tartós lesz : régi raktárunk általában és elvben mozdulatlanlag fog válni.

Az a megállapítás, hogy a reform nem »visszaható hatályú«, vonatkozik a kettős raktározásra is : a kölcsönző raktárba csak új beszerzésű könyvek kerülnek. Nem elvi alapon határozunk így, hanem gazdasági megfontolásokból kiindulva : a régi raktár erősen forgalmazott anyagának a kölcsönző raktárba való áthelyezése átszámozást, tehát igen nagy munkát igényelne, ezt a nagy munkát pedig jelenleg nem iktathatjuk be munkatervünkbe.

Ebben a kapcsolatban mindjárt megemlítjük azt a reform előkészítése során felmerült kívánságot is, hogy a kölcsönző raktár felállítása szakrendű legyen, miután ez lényegesen megkönnyíti és meggyorsítja a kölcsönző könyvtáros ajánló munkáját. Bár ennek az érvek a helyessége nyilvánvaló, ökonomiai megfontolások miatt egyelőre itt is a tökéletesebb megoldás ellen kellett döntenünk.

A helyrajzi katalógusok kérdése

Láttuk, hogy új leltárkönyveink ellátják a helyrajzi katalógus funkcióját, mégpedig sokkal tökéletesebben, mint ahogy azt egy cédula-katalógus tenné. Ebből az következik, hogy külön generális helyrajzi cédula-katalógusra nincsen szükségünk. Ennek ellenére továbbra is folytatjuk az eddigi módon helyrajzi cédula-katalógusunkat a következő okokból.

Helyrajzi katalógusunkat, amint azt már említettük, a kísérőlapoknak a feldolgozás befejezése után a helyszámok rendjében való felállítása útján nyertük. A kísérőlapok megőrzéséről az új leltározási rend mellett sem mondhatunk le, — hiszen egyrésztől dokumentumszerűen rögzítik a feldolgozó folyamat menetét, s így a belső munka ellenőrzése szempontjából van szükség megőrzésükre, másrésztől és hosszúléjára viszont azért, mert e munkának bizonyos mozzanatairól és eredményeiről egyedüli forrásként adnak számot (az olvasótermi kézikönyvtár szakcsoportjáról, a marxista gyűjtemény tárgyi katalógusának tárgyszavairól, a portrékatalógus számára készített cédulákról, a különlegesebb utalások formájáról, a sokszorosítónak szóló utasításokban a 19 kurrens katalógusunk részére készített levonatok számáról fajták szerinti részletezésben stb.), s így az újrakatalogizálások és felvételkorrekciók végrehajtásának s általában katalógusaink kezelésének és rendbentartásának nélkülözhetetlen eszközei. Másrészt viszont éppen dokumentumszerűségük és kézirat-jellegük miatt ezeket a lapokat nyilvános katalógus céljaira nem használhatjuk, sőt még gyakran használt szolgálati katalógus céljaira sem. Végül rendezésük legcélszerűbben, legtakarékosabban a helyszámok alapján eszközölhető. Ez a két utóbbi körülmény egyenesen arra predesztinálja kísérőlapjainkat, hogy mellékesen ellássák a leltári naplót kiegészítő helyrajzi cédulakatalógus funkcióját. A kísérőlapoknak ez az úgyszólván ingyen ellátott mellékhivatása lehetővé teszi, hogy a leltári naplók bejegyzéseinel takarékoskodjunk (csak szerzőt, rövid címet és évszámot írunk), mert hiszen a raktárellenőrzésnél kétely esetén rendelkezésünkre állanak a helyrajzi cédulakatalógus kimerítő címleírásai. Emellett még egy szolgálatot tesz ez a mellékfoglalkozású helyrajzi katalógus: foghíjaiból közvetlenül, külön munka nélkül megállapítható, hogy a feldolgozó folyamat során milyen újonnan beszerzett könyvek akadtak el, vagyis lehetőségessé válik a feldolgozó munka egyenletességének folyamatos ellenőrzése, kihagyásainak felderítése.

Helyrajzi katalógusunk természetesen megegyezik az ötrészes főleltárkönyvvel, vagyis a katalógusosztályon feldolgozott minden könyvről tartalmaz cédulát (az egyesített jelzetű több példányról vagy több kötetről csak egyetlen közös cédulát), tehát azokról is, amelyek valamelyik külön állománytestben állanak. Emellett az általános helyrajzi katalógus mellett sokszorosítás útján továbbra is elkészítjük az olvasótermi kézikönyvtár és a segédkönyvtár külön helyrajzi katalógusait, a különgyűjteményi helyszámok rendjében.

A csoportos napló kérdése

Az elmondottakban vázoltuk új leltározási és raktározási rendünk fő vonásait és ezek indokolását adtuk. Az alábbiakban még intézkedéseink indokolását kívánjuk kiegészíteni két ponton: annak a kifejtésével, hogy a

csoportos napló és a kartoték-formájú leltár időszerűnek látszó megoldásait miért nem tettük magunkévá.

A csoportos napló (más szóval állomány- vagy küldeménynapló) kérdését azért kell felvetni, mert az utóbbi években a magyar könyvtáros-köz tudatba kezd begyökeresődni a tétel, hogy ilyen csoportos naplót az egyedi napló mellett mindenütt, tehát nagykönyvtárakban is kell vezetni. Indoklás: egyrészt a leltár nem csak vagyonynyilvántartás, hanem a szerzeményezés ügyviteli könyve is, s ez szükségessé tesz egy olyan segédeszközt, amely az anyagot nem bibliográfiai egységek szerint, hanem a szerzeményezési ügykezelés egységei: a küldemények szerint regisztrálja; másrészt ebbe a naplóba a gyarapodás statisztikája már küldeményenként összesítve vezethető be, s így a statisztika végső összesítése könnyebben, kevesebb munkával végezhető el, s emellett papirost is megtakarítunk.

Mind a két érv rendkívül gyenge lábakon áll. A gyakorlatban a szerzeményezésnek semmi haszna nincsen abból, hogy küldeményenként összesítve is nyilvántartja a gyarapodást, amellet hogy az egyedi naplóban küldeményenként részletezve regisztrálja, — a küldemények együvé tartozása az egyedi naplóban is éppen eléggé szembeszökő. Emellett a szerzeményezés szempontjából a lényeges adat az egyes mű ára. A küldemény ára bizonytalan, hiszen a kísérőjegyzék vagy szállítólevél, amivel a küldemény többnyire érkezik, sokszor tartalmaz olyan tételeket, amelyek később töröltetnek, továbbá helytelen terheléseket, s így végösszege vita tárgyát képezi, többször változhatik, s helyesbített végső alakjában is irreleváns, hiszen a küldemény ára gyakran egy nagyobb végleges számlába beolvasztva, vagy megosztva kerül kifizetésre. Végül, éppen ma, amikor a pénzügyek intézése teljesen elkülönül a könyvtári ügyviteltől és gazdasági hivatalok vagy osztályok kezébe csúszik át, a küldemények szerinti nyilvántartás napról napra érdektelebbe válik a szerzeményi osztály számára.

Még kevésbé helytállóak azok az érvek, amelyek a csoportos naplónak a statisztika vezetése terén mutatkozó állítólagos előnyeire hivatkoznak. A statisztika mindenképpen egyes tételekből tevődik össze, amelyeket két fázisban kell összegezni, — hogy az első fázist az egyes küldemények, vagy pedig az egyedi napló egyes lapjai adatainak összegezése képezi-e, az a munka összmennyiségén nem változtat. A papírpazarlásra vonatkozó érv helytálló ugyan, de kiküszöbölhető, ha az egyedi naplóban nem csinálunk minden szak, nyelv és fajta számára külön rubrikát, hanem a három kategória mindegyike számára csak egyet, amelyben betűvel vagy számmal jelöljük a könyv szakját, nyelvét és fajtáját, s ezeket az adatokat a leltárkönyv minden egyes lapján levő előnyomatott, áthozatot is adó táblázatban összegezzük. Ennek a megoldásnak, amelyet új leltárkönyveinkben már alkalmaztunk is, egy további előnye van még: kiküszöböli azt a hibaforrást, hogy a nagyon sok keskeny rovatra osztott nagyméretű naplólapon igen könnyen megtörténhetik a rovat eltévesztése.

A statisztika szempontjából azonban az a döntő érv a csoportos napló használata ellen, hogy az így vezetett statisztika közvetlenül nem ellenőrizhető. Az egyedi naplónál egy pillantásra kiderül a statisztika hibája, s ez a közvetlen ellenőrizhetőség automaticæ fegyelmezi a leltározót. A csoportos napló statisztikájából első pillantásra semmi ilyen nem derül ki; ha meg akarjuk állapítani, hogy a beírt összegező adatok helyesek-e, körülményes nyomozásra van szükségünk. Ez tág teret nyit a statisztika készítésénél a

hanyagságnak és a felületességnek. Ha választanunk kell két módszer között, amelyek közül az egyiknél a munka úgyszólván önmagát kontrollálja, a másiknál viszont csak körülményes utánjárással kontrollálható, akkor nem lehet kétséges, hogy melyiket kell választanunk. Ez akkor is föltétlenül áll, ha a csalás és hanyagság valószínűsége nem nagy, de fokozottan áll minden statisztikára, amelynél a hanyagság valószínűsége — ha ellenőrzés nincsen — általában elég nagy.

Ezek szerint egyedi napló használata esetén a csoportos napló vezetése teljesen fölösleges és céltalan munkatöbblet lenne. Meg kell azonban vizsgálnunk még egy szempontot, ami látszólag igazolhatja a csoportos napló létjogosultságát. Úgy tűnik, hogy a csoportos naplónak megvan az az előnye az egyedi naplóval szemben, hogy ebbe a beérkezett küldemények még érkezésük napján minden esetben bejegyezhetőek, — ami az egyedi naplónál torlódás vagy nagy darabszámú küldemények esetén persze nem lehetséges.

Ez az előny csak látszólagos, ill. az egyedi napló is ugyanolyan mértékben biztosíthatja, mint a csoportos napló. Gondoljunk egy 1000 darabból álló gyarapodási tételre, például egy hagyatékra. Erről a csoportos naplóba a beérkezés napján nem írhatunk be mást, mint a proveniencia és az összdarabszám adatát, — ennyit viszont az egyedi naplóba is beírhatunk, a küldemény első benaplózott darabjának megjegyzés rovatába. A csoportos napló érték-rovatát, valamint a szak, nyelv és fajta statisztikai rovatait csak akkor tudjuk kitölteni, ha minden egyes könyvet kézbe vettünk, megállapítottuk becsértékét, szakját stb., ezeket az adatokat feljegyeztük, összegeztük, s ezenkívül minden egyes könyvbe is behelyeztünk egy cédulát, amelyre felírtuk legalább a becsértéket, de lehetőleg a szakot is. Erre azért van szükség, hogy az egyedi naplóba ugyanazokat a számokat írjuk, amikkel a könyv a csoportos napló sommás adataiban szerepel, — mert különben a két napló adatai nem fognak egyezni. Amikor ezt a feladatot több napi munkával elvégeztük, akkor leszünk csak abban a helyzetben, hogy a csoportos naplóban a hagyatékok leltári tételét lezárhatjuk.

A fönt leírt procedúra persze aligha jár kevesebb munkával és aligha vesz kevesebb időt igénybe, mint az 1000 darab könyv teljes egyedi naplózása (a szerző és cím rovatának a kitöltését is beleértve), — már pedig az elemzett esetben az egyedi naplózás még csak ezután következne. A munka ilyenformán az egyszerű egyedi naplózással szemben majdnem megduplázódna. Az elkerülhetetlen konklúzió: nagyobb küldeményeknél az egyedi naplózásnak meg kell előznie a csoportosat, mert így az egyedi napló adatainak egyszerű összegezésével oldható meg a csoportos napló kitöltése, s ezzel a munka majdnem felére csökkenthető. Persze ilyenformán a küldemény csoportos naplózása még később történik meg, mint az egyedi naplózás, — a fent felvetett érv tehát teljes egészében elesik.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a csoportos napló vezetésének céltalan többletmunkája egyáltalában nem kicsiny, nem elhanyagolható kvantitás, különösen nagy könyvtárakban nem: gondoljunk csak a nagyszámban befutó egy-két darabból álló küldeményekre, melyeknél a leltározás munkáját a kettős naplózás kicsi híján megkétszerezi.

A kartoték-leltár kérdése

Befejezésül fel kell vetnünk a kérdést, hogy a kapcsolt számozású leltári naplók helyett nem lett volna-e előnyösebb a kartoték-leltár bevezetése. Ez a kérdés ma nálunk az érdeklődés előterében áll: a kartotékos megoldást a könyvtári ügyviteli nyomtatványok szabványának tervezete alternatív megoldásként ajánlotta, a Műegyetemi Könyvtár, a debreceni Egyetemi Könyvtár, az Országos Műszaki Könyvtár már megvalósították, s a magyar könyvtári irodalomban is vannak szószólói.⁴

A kartoték-leltár hívei abból indulnak ki, hogy a naplós megoldás primitív, a »kézműipar« stádiumában van, a modern könyvtári technika mechanizáltabb megoldást követel: a sokszorosítás kihasználását a leltár elkészítésénél, ezzel egy munkafázis lerövidítését, vagy esetleg teljes kiküszöbölését, egyszerűen munkamegtakarítást. Szerintük ezt elérhetjük a kartoték-leltár segítségével.

Mielőtt ennek a nézetnek a helyességét vizsgálat alá vesszük, a kartoték-leltár megvalósításának gyakorlati részleteit illetőleg előre kell bocsátanunk néhány megállapítást. Mindenekelőtt nem kérdéses, hogy a kartoték-leltárnak is közvetlenül felhasználhatónak kell lennie az állományrevízió céljaira, vagyis a leltári és raktári számnak azonosnak kell lennie, mert ha a leltár mellett külön apparátust kell létesíteni erre a célra (vagy magát a leltárat kell minden egyes revíziónál teljesen átrendezni), akkor egyrészt megtakarítás helyett fölöslegesen pazaroljuk a munkát s ezzel máris agyonütjük a kartoték-leltár egyetlen elképzelhető igazolását, másrészt ismét visszacsúszunk a régi, semmiképpen sem kielégítő megoldáshoz, amely az állományrevíziót nem tudta közvetlenül a leltár alapján elvégezni.

Világos az is, hogy a helyszámot a könyveknek már a szerzeményezéskor meg kell kapniok; ez nemcsak a leltározás szempontjából szükséges, hanem azért is, mert kartoték-leltárnál magának a leltárnak a teljességét is ellenőrizni kell, s erre az egyetlen lehetőséget a számsor zártsága nyújtja. A soron következő helyszámok megállapítása történhetik régi típusú számkönyv alapján vagy egyszerűen a kísérőlapok és leltári kartonok előreszámozása útján. Bármennyire gondosan őrizzék is az előre megszámozott cédulaanyagot, ez az utóbbi eljárás még labilisabbnak, a számsor teljessége szempontjából még kedvezőtlenebbnek látszik, mint a számkönyves megoldás.

Továbbá: a megoldás elengedhetetlen kiegészítője a csoportos szerzeményi napló felfektetése. Ez következik egyrészt abból, hogy a leltárban mutatkozó esetleges hiányok felderítésére föltétlenül kell valamilyen apparátussal rendelkezünk, másrészt abból, hogy a nem időrendi kartoték-leltár mellett a szerzeményi adminisztráció nem nélkülözheti az időrendi ügyviteli nyilvántartást. A leltári kartonok sorában mutatkozó hiányok tisztázását és pótlását ez a napló azzal teszi lehetővé, hogy egy rubrikája a küldeményhez tartozó könyvek helyszámait tartalmazza, — nagyobb küldemény esetében természetesen csak a határszámokat. E bejegyzés alapján megállapítható, hogy a leltári kartonjával együtt (pl. a feldolgozás során vagy később lopás folytán) eltűnt könyv mi volt, ill. hogy az üres számon egyáltalán volt-e könyv, s nem csak a számkönyvben átugrott szám, respektíve elkallódott

⁴ L. CSÜRY István: *A könyvleltározás korszerűsítése*. Könyvtárügyi Szemle. II. 3-4. sz.

előreszámozott cédula okozza-e a látszólagos hiányt. Pontosabban: megállapítható abban az esetben, ha annak a küldeménynek, amihez a könyv tartozott, van kísérőjegyzéke, — a jelenlegi gyakorlat szerint ez az eset általában csak a vétel útján szerzett könyveknél forog fenn.

Mindezek előrebocsátása után lássuk, hogy hogyan áll a kartoték-formájú leltárnak tulajdonított előnyök kérdése, — hogy ez az eljárás mennyi munkát takarít meg az egyedi naplózással szemben. A statisztika terén a két eljárás között munka szempontjából nem nagy a különbség, — ami van, az a naplós megoldás mellett szól. Megbízhatóság szempontjából a különbség már lényegesen nagyobb, de ez is az egyedi napló javára, — erről fönt már beszéltünk. — Az ár, ill. érték tételeit rá kell vezetni az egyes könyvek leltári kartotéklapjára, a küldemény összértékét be kell írni a naplóba, — itt sincs megtakarítás. Munkamegtakarítás tehát egyedül ott mutatkozik, hogy az egyedi napló »rövid címeírás« rovatának kitöltése elmarad, — itt is csak maga az írás művelete, a munka mechanikus része, mert hiszen a statisztika miatt a könyvet amúgy is kézbe kell venni, s szerzőjével, címével tisztába kell jönni. Az összes megtakarítás tehát könyvenként átlagosan legfeljebb 1 percnyi munka.

Ezzel a megtakarítással szemben áll a leltári cédula kezelése, mint munkatöbblet: a címszöveg rágépelése (átütéssel) vagy rásokszorosítása és a cédula lerakása. A fent kimutatott 1 perces munkamegtakarítást tehát csak úgy menthetjük meg, ha nem használunk külön leltári kartont és külön kísérőlapot, hanem kombináljuk a kettőt. Ez az első pillantásra megnyerő megoldás azonban semmiképpen sem ajánlható, mert növeli a leltári lap elkallódásának veszélyét s így szaporítja azokat az eseteket, amikor teljesen tanácstalanul állunk a számsor foghíja előtt.

Persze még a teljes egészében megmentett 1 perces megtakarítás sem igazolhatná semmiképpen azt a minőségi veszteséget, amit a kartoték-leltár az egyedi naplóval összehasonlítva jelent, hiszen ez a nyereség a feldolgozásra fordított összes munkaidőhöz viszonyítva egészen elenyésző. S ezzel az elenyésző előnnyel szemben olyan nagy tehertételek állanak, mint a könyvformájú leltár lerögzítettségének, hitelességének, minden kétséget kizáró egyértelműségének feladása, a leltár elkészülte körüli kisebb-nagyobb késedelem és végül a rossz emlékfű helyszámkönyv feltámadása.

*

Eljutottunk mondanivalónk végére. Tudjuk, hogy a fentiekben ismertetett leltározási és raktározási rendünk nem ad ideális megoldást abban az értelemben, hogy minden ponton, minden vonatkozásban tökéletes lenne, minden igényt és szükségletet kielégítene. Az ilyen ideális megoldásnak útjában állt az anyagi szempont, — a rendelkezésre álló anyagi erők, az elvégzendő feladatok s a különböző alternatív lehetséges megoldások előnyei és költségei mérlegelésének szükségessége. Útjában állt nemcsak nálunk és ma, de útjában áll és fog állani minden idők minden könyvtárában. A könyvtári technika feladata éppen az anyagi eszközök és a feladatok legmegfelelőbb összehangolása az egész szemmeltartásával, vagyis a célkitűzések szempontjából leggyümölcsözőbb kompromisszum elérése.

Ennek a feladatnak a megoldására törekedtünk mi is. Nem állítjuk, hogy célunkat sikerült teljes mértékben elérnünk. De amit KLEVENSZKIJ mond

a Lenin Könyvtár raktározási rendjének védelmében, mi is elmondhatjuk az általunk választott megoldásról: »eddig még nem ajánlottak olyan rendszert, amelynek az adott konkrét feltételek között még komolyabb hiányosságai ne lettek volna«.

DOMANOVSKY ÁKOS

ÁKOS DOMANOVSKY: NEW SYSTEM OF ACCESSION AND SHELVING
IN THE BUDAPEST UNIVERSITY LIBRARY.

After lengthy discussions, the Budapest University Library abandoned its old system of book-shelving. This shelving divided the book-stock into 59 subject groups and within these into two language-, and three size categories. Within this organic arrangement the accession-order was preserved. The aim of the recent change was to ensure an increased protection of the stock with a minimum increase of costs. The various carefully integrated measures of the change are all subject to this aim: 1. the linking together and the identity of the accession-number and the call-number, 2. the strictly consistent execution of allotting an individual call-number to each volume (each call-number standing for a single book-unit only), and 3. a common accessions register and a call-number formed from a series of numbers for the different holdings (main stock, loan collection, duplicate stock, reference library, collection of reference books, collection of marxist literature), except the collection of rare-books and periodicals. So the old organic order of shelving was to be sacrificed but this was made easier by the consideration that the expansion of the stock — nearly one million volumes — had begun to overshadow the advantages which lay in the previous system of shelving.

The storage of the old book-stock remains unchanged, because it seemed wholly unreasonable to change it.

Finally, the paper expounds the reasons why the library omitted to introduce either the collective accessions-list or the accessions catalogue in card form.

A megyei könyvtárak tájismereti anyaga

A gyűjtemények keletkezése, összetétele, állapota

A helytörténet szerves része a nemzeti történetnek. Sajátossága hogy minden történeti eseményt egy adott helyhez viszonyít. E vetületben a jelentéktelennek látszó helyi események is jelentősek lehetnek. A helytörténet részletezőbb, mint az országos, az események jelentőségét saját arányai szerint méri.

A helytörténeti kutatások nálunk a múlt század második felében kerültek az érdeklődés előterébe. Abból a patriotizmusból születtek, amely a szabadságharc leverése után a nemzeti kultúra felvirágoztatását kívánta minden eszközzel előmozdítani, ebben látva a hazafias érzés ébrentartásának lehetőségét. Annak a mozgalomnak volt édes gyermeke, amely létrehozta a vidéki múzeumokat, mint a helytörténeti kutatás intézményeit és mellettük könyvtárakat létesített részben a tudományos kutatás, részben a közművelődés céljaira. Ezek az intézmények kezdték meg a helytörténeti anyag tárgyi, írott és nyomtatott emlékeinek gyűjtését és vetették meg a mai vidéki tájgyűjtemények alapját.

E gyűjtemények közigazgatási intézmények, kulturális egyesületek, társaságok, magánosok könyvadományaiából, illetve hagyatékaiból keletkeztek. A helytörténeti gyűjtés hangsúlya a könyvtár és a múzeum együttélése alatt a múzeumra esett, mint olyan intézményre, melynek főfeladata a táj történeti anyagának gyűjtése. A könyvtárnak és a múzeumnak ez a szimbiózis idők folyamán, a mindkét intézmény életében bekövetkezett fejlődés következtében nem volt fenntartható. Az ikerintézményekben dolgozó igen kevés számú alkalmazott nem tudta a két intézmény feladatait hiánytalanul ellátni.

A vidéki múzeumok és könyvtárak 1950-ben váltak külön. A gyűjtemények szétválasztása azonban nem történt elég körültekintően, az elosztást végző szervek nem tartották szem előtt a könyvtárak tájismereti gyűjtőkörét és ennek következtében szinte mindenhol került olyan anyag a múzeumokhoz, amelynek a könyvtárban lenne helye (könyvek, folyóiratok, plakátok, aprónyomtatványok, kéziratok, metszetek, térképek stb.).

A nem egészen helyesen megoldott szétválasztás következtében a helytörténeti anyag csonka. Súlyos veszteségeket okoztak helyenként a háborús események is. Részben ennek tulajdonítható, hogy nagyok a hézagok, nincs meg a folyamatoság. Különösen hiányosak a helyi újságok, folyóiratok, röpiratok és aprónyomtatványok.

Hozzájárult a tájgyűjtemények mai zilált állapotához az is, hogy a városi könyvtárak felügyelete a múzeumoktól való különválás után és a megyei könyvtárak megalakulása előtt meglehetősen laza volt. Ez az oka, hogy egyes

városi könyvtárakban (pl. Veszprém, Kecskemét stb.) olyan anyagot is feleslegesnek minősítettek, amely iránt az adott pillanatban nem mutatkozott ugyan gyakorlati érdeklődés, de későbbi felhasználásokra feltétlenül számítani lehetett és kellett volna. Ezzel az anyaggal együtt, jelentős mennyiségű tájismereti anyag is kikerült a könyvtárakból, a már meglévő tájgyűjtemény jelentős kárt szenvedett.

Nagy könyvtáraink közül a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és a vidéki egyetemi könyvtárak foglalkoznak tájanyaggyűjtéssel. A Szabó Ervin Könyvtár Budapest-gyűjteménye a század eleje óta áll fenn mint a fővárosra vonatkozó anyag központi és egyben az ország legrégebbi tájgyűjteménye. A vidéki egyetemi könyvtárak egy-egy nagyobb tájegységre (Debrecen — a Tiszántúlra, Szeged — a Dél-Alföldre, Pécs — a Dél-Dunántúlra) vonatkozó irodalom gyűjtői. Rendezésre váró kérdés a megyei és a vidéki egyetemi könyvtárak tájanyag gyűjtésének összehangolása is. Erre általános érvényű javaslatot tenni alig lehet, az összehangolás lehetőségeit esetenként kell megvizsgálni. E tanulmány nem foglalkozik sem a budapesti gyűjteménnyel, sem a vidéki egyetemi könyvtárak tájismereti anyagával, kizárólag a megyei könyvtárak hasonló gyűjteményeire korlátozza a mondanivalóját.

A tájismereti gyűjtemény mai funkciója

A tájismereti anyag gyűjtésére elsősorban a közművelődési jellegű megyei, illetőleg városi könyvtárak hivatottak. Ez a feladat szervesen kapcsolódik a könyvtárak közművelődési funkcióihoz. A tájismereti gyűjtemény értékes segítséget nyújthat a könyvtár nevelő feladatainak maradéktalan betöltéséhez.

A tájra vonatkozó sajtótermékek gyűjtése ma különösen fontos, amikor a nagyméretű építkezések, a mezőgazdasági nagyüzemek létesítése, a fokozódó iparosítás következtében a táj jellege is változik. A későbbi kutatások számára e változások adatainak összegyűjtése felbecsülhetetlen értékű forrásanyagot jelent. Itt kell megemlíteni a tájgyűjtemények jelentőségét az üzemtörténeti kutatásokban. A helyi üzemek történetére vonatkozó anyag gyűjtése, feltárása nagy segítség, hasznos forrás történetük megírásához.

Mostanában az érdeklődés megélnékült a helytörténeti kutatások iránt, ennek következtében több megyei könyvtár foglalkozik a tájismereti anyag tervszerű kiépítésének gondolatával. A helyzet erre általában meg is érett: egyrészt adva van az érdeklődés, másrészt a megyei könyvtárak a felmerülő igényeket ki is tudják elégíteni. Ez az igény egyben azt is megköveteli, hogy tájgyűjteményeink kifejlesztésénél kerüljük a múlt hibáit, fejlesszük a gyűjteményeket tudatosan, előre átgondolt terv szerint. Most, amikor a kérdés napirendre kerül, kíséreljük meg a problémákat felvetni és megoldásukkal a gyűjtemény zavartalan működésének útját egyengetni.

A helytörténeti kutatók ismert igényei mellett, ha ma még embrionális formában is, új igény jelentkezik, amelyet azonban nem hagyhatunk figyelmen kívül. Hasonló gyűjtemények külföldi fejlődése általában arra mutat, hogy ez a feladatkör a könyvtári munka színvonalának emelkedésével ki fog fejlődni. Ez a feladatkör a tudományos intézményeknek, a közigazgatási, gazdasági szervezeteknek, társadalmi és kulturális szervezeteknek nyújtandó időszzerű tájékoztató szolgálat. A feladatkör kitérülése maga után vonja a gyűjtő-

kör kiszélesítését és az új feladatoknak megfelelően a tájékoztatószolgálat módszereinek kidolgozását.

A helytörténet közismert fogalma alatt eddig is többet értettek a szoros értelemben vett történeti anyagnál, hozzátartozott a földrajz, a nyelvjárás-kutatás, sőt a természettudományok egy-két ága is. E tágabb fogalomnak jobban megfelel a tájismeret elnevezés, amely magában foglalja mind a múltat, mind a jelenre vonatkozó helyi jellegű anyagot.

A kutatások nagyrésze, egy-egy vidék vagy város életével kapcsolatban, természetesen ma is történelmi jellegű. A helytörténet tehát a tájismereti gyűjteménynek éppen úgy, mint a tájismereti kutatásnak egyik fő fejezete. Tudományos és közművelődési jelentősége felbecsülhetetlen. Elsőrendűen fontos az ország történelmének kutatása szempontjából, amelyhez számtalan értékes adalékot szolgáltat. Olyan vidéki városokban, községekben, ahol a tudományos kutatómunka lehetősége ma még korlátozott, módot ad a tudományos vizsgálódásra, esetleg tudományos értékű eredmények elérésére. Ezzel sok tehetséges vidéki szakemberünknek ad módot a továbbfejlődésre. Nem véletlen az, hogy vidéki városainkban sok tanár, orvos, mezőgazda, mérnök stb. foglalkozik tájismereti kutatásokkal.

A szakembereken kívül akadnak lelkes laikusok is, akik szabadidejüket helytörténeti kutatásokra fordítják. Nincs okunk arra, hogy ennek létjogosultságát kétségbevonjuk, még akkor sem, ha a tudomány számára nem is hoz új eredményeket. Azzal, hogy alaposan megismerjük szülőföldünket, lakóhelyünket, azok az érzelmi szálak, amelyek az embert az otthoni tájhoz kötik, erősödnek, ami önmagában is fontos dolog. Emellett azzal, hogy a kutató elmélyed a táj vagy a város történelmében, tárgyi tudása gazdagodik, műveltsége szervezettebb, történelmi látása plasztikusabb lesz. Nem valami távol lejátszódó eseményeket ismer meg, hanem az ismerős táj, az ismerős város múltbeli életét. Ebben van a helytörténeti kutatások fő vonzóereje és egyben jelentősége is.¹

Érdemes megbecsülni e műkedvelő történészek munkáját azért is, mert adatokat őriznek meg a nagyobb arányú, módszeres és rendszeres tudományos feldolgozáshoz. A munkájukból született számtalan kis monográfia eddig is sok értékes adatot őrzött meg későbbi kutatások számára.

Nagy jelentőségű a tájismereti anyag gyűjtése és feltárása az iskolai oktatás szempontjából. Mennyivel alaposabban fogja ismerni, mennyivel mélyebben fogja átélni a történelmet az a diák, aki az országos, nagy eseményekhez saját szülőföldje vagy lakóhelye egykorú eseményeit is hozzá tudja kapcsolni. A geológia, földrajz, állattan, növénytan tanulásához gazdag anyagot szolgáltat a tájismereti gyűjtemény.

Felhasználható a tájismereti anyag az iskolán kívüli oktatásban: a népművelésben. Egy-egy történelmi, szépirodalmi vagy akár természettudományos téma, ha ezt helyi vonatkozásokkal kötik össze, mindig számíthat érdeklődésre.

A helytörténet ismertetése mind az ifjúság, mind a felnőttek oktatásában fontos eszköze a hazafias nevelésnek. Elmélyíti, tudatosítja a szülőföldhöz való ragaszkodást, a hazaszeretet alapját.

¹ LAZAREV, M.: *Elbeszélés egy könyvtárról.* (Razszkaz ob odnoj biblioteke.) Moszkva 1950, Goszkuł'tproszvetizdat. 102 p. [Magyarul: OSzK. Fordítási Archivum 996. számú fordítás.]

A tájismereti anyag felhasználható a helyi politikai, közigazgatási, gazdasági szervek tájékoztatására is. Ennek az új feladatkörnek a betöltése szorosan összefügg a könyvtári munka általános színvonalának fejlődésével. Csak fejlett tájékoztató szolgálattal mellettl lehet elképzelni a helyismereti tájékoztatás olyan mértékű kifejlesztését, hogy az mind a történeti kutatások, mind a gazdasági, technikai és közigazgatási szakemberek számára értékes anyagot szolgáltatson.

A tájismereti gyűjtemények szervezeti kérdései

A tájismereti anyag gyűjtésének és feltárásának hivatott intézményei a megyei könyvtárak. Mint a régi városi könyvtárak örökösének, sok esetben csak az elejtett szálat kell újból felvenniük, hogy a gyűjtő és feltáró munka megkezdődhessen. Ez a munka egyben a megyei könyvtárak tudományos igényű munkájának kezdete is.

Egyelőre nem volna helyes a tájismereti anyag gyűjtését olyan mértékben decentralizálni, hogy a kisebb járási, ill. városi könyvtárak is foglalkozzanak hasonló anyag gyűjtésével, bármilyen csábító is számukra a feladat. E könyvtárakban egyrészt még nincsenek biztosítva az ilyen igényű munka előfeltételei, másrészt a rendelkezésre álló és várható anyag sem olyan mennyiségű, hogy ezzel mind a megyei, mind a járási könyvtárakat kielégítően el lehetne látni. Az anyag szétaprózása nem is szolgálná a kutatás érdekeit. Minden helyi jellegű anyagból elsősorban a megyei könyvtáraknak kell részesülniök. Kívánatos, hogy itt a megyére vonatkozó minden anyag — elvben — meglegyen. Később, mikor a járási, ill. a városi könyvtárak többsége a megfelelő fejlődési színvonalat eléri, megkaphatják a megyei könyvtár duplumanyagának jelentős részét. Olyan városi könyvtárban azonban, mint a szegedi Somogyi Könyvtár és az olyan járási könyvtárakban, mint a soproni és a bajai — ahol jelentős a tájismereti anyag és ahol a feltételek a további gyűjtéshez és feltáráshoz nagyjából biztosíthatók — a munka már most, a megyei könyvtárakkal egy időben megkezdhető.

A helytörténeti anyag gyűjtése megyénként három intézmény : a könyvtár, a múzeum és a levéltár között oszlik meg. A könyvtár feladata elvben minden írott, nyomtatott vagy grafikai úton előállított, helyi vonatkozású dokumentum : könyv, folyóirat és egyéb időszakos kiadvány, plakát, aprónyomatvány, térkép, metszet, mikrofilm, kotta stb. gyűjtése. A könyvtár, a levéltár és a múzeum közötti együttműködés azonban csak általánosságban szabályozott, a részletkérdések sok esetben nincsenek rögzítve. A levéltárakkal a kéziratos anyag gyűjtése terén vannak eldöntetlen kérdések. A könyvtárosok szerint a könyvtár gyűjt minden kéziratos anyagot a hivatalos jellegű iratokon kívül. A levéltárosok szerint pedig a levéltár gyűjtőkörébe tartozik minden kéziratos anyag, azok kivételével, amelyeknél kimutatható a publikáció szándéka. Ilyen módon vannak tehát kéziratok, amelyekre mind a könyvtár, mind a levéltár igényt tart. Ez a probléma nemcsak országos viszonylatban jelentkezik, hanem a megyei könyvtárakban is.

Hasonló problémák jelentkeznek a múzeumokkal kapcsolatban is. Nem vitás, hogy a helytörténet tárgyi emlékeinek gyűjtése a múzeumok feladata. Az sem kétséges, hogy a tárgyi emlékek feldolgozásához szükséges irodalmat a múzeum nem nélkülözheti. Viszont ma az a helyzet állt elő — éppen a haj-

dani közös gyűjtemények helytelen megosztása következtében. — hogy a helytörténeti forrásmunkák jelentős része a múzeumok nem nyilvános jellegű kézikönyvtáraiban van, a nagyforgalmú megyei könyvtárak állományából viszont hiányzik. Ezek között számos az olyan mű, ami nem tartozhat a múzeumi segédkönyvtárba, mert nem segédeszköze a múzeumi munkának. Ezeket át kellene adni a megyei könyvtárnak. Természetesen vannak olyan művek is, amelyek mindkét intézményben szükségesek. Ha ezek beszerezhetők, új vásárlással a probléma megoldható. Igen sok esetben azonban a mű sem könyvtári forgalomban nem kapható, sem a nemzeti tulajdonba vett könyv-alapból nem szerezhető be. Meg kell találni tehát a két intézmény közötti jó együttműködés módját. Mindenekelőtt arra volna szükség, hogy egy a helyi és a központi felügyeleti hatóságok, valamint az intézmények képviselőiből alakult bizottság esetenként állapítsa meg, hogy mely kézirat, folyóirat, könyv, stb. az, ami a múzeum munkájához feltétlenül szükséges. Az ezen kívül eső anyagot át kellene adni a megyei könyvtáraknak, mint olyan intézményeknek, amelyek megőrzésükre és hozzáférhetővé tételükre egyaránt hivatottak. Addig is — sőt azután is — igen hasznos vállalkozás, amit a székesfehérvári megyei könyvtár, a múzeum és a levéltár tervez. ti. a három intézményben őrzött helyi vonatkozású anyag közös katalógusa.

A gyűjtés földrajzi határai

Amikor amellet döntöttünk, hogy a tájismereti anyag gyűjtésének és feltárásának központjai vidéken a megyei könyvtárak, egyben hallgatólagoosan kimondottuk azt is, hogy a gyűjtőkör határa általánosságban a közigazgatási határokhoz igazodik. E megállapítás azonban a gyakorlatban nem ilyen egyértelmű. A közigazgatási határ természetszerűleg nem igazodik pontosan a földrajzi tájegységhez, a nyelvjárási határokat sem veszi tekintetbe, az éghajlati sajátosságokról nem is beszélve. A tájismereti anyag gyakran átnyúlik más közigazgatási egységek területére. Nem szabad tehát mereven ragaszkodni a közigazgatási határhoz. Bár az átfedések nem kívánatosak, ha egy és más vonatkozásban szükséges, kiterjedhet a gyűjtés a szomszédos területekre is. Pl. A Kisalföldre vonatkozó földrajzi irodalmat teljes egészében gyűjtenie kell mindegyik kisalföldi megyének. Ne gyűjtsenek azonban a Kisalfölddel kapcsolatban olyan anyagot, amely a három megyében nem közös. Az érdekelt könyvtárak legteljesebb együttműködése szükséges a gyűjtés és a tájékoztatás jó megszervezéséhez. Helyes, ha az adott viszonyokat figyelembe véve megállapodnak abban, hogy melyik megye gyűjtse a közös területre vonatkozó anyagot.

Hasonló megállapodás szükséges arra nézve is, hogy mi történjék az olyan területek anyagával, amelyek a megyehatárok módosítása előtt nem tartoztak a megyéhez. Véleményem szerint a gyűjtés területe retrospektívan is a megyehatár által határolt terület, tekintet nélkül arra, hogy a megyehatárok módosítása előtt a terület más megyéhez tartozott. A más megyében tárolt megfelelő anyagot át kellene adni a területileg jelenleg illetékes megyei könyvtárnak.

A gyűjtés fő szempontjai

Legfőbb elv, hogy a gyűjtemény nem véletlen felhalmozódás, hanem tudatos, tervszerű gyűjtőmunka eredménye legyen. Törekedjék az elérhető teljességre. Ebben az anyagban válogatás nem szükséges és nem is tanácsos. A gyűjtendő anyag közelebbi tárgyát az alábbi három szempont határozza meg:

1. *A helyi tárgyú művek* gyűjtése szinte minden ismeretágra kiterjed. Gyűjtendők a megye, ill. a város *történelmére* vonatkozó összes adatok. Különös gondot kell fordítani az 1848-as szabadságharc, a munkásmozgalom, a Tanácsköztársaság, a felszabadulás és a szocialista fejlődésünk történetét dokumentáló anyagra. Gyűjtendők a szabadságharcok helyi hőseinek, mártírjainak életére vonatkozó adatok, esetleg életrajzok.

Gyűjteni kell az ország vezetőinek helyi beszédeit, a megfelelő vidékre, városra vonatkozó cikkeit, beszédeit vagy ezek részleteit.

Gyűjtendők a helyi párhatározatok, rendeletek és olyan országos vonatkozású határozatok, törvények, rendeletek, amelyeknek helyi vonatkozásuk van.

A gyűjtés körébe esik a *táj földrajza*: talaja, ásványi kincsei, éghajlata; *természetrajza*: növény- és állatvilága; *gazdálkodása*: mezőgazdasága, ipara, kereskedelme stb.; *néprajza*: minden helyi folklórról és népnyelvről szóló, nyomtatásban megjelent mű. (A néprajzi gyűjtés és ilyen természetű kéziratok feljegyzések, magnetofon szalagok, filmek, lemezek gyűjtése a múzeum feladata.)

Gyűjtendők a vidék *műemlékeiről*, általános *kultúrtörténetéről* szóló kiadványok is.

Általában gyűjteni kell minden írott, nyomtatott és grafikai úton előállított olyan dokumentumot, amely a meghatározott földrajzi vagy közigazgatási egységről szól, tekintet nélkül arra, hogy a dokumentum hol, mikor, milyen nyelven és milyen formában jelent meg.

2. Gyűjtendők a *helyi szerzők* művei. A helyi szerző fogalma azonban bizonyos meghatározásra szorul. Helyi szerzőnek tekinthető az, aki egy adott megyében (városban) született, élete és működése oda fűzi, aki a város életében jelentős szerepet játszott. A tájismereti gyűjtemény hivatott arra, hogy összegyűjtse azoknak a helyi szerzőknek a műveit és műveik irodalmát, akik — ha nagy hírnévre nem tettek is szert — műveik a város története szempontjából jelentősek lehetnek. Itt kapnak helyet azok a költők, írók, akik nem emelkedtek ugyan az országos szintig, műveik azonban mégis értéket jelentenek, amennyiben a vidék, a kor hangulatát tolmácsolják, témáikban a múltat közvetítik.

Helyi szerzők közé sorolhatunk számos olyan országos jelentőségű író, tudóst, politikust, akik elkerültek szülőföldjükről, műveiket nem ott írták, mégis oda tartoznak a szülőföld jogán. Feltétlenül ajánlatos, hogy a megyei könyvtár a megyében született nagy magyar írók, költők műveit és a róluk szóló irodalmat gyűjtse. Országos jelentőségű szaktekintélyek, tudósok művei csak akkor tartoznak ide, ha egyben helyi témával is foglalkoznak.

Ugyancsak helyinek tekinthető az olyan szerző, aki nem a szóbanforgó városban, megyében született ugyan, de élete, tevékenysége oda kapcsolja mint közéleti személyiséget vagy mint magánembert. Az ilyen típus többnyire

helyi vonatkozású témákkal foglalkozik, művei tehát már az első kategória alapján is besorolhatók a tájgyűjteménybe. Előfordulhat végül olyan szélső eset is, amikor a szerző nem született az adott városban vagy vidéken, művei nem is szólnak róla, tevékenysége azonban jelentős nyomot hagyott a város vagy a megye életében. Ilyen esetben egyénileg kell eldönteni, hogy felvegyük-e a gyűjteménybe, vagy sem.

Vitatható, hogy akár születésük, akár tevékenységük alapján helyi szerzőnek minősülő szerzők *minden* művét felvegyük-e a tájismereti gyűjteménybe, vagy csak azokat, amelyeknek helyi vonatkozásai vannak. Lehet érvelni mindkét álláspont mellett; a szélesebb körű gyűjtés hívei szerint a helyi szerző minden művét fel kell venni, a szűkebb gyűjtőkör álláspontjára helyezkedők szerint pedig csak olyan művet, amely témájánál fogva is ide tartozik. Ellenkező esetben a gyűjtemény túlságosan felduzzadna nem tájismereti érdekű anyaggal. Mindkét érvelés megfontolandó. Egyelőre az látszik helyesnek, ha a helyi szerzőnek minősülő szépirodalmi minden művét felvesszük a gyűjteménybe, a tudományos jellegű vagy szakkérdésekkel foglalkozó művek közül pedig csak azokat, amelyek helyi vonatkozásúak.

3. A gyűjtés harmadik szempontja nem a tartalmi elemeket, nem is a szerzőt veszi alapul, hanem egy külső körülményt: *a nyomdatermék megjelenési helyét*. Ilyen módon a tájismereti gyűjtemény helyet ad a megye (város) területén megjelent mindennemű nyomtatványnak, tekintet nélkül azok tartalmára, szerzőjére. Kétségtelen, hogy sok helyi vonatkozású anyag van a helyi nyomtatványok között, de igen sok olyan is, melynek semmi köze a tájhoz.

Újból felmerül tehát a veszélye annak, hogy a gyűjteményben sok, lényegében nem tájismereti anyag halmozódik fel. Ezért vannak többen ellene a megjelenési hely mint gyűjtési szempont figyelembevételének. Tekintettel azonban arra, hogy a helyi nyomtatványok gyűjtésének nálunk már megvan a hagyománya és az összegyűjtött anyag nyomdászattörténeti érdekessége mellett valóban fényt vet a város vagy a megye gazdaság- és kultúrtörténetére, nem helytelen, ha a könyvtárak ezt a gyűjtési szempontot is figyelembe veszik.

Mivel a nyomdatermékek tömeges előállításának kezdete nálunk a múlt század utolsó évtizedeire esik, és az anyag túlságosan felduzzadása csak ettől az időszaktól kezdve jelent komolyabb veszélyt, tanácsos egy bizonyos időhatárt megállapítani, ez előtt minden, utána pedig csak azok a helyi nyomtatványok gyűjtendők, amelyek az első két kategória alapján már úgyszólván a gyűjtőkörbe esnek. Ezt a cezúrárt hozzávetőlegesen a századfordulóra, pontosabban 1900-ra tehetjük. Indokolja ezt az a körülmény, hogy a vidéki nyomdák 1870 és 1900 között létesültek nagyobb számban. Minden gyűjteményre érvényes merev időhatárt szabni azonban nem tanácsos, helyesebb ezt az adott időszakon belül esetenként megállapítani. Híres vidéki nyomdáknál (Tevan, Békéscsaba; Kner, Gyoma; Kertész, Karcag) ezt a cezúrárt 1945-ig tolhatjuk ki.

A gyűjtemény megoszlása

A hármas gyűjtési szempont bizonyos mértékig körülhatárolja a gyűjteményt. A pontosabb körvonalazás érdekében azonban szükséges, hogy áttekintsük a kiadvány-fajtákat formai szempontból is.

Kéziratos anyag

A hivatalos jellegű kéziratos anyag gyűjtője és őrzője a megyei levéltár. Ilyeneket tehát a könyvtár nem gyűjt. A magántermészetű kéziratok közül gyűjtendők: a helyi szerzők megjelent vagy kiadásra szánt művei vagy helyi vonatkozású kéziratai (regények, versek, tanulmányok, naplók stb.); színházi sűgőkönyvek; a megye vagy a város életében jelentős személyek levelei, levelezése, naplói stb.; olyan könyvek, amelyekben helyi érdekességű kéziratos bejegyzések vannak.

Tekintettel arra, hogy az elkallódás veszélye a kéziratos anyagoknál a legnagyobb, a könyvtárnak — gyűjtésük érdekében — állandó kutató munkát kell végeznie.

Nyomtatott anyagok

A gyűjtemény zömét ezek alkotják. Részletesen felsorolva: a megyei, városi, községi monográfiák; helyi vonatkozású életrajzok; történelmi, földrajzi, természettudományos, mezőgazdasági, ipari, ipartörténeti, néprajzi, nyelvészeti, irodalmi helyi vonatkozású témával foglalkozó tanulmányok; helyi vonatkozású rendeletek, pártok, hatóságok, testületek, intézmények helyi kiadványai; bibliográfiák (helyi szerzőkről és helyi vonatkozású anyagról, helyi kiadványokról); helyi témával foglalkozó vagy helyi szerző által írt szépirodalom.

Periodikus jellegű kiadványok: helyi újságok; iskolai értesítők; naptárak; egyesületek, társulatok, intézmények évkönyvei, jelentései, értesítői stb.

Aprónyomtatványok: útikalauzok, prospektusok, brosurák, helyi könyvjegyzékek, árjegyzékek stb.; politikai, közigazgatási, egészségügyi, sport, színházi és mozi s egyéb kulturális jellegű plakátok, röpiratok, egyleveles aprónyomtatványok; családi eseményekkel kapcsolatos értesítések: gyászjelentések, eljegyzési, esküvői értesítések stb.; nyomtatott meghívók; a megye bármely városáról, községéről készült levelezőlapok (különösen jelentősek, ha helyben nyomták).

Helyi szerző által írt zeneművek kottái akár a zeneszerző, akár a szövegíró minősül helyi szerzőnek.

Grafikai és egyéb sokszorosítási eljárással előállított dokumentumok

Ide tartoznak a térképek, metszetek, mikrofilmek; a képek inkább a múzeum gyűjtőkörébe tartoznak. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy egy-egy közéleti személyiség, író, tudós, politikus stb. arcképe vagy néhány kép és metszet a vidékről nem vásárolható meg a könyvtár számára is.

A gyűjtés alapos utánjárást, fáradságot nem ismerő kutató munkát igényel. A felsorolt anyag egy részét antikváriumokból meg lehet ugyan szereztetni, nagyobb részük azonban családoknál lappang és a könyvtáros ügyszere-tétől és leleményétől függ, hogy rájuk bukkan-e. Célravezetőbb, ha a könyvtárak nem egyedül végzik a gyűjtés munkáját, hanem bevonják ebbe a város társadalmát is. Propagálják a tájismereti anyag fejlesztését, gyűjtési akciót

hirdetnek. Sok esetben csak a véletlen jön segítségünkre; különösen nehéz a régi újságok beszerzése. Sok gondot okozhat a hiányzó számok, ill. évfolyamok pótlása. Ezeket kisebb mennyiségben fényképmásolattal, nagyobb mennyiségben mikrofilmmel lehet pótolni.

Már több megyei könyvtárnak van fotolaboratóriuma. Ezek felbecsülhetetlen segítői lehetnek a tájismereti anyag gyűjtésének, ill. kiegészítésének, főként a hiányzó dokumentumok fényképmásolatainak elkészítésével. A mikrofilm alkalmazása a tájismereti anyag kiegészítésében is felbecsülhetetlen nyereséget jelent. Egyes dokumentumok ma már kizárólag mikrofilm formájában szerezhetőek be.

Általában sokkal nagyobb gondot kell fordítani a plakátok, röpiratok, aprónyomtatványok, képes levelezőlapok, térképek, metszetek gyűjtésére és szakszerű gondozására, feltárására, mint eddig. A gyűjtést az eddiginél jóval szélesebb alapra kell helyezni. Csak ilyen módon válhat a megyei könyvtárak tájismereti anyaga korszerű és színvonalas gyűjteménnyé.

A tájismereti bibliográfia

Ha a megyei könyvtárakban levő tájgyűjtemény-töredékekből mind a tudományos jellegű történeti kutatást, mind pedig a kormányzati és gazdasági szervek tájékoztatását ellátó színvonalas gyűjteményeket kívánunk fejleszteni, a meglévő anyag számbavételével egyidejűleg fel kell vázolni a hiányokat is. A tájismereti anyag gyűjtésével, kezelésével egyidejűleg tehát szükséges a tájismereti anyag bibliográfiájának elkészítése is. A tájismereti bibliográfia fogalmát Sz. JA. BOROVÓJ a következőképpen határozza meg: „Mi a tájbibliográfia? Megfelelően megalkotott és kartoték vagy bármely más formában megszerkesztett irodalomjegyzék, amely valamely terület (köztársaság, határterület, járás, város, település) földrajzi környezetéről, természeti kincseiről, társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődéséről szól, tekintet nélkül a benne felsorolt sajtótermékek kiadási helyére.”²

A bibliográfia felhasználására is hasznos tanácsot ad az idézett cikk. Hangsúlyozza a bibliográfia fontosságát a tájékoztató szolgálatban. A bibliográfia kiegészíti a gyűjtemény anyagát, magában foglalja azt is, ami a gyűjteményből hiányzik. Különösen tehát ott, ahol a gyűjtemény szegény, a bibliográfia hathatósan segítheti elő a kutatást. A nyíregyházi Megyei Könyvtár az elsők között ismerte fel a tájismereti bibliográfia jelentőségét. A közelmúltban egy helyi szakemberekből álló munkaközösség szabolcsi monográfia összeállítását határozta el, amikor azonban értesült, hogy a könyvtárban szinte semmi helyi anyag nincs, a vállalkozás egyelőre abbamaradt. Ekkor határozta el a Megyei Könyvtár, hogy addig is, míg megfelelő gyűjteményt állíthat össze, elkészíti a megye tájismereti bibliográfiáját. Hasonló igények, kezdeményezések más könyvtárakban is tapasztalhatók. „A szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai” (20. szám) között jelent meg a múlt évben REGULY Ernő: *Szeged bibliográfiájának tervezete* (Szeged, 1954, 17 lap) című tanulmánya, amelyben a „szegedi bibliográfia” összeállítására vonatkozó terveket ismer-

² BOROVÓJ, Sz. Ja.: *A tájbibliográfia kérdései*. (Nekotorúe voproszú kraeved-cseszkoj bibliografii.) Szovetszkaja Bibliografija. 1954. 36. sz. 100–109. lap. [Magyarul megjelent a Könyvtári Tájékoztató 1955. 2. számában.]

teti. A munka vázlatos volta mellett is figyelemreméltó megállapításokat tesz a tájbibliográfia szerkesztésére nézve.³

A tájismereti bibliográfia vezérfonal az anyag fejlesztéséhez. megmutatja, hogy mi jelent meg eddig a tájról, hol rejtőznek a tájgyűjtemény számára értékes dokumentumok. A bibliográfia lelőhely-bibliográfia is legyen, amely feltünteti, hogy a keresett mű melyik könyvtárban; melyik gyűjteményben található meg.

Összeállításához alapos előkészítő munka szükséges. Fel kell kutatni mindazokat a műveket, amelyekben a tájra vonatkozó művek bibliográfiai adatai előfordulhatnak. Fel kell használni mindenekelőtt a nagy összefoglaló monográfiákat, kisebb helyi monográfiákat, általános- és szakbibliográfiákat, életrajzi lexikonokat, irodalomtörténeteket, történelmi munkákat stb. A bibliográfiai forrásmunkák összegyűjtéséhez kiindulási pontul szolgálhat BODOR Antal: *Magyarország helyismereti könyvészete. 1525—1940.* (Bp. 1944, Szerző. XII, 424 l.) című mű bevezető fejezete, amely a helyismereti kutatás vezérfonalait és segédkönyveit, a főbb általános és gyűjteményes munkákat foglalja össze. Hasonlóképpen segítséget ad a *Magyar történelmi bibliográfia. 1925—1867.* (I—III. köt. Szerk. I. TÓTH Zoltán. Bp., 1950, Akad. kiadó. 3 köt.) című mű első részéből különösen a „*Helytörténet*” című fejezet. A bibliográfia összeállításához feltétlenül szükséges segédeszköz a helyi szerzők jegyzékének összeállítása, ehhez SZINNYEI és GULYÁS életrajzi lexikonjai és PINTÉR Jenő *Magyar irodalomtörténete* szolgálhatnak a kiinduláshoz szükséges, legfontosabb adatokkal.

Nagy segítséget jelent a bibliográfia az újságok és folyóiratok helyi vonatkozású cikkanyagának összegyűjtésében. Számos olyan lapban is szerepelnek helyi vonatkozású cikkek, amelyek egyébként nem tartoznak a helyi gyűjteménybe. A bibliográfia utal e cikkek lelőhelyére is. Bibliográfia segítségével tárhatjuk fel a könyvekben vagy folyóiratokban előforduló térkép-, kép- és hirdetésanyagot is. Az ilyenfajta dokumentumok érdekessége a gyűjtemény szempontjából nem lehet vitás.

A tájismereti bibliográfia anyagának címléirési sajátosságai

E cikk keretei között nem foglalkozhatunk részletesen a tájismereti anyag címléirési részletkérdéseivel. Annyit azonban meg kell említenünk, hogy a címléirési szabvány előírásainak alkalmazása mellett a kutatás szempontjait egy percre sem szabad szem elől téveszteni. Számolni kell azzal, hogy a kutató sokszor több adatot kívánhat a címléirástól, mint amennyit a szabvány feltétlenül előír. Gondolunk itt pl. a földrajzi, életrajzi címkiegészítésekre, ezeket a helyi vonatkozású anyagnál feltétlenül alkalmazni kell. A szabvány előírásaitól eltérően helyi nyomtatványoknál mindig fel kell tüntetni a nyomdát. Ezen a területen fokozott jelentősége van a könyvtáros néhány olyan megjegyzésének, amellyel a dokumentum sajátosságaira utal. Véleményünk szerint a megjegyzésben kellene feltüntetni azt is, hogy a szerző helyi születésű. A tájismereti bibliográfia annotálásának rendkívüli haszna volna, de ez a jelenlegi helyzetben még túlzott kívánság.

³ MÓDIS LÁSZLÓ: *A Tiszántúli Bibliográfia s általában a tájbibliográfiák kérdése.* A debreceni Kossuth László Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve. 1954, Debrecen 1955. 53—109 l. című tanulmánya cikkem elkészítése után jelent meg.

A szabvány előírásaitól eltérően nem felesleges munka, ha az egylevels nyomtatványokat is egyenként írjuk le, tekintettel egyrészt az anyag helyi vonatkozásainak fontosságára, másrészt aránylag csekély méreteire.

Végül nélkülözhetetlen a bibliográfia számára az elemző címleírások alkalmazása. Igen sok olyan helyi vonatkozású részlet lappang könyvekben, folyóiratokban, amely a címből nem tűnik ki.

A bibliográfia tagolása

Az anyag sokrétűsége miatt a bibliográfia tagolása meglehetősen nehéz probléma. Mindenekelőtt külön kell választani a könyv- és periodikaanyagot a speciális fajtájú kiadványoktól (kéziratok, plakátok, aprónyomtatványok, térképek, zeneművek stb.). A könyv- és periodikaanyagot ezután a gyűjtés fő szempontjai szerint 3 csoportra osztjuk:

- a) a helyi tárgyú művek,
- b) a helyi szerzők művei,
- c) a helyi nyomdák kiadványai.

A három főcsoporton belül az elsőt az anyagot az ETO szerint osztályozhatjuk. Ezzel elérjük azt, hogy a kutató egy bizonyos szakterület egész megyére vonatkozó szakirodalmát együtt találja. A szakon belül a betűrendbe sorolás látszik előnyösebbnek.

A második csoportba tartozó művek címét egyszerűen a szerzők betűrendje szerint sorolhatjuk be.

A harmadik csoportba tartozó kiadványok áttekintése akkor a legkönnyebb, ha először földrajzilag városonként, majd ezen belül nyomdanként csoportosítjuk az anyagot. Egy nyomda kiadványait pedig évenként, ezen belül a szerzők betűrendjében csoportosíthatjuk.

A kéziratos anyag címeinek rendezése, a vonatkozó címleírási gyakorlat szerint megadott rendszavak alapján, betűrendben a legcélszerűbb.

Plakátok, röpiratok címét az ETO fő szákszámai szerint és ezen belül évenként, a meghívók, gyászjelentések stb. címleírásait évenként, ezen belül betűrendben csoportosítjuk.

A térképek címleírásait leghelyesebb szintén betűrendben rendezni, mivel a földrajzi csoportosítás a gyakori átfedések miatt nehezen oldható meg. Hasonlóképpen betűrendbe soroljuk a zeneműveket is.

Az egész anyag földrajzi áttekinthetősége érdekében olyan földrajzi mutató készítése ajánlatos, amely az egész bibliográfia anyagát összefoglalja és városok, járásek, ezen belül községek szerint rendezi.

A tájismereti anyag raktározási kérdései

A raktározást illetően az a főkérdés, hogy különgyűjtemény legyen-e a tájismereti anyag, vagy nem. Az anyag muzeális jellege magyarázza a könyvtáraknak azt a törekvését, hogy a tájismereti anyagot lehetőleg elkülönítsék a könyvvállomány többi részétől, fokozottan védjék és különgyűjteménynek fogják fel. Meg kell azonban vizsgálnunk, jelent-e előnyt a kutatónak és mennyi többletmunkát okoz a könyvtárosnak, ha a tájismereti anyagot külön kezeli. Nem elegendő-e, ha az anyagot csupán katalógusokkal választjuk el az állomány többi részétől, szükséges-e raktári különválasztás is? A különraktározás

feltétlenül azt jelentené, hogy a megyei könyvtárak amúgy is elég bonyolult raktári rendszere újabb raktárkomplexummal bővül, amelyben — az általános gyűjteménnyel párhuzamosan — szinte minden raktározási kérdés előfordul. Ez pedig feltétlenül igen sok és nem is feltétlenül szükséges többletmunkát jelentene a könyvtárnak. Előny viszont alig származna ebből a kutatónak, hiszen neki teljesen mindegy, hogy a raktár melyik részéből kapja meg az anyagot, ha úgyis a katalógus közvetítését kell felhasználnia. Teljesen elegendő tehát, ha megfelelő katalógusokban foglaljuk össze a tájismereti anyagot, raktárilag azonban nem választjuk külön.

Az általános könyvtári gyakorlat szerint külön raktározandók a könyvek, periodikák, kéziratok, plakátok, aprónyomtatványok, metszetek, térképek, zeneművek, mikrofilmek stb., mindegyik saját jellegének legmegfelelőbb módon. Az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani osztálya a megyei könyvtárak ún. „belső” raktárai számára a betűjeles folyószám szerinti raktározást ajánlotta, mely a kölcsönzési raktár szakrendjét kiegészítve, biztosítja a jobb helykihasználást és a tudományos kutatást szolgáló állomány fokozott védelmét. A belső raktárban elhelyezett anyag csak az olvasóteremben használható, kölcsönözni csak a könyvtárvezető engedélyével lehet. Mivel a tájismereti gyűjtemény is elsősorban a tudományos kutatás céljait szolgálja, továbbá az anyag természete szerint muzeális jellegű gyűjteménynek tekintendő, legcélszerűbb az ún. „belső” raktárban elhelyezni a többi könyv és periodika közé sorolva. E „belső” raktárak rendje a nagyságrendi betűjeles folyószámot követi.

A kézirat-, plakát-, aprónyomtatvány-, metszet-, térkép-, zenemű-, mikrofilm- stb. anyag főleg helyi vonatkozású. Az egyéb nem helyi jellegű speciális anyagot sem volna azonban célszerű a helyi anyagoktól elválasztani. A kéziratokat ajánlatos folyószám szerint raktározni, szükség szerint alkalmazva a rétnagyságot. A plakátokat, aprónyomtatványokat, mint hasonló gyűjteményekben szokásos, dobozokban, tékában védjük a rongálódástól; nyomtatványfajonként különválogatva szakrendben, ezen belül évenkénti időrendben rendezendők. A színházi és moziplakátokat városonként, ezen belül a színházak és mozik betűrendjében és végül évenkénti időrendben a legcélszerűbb elhelyezni. A képes levelezőlapokat ajánlatos helységenként rendezni. A tároló dobozra kívül rá kell írni a gyűjtemény megkülönböztető betűjelét, a szakjelzetet, ill. a városok, községek, színházak, mozik nevét és az évszámot.

Térképanyaga meglehetősen kevés lesz a tájismereti gyűjteményeknek. A raktározás technikájában a térképgyűjtemények bevett módszerei követendők. Ajánlatos az anyagot a térképen ábrázolt helyek betűrendjében és ezen belül sorszám szerint rendezni.

A zeneművek és filmek raktározására vonatkozólag, az elfogadott technikai megoldások mellett, szintén a sorszám szerinti rendezést javasoljuk.

A tájismereti anyag katalógusai

A tájismereti gyűjtemények feldolgozói számára jelentős probléma, hogy az anyag sokrétű feltáráshoz milyen katalógusokat használjanak. Kísérjük meg számbavenni a kutatók főbb szempontjait. Kereshető az anyag szerzők szerint, tárgy szerint, földrajzi helyek szerint és helyi nyomdák szerint.

A katalógusokat tehát úgy kell megtervezni, hogy a keresés leggyakrabban előforduló szempontjai érvényesüljenek a katalógusok szerkesztésében, és hogy a kutató az anyagot segítségükkel minél könnyebben megtalálja.

Eszerint feltétlenül szükség van szakkatalógusra, mely az anyagot témák szerint csoportosítja. Az anyagot a magyar könyvtárakban az ETO magyar kiadása alapján osztályozzuk.

Egy megfelelő személyi és földrajzi utaló- és melléklapokkal felszerelt betűrendes katalógus viszont kielégíti mind a testületek, intézmények, mind a szerzők, mind a műben szereplő személyek, mind a helynevek szerint tájékozódni kívánó kutatót. Célszerű azonban külön katalógust szerkeszteni a helyi nyomtatványokról. A fő rendezési elv itt is a betűrend, először a helynevek, ezen belül nyomdák, ezen belül pedig a szerzők, ill. a címszavak betűrendjében.

E háromfajta katalógus teljesen elég az anyag feltárásához. Kerülni kell a katalógusrendszer túlméretezését, mely indokolatlanul nagy terheket ró a könyvtárosra.

Részletesen lehetne beszélni a tájismereti gyűjteménnyel kapcsolatos tájékoztató szolgálatról, a tájékoztatás lehetőségeinek sokféleségéről. A gyűjtemények mai rendezetlen állapotánál azonban ez még túl korai lenne. A tájékoztató szolgálat a gyűjteménnyel együtt, vele párhuzamosan fejlődik, terebélyesedik. Módszereinek kidolgozása akkor lesz időszerű, amikor már van ilyen szolgálat, az anyag már rendezett állapotba került, bibliográfiailag és katalógusokon keresztül legalább nagyobb részben fel van tárva. Addig azonban a könyvtárak a jelentkező igények lehetséges kielégítése mellett, erejük nagyobb részét a tájékoztató szolgálat feltételeinek megteremtésére kell hogy fordítsák. A helyi tájékoztató szolgálat szempontjából is elsőrendű feladat a bibliográfiai gyűjtés megkezdése.

Ha a gyűjtemény nagyobb arányú tájékoztatást adni még nem is tud, a munka és az anyag propagálása szükséges és hasznos. A propaganda legjobb eszköze ebben az esetben is a kiállítás. A tájismereti kiállítások igen alkalmasak arra, hogy felkeltsék az érdeklődést a könyvtárnak ezen a területen végzett kutató és gyűjtő munkája iránt.

Végezetül a helyi anyagot kezelő könyvtáros személyéről mondjunk néhány szót. A tájgyűjtemény fejlesztését, feldolgozását, kezelését, a helyi tájékoztatás sokrétű feladatát csak olyan könyvtáros láthatja el jól, aki egyrészt ismeri a könyvtári munka minden részletkérdését (hiszen a gyűjteményben csaknem minden könyvtári probléma előfordul), másrészt érdeklődik a helytörténeti kutatások iránt, ismeri a vidéket, megvan mind a politikai, mind a szakmai felkészültsége az anyag kiválasztásához, osztályozásához, megfelelő feltárásához. Szükséges, hogy hajlama legyen az elmélyülést kívánó kutató munkára, ugyanakkor azonban legyen mozgékony, ügyes, leleményes. Mind az anyaggyűjtés, mind a tájékoztató szolgálat politikai, szakmai ítélőképességet, emberekkel való bánni tudást is követel tőle. Állandó kapcsolatot kell tartania a helyi szakemberekkel, a sajtóval, a párt- és tömegszervezetekkel, tanácsokkal, könyvesboltokkal, sőt fel kell keresnie rendszeresen a fővárosi antikváriumokat is, hogy az anyag fejlesztéséről folyamatosan és minél hathatósabban gondoskodják. Ugyanakkor állandó összeköttetésben kell lennie a könyvtár olvasószolgálati csoportjával és ezen keresztül az olvasókkal. Minden módot meg kell ragadnia arra, hogy a könyvtárnak a tájanyag gyűjtésére irányuló törekvéseit az olvasók széles köreiből ismertté és nép-

szerűvé tegye. Be kell vonnia az arra alkalmas helyi szakembereket a gyűjtemény fejlesztésének és feltárásának felelősségteljes munkájába. Értenie kell végül a kiállítások ízléses rendezéséhez.

E sokféle, egyenként is értékes tulajdonság együtt ma még kevés könyvtárosban van meg. Olyanok azonban sokan vannak, akik már most is lelkesen gyűjtik az anyagot, igyekeznek azt a legjobb tudásuk szerint rendezni, van némi ismeretük a helytörténet terén, közelebbről érdeklődnek a vidék néprajza, történelme vagy természeti adottságai iránt. Ezek a könyvtárosok a gyűjtő és feldolgozó munka során megszerezhetik a hiányzó ismereteket.

Felmerül még az a kérdés is, hogy vajon a könyvtáros maga is foglalkozék-e helytörténeti kutatásokkal? Természetesen merev szabályt ezen a téren sem lehet felállítani. A könyvtárosnak a könyvtár és a kutatók szempontjából elsősorban a gyűjtemény tervszerű fejlesztése, feltárása és hasznosítása a feladata. Elvben semmi akadályja sincsen annak, hogy a könyvtáros helytörténettel foglalkozék, ha ez nem vonja el elsőrendű feladatának teljesítésétől.⁴

RÁCZ ARANKA

ARANKA RÁCZ: DAS HEIMATSKUNDLICHE MATERIAL DER KOMITATS-BIBLIOTHEKEN

Ortsgehistorische Sammel-, bzw. Forschungsarbeit wird in Ungarn an dreierlei Stellen getrieben: in Bibliotheken, Museen und Archiven. Die Arbeit dieser Institutionen ist miteinander in Einklang zu bringen. Die Komitatsbibliotheken sind dazu berufen, die auf das Komitat bezüglichen handschriftlichen, gedruckten oder auf einem anderen graphischen Wege hergestellten Dokumente zu sammeln.

Die systematische Sammlung und Auswertung des heimatskundlichen Materials ist sowohl vom allgemeinen kulturpolitischen als auch vom wissenschaftlichen und pädagogischen Standpunkt aus von besonderer Wichtigkeit.

Die Grenzen des Sammelgebietes fallen gewöhnlich mit denen des betreffenden Komitates zusammen, doch müssen auch die geographischen, ethnographischen, sprachlichen u. dgl. m. Einheiten berücksichtigt werden.

Zu sammeln sind: 1. die auf das Komitat bezügliche Literatur; 2. die Werke der lokalen Autoren; 3. die lokalen Presseprodukte.

Bei der systematischen Sammelarbeit und im Leserdienst leistet die regionale Bibliographie unentbehrliche Dienste.

Das regionale Material bildet keine Spezialsammlung, es ist in den, der Forschungsarbeit dienenden sogen. „inneren“ Magazinen der Komitatsbibliothek unterzubringen.

Zur entprechenden Orientierung der Leser und Forscher sind folgende Kataloge notwendig: ein Fachkatalog nach dem Dezimalsystem, ein alphabetischer Katalog und ein Katalog der Druckereien, dessen Zettel nach Ortsnamen, und innerhalb dieser in der alphabetischen Reihenfolge der Druckerein geordnet sind.

⁴ A már idézett műveken kívül felhasználható legfontosabb irodalom: BZSOZOVSKAJA, M.: *Szülföldünk megismerése*. (Izucszenie rodnogo kraja.) = Bibliotekar' — Könyvtáros, 1953. 1. sz. 20–22. p. — HOBBS, A. JOHN L.: *Libraries and the materials of local history*. London 1948, Grafton. 224 p. — RÜSZKIN, E. I.: *Szépíróadalmi tájismertető bibliográfia*. (Kraevaja bibliografija literaturü.) Moszkva 1951, Goszkul'tproszvetizdat. 16. p. [Magyarul: OSzK Ford. Arch. 671. sz.] — SAYERS, W. C. BERWICK: *Library local collections*. London 1939, G. Allen and Unwin. 128 p. — SZOTJANOV, M.: *A kultúrothtonok múzeális gyűjteményei és a táj kutatás*. (Csitalistnie muzejni szbirki i kraevedenieto.) Csitaliste, 1943. 3. sz. 31–32. p. [Magyarul: OSzK Ford. Arch. 1355. sz.] — SZOTJANOV, M.: *Hogyan alapozzuk meg a tájgyűjteményeket*. (Kak da polozsim nacsaloto na kraevedeszska szbirki.) Csitaliste, 1953. 22. sz. 20–22. p. [Magyarul: OSzK Ford. Arch. 1110 sz.]

A sárvár-újszigeti nyomda könyvdíszei

Kevés XVI. századi magyar nyomda kezdte működését olyan kedvező körülmények között, mint az 1536–1537 táján berendezett sárvár-újszigeti könyvsajtó.¹ A nyomda szellemi irányítója és korrektora a tudományos képzettségű és írói ambícióktól vezetett SYLVESTER János volt, a vállalkozás anyagi fedezetét NÁDASDY Tamás, az ország egyik leggazdagabb főura, biztosította. A nyomdaalapítás gondolata minden bizonnyal SYLVESTERTől eredt. SYLVESTER 1527-ben a krakkói VIETOR-cégnél folytatott korrektori tevékenysége alatt tapasztalhatta, milyen nehézségeket okoz magyar szövegnek idegen nyelvhez készült betűtípusokkal való kinyomtatása. Érthető, hogy a már 1536-ban készülő — vagy legalább tervbevett² — újszövetség-fordítását magyar szöveg nyomtatására berendezett hazai nyomdában kívánta megjelentetni.

A ma ismert két sárvár-újszigeti kiadvány — SYLVESTER *Grammatica hungarolatina* (1539, RMK. I. 14.) című tankönyve és SYLVESTER *Uj Testamentum*-fordítása (1541, RMK. I. 15.) — a nyomdavezető igényességének és a mecénás bőkezűségének bizonyítéka. A kiválóan felszerelt nyomda magyar, latin, görög betűkészlettel, a magyar nyelv sajátos hangjait kifejező speciális jelekkel, fametszetes héber betűkkel, fametszetes fejezetcímekkel, címsorokkal és számos könyvdísszel rendelkezett.

A külföldön többnyire jövedelmező könyvnyomtatás hazánkban ilyen gondos munka ellenére sem talált megértésre. Az *Uj Testamentum*-ot terjesztő ABÁDINAK útiköltsége is alig térült meg,³ a *Grammatica* példányai pedig évek múlva is NÁDASDY kamrájában porosodtak.⁴ A sikertelenség SYLVESTERT és a kiválóan képzett nyomdászt, ABÁDI Benedeket is elkedvetlenítette; ez is

¹ A sárvár-újszigeti nyomda történetére vonatkozólag I. GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. s az ott megadott irodalom; továbbá FITZ József: *A nyomdászat dicsérete* [Bp. 1941.]; FITZ József: *A régi nyomdák gazdálkodása*. Magyarságtudomány, 1942. I. köt. 184–194. l.; BALLAGI Aladár: *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472–1877*. Bp. 1878.; H. KISS Géza: *Sylvester János élete és munkássága (1504–1555)*, Tahitótfalu, 1926.; KOVÁTS S. János: *A könyvnyomtatás története Vas megyében*. Szombathely, 1891.; PAYR Sándor: *Erdősi Sylvester János sárvári tanító és magyar bibliafordító*. Bp. 1905.; *Ua.: A nádorispán udvara*. Sopron, 1903.; *Ua.: Nádasdy Tamás grófék háztája*. Bp. 1895.; RÉVÉSZ Imre: *Erdősi János magyar protestáns reformátor*... Debrecen, 1859.; VARJAS Béla ismertetése SZENTKÚTY Pál: *Régi hazai nyomdák mintakönyvei*. Bp. 1940. c. művéről. Magy. Könyvszle. 1940. 412–415. l.

² HORVÁTH János: *A reformáció jegyében*. Bp. 1953. 148. l.

³ ABÁDI Benedek levele NÁDASDY Tamáshoz. Sárvár, 1541. máj. 29. Irodalomtörténeti Közlemények. III. évf. 94. l.

⁴ SYLVESTER János levele NÁDASDY Tamáshoz. Bécs, 1547. szept. 26. Irodalomtört. Közl. III. évf. 96. l.

egyik oka lehetett annak, hogy a nyomda néhány évi tevékenység után — 1543 márciusa előtt⁵ — feloszlott.

A két ismert újszigeti kiadvány a magyarországi könyvdíszítés történetében fontos határkő: SYLVESTER János *Uj Testamentum*-fordítása az első illusztrációkkal díszített magyar könyv. Kiállítása páratlan gondosságról tanúskodik. A mű fametszetes kerettel ellátott címlapján a szöveg vörös nyomással, fadúceról készült. A lépcsőzetes elhelyezésű sorok alatt szőlőlevelekből képzett záródísz látható. A terjedelmes műben 1 lapnagyságú fametszet, 6 nagyobb méretű apostol-ábrázolás és 100 kisebb illusztráció található; jó néhány illusztráció többször ismétlődik. A könyv utolsó levelét a mecénások — NÁDASDY Tamás és felesége, KANIZSAY Orsolya — finom kidolgozású, egyesített címere díszíti. Alig akad olyan levél, amelyet legalább egy iniciálé ne élénkítene.

A jórészt anyagi nehézségekkel küzdő XVI. századi magyar nyomdák nem rendelkeztek olyan fametszet-készlettel, amely kiadványaik hasonlóan díszes és változatos illusztrálását lehetővé tette volna. A nyomdászat kevés esetben bizonyult jövedelmező vállalkozásnak a három részre szakadt, gazdaságilag leromlott országban. Az anyagi megalapozottság hiánya nem csekély mértékben hozzájárult ahhoz, hogy XVI. századi nyomdáink egy része csak rövid ideig tudta fenntartani magát vagy a támogatást és védelmet biztosító mecénások tartózkodási helyéhez igazodva, különböző helyeken folytatta tevékenységét.⁶

A tőkeszegény és zaklatott körülmények között működő nyomdákban a könyv külseje iránt való igényesség rendszerint háttérbe szorult. Szép kiállítású könyv többnyire csak azokban a nyomdákban látott napvilágot, amelyek a töröktől kevésbé veszélyeztetett területeken, politikai és felekezeti támadások ellen védelmet nyújtó és olvasóközönséget biztosító városban belül működtek.

A három részre szakított, XVI. századi Magyarországon HONTERUS könyvsajtója volt az első, amelynek munkásságát az említett kedvező körülmények segítették. Az ismert korai brassói nyomtatványok a sárvár-újszigeti kiadványokkal egy időben készültek. Ezeket az izléses kiállítású könyveket csak címlapkeret, fametszetes mesterjegy, néhány címer, térkép vagy zárómetszet díszíti. Illusztrációt ritkán és szerény mértékben alkalmazott a brassói nyomda. Az 1557-ben WAGNER Bálint költségén kiadott *Novum Testamentum*ban (RMK. II. 74.) négy evangélista-ábrázolás látható s a legzadagabban díszített brassói kiadványban — WAGNER Bálint *Imagines mortis selectiores*ében (1557, RMK. II. 75.) — is csupán 18 illusztráció található.

Az 1550-ben induló HOFFGREFF—HELTAI-nyomda életképességét a gyorsan fejlődő Kolozsvár magyar olvasótáborra és a nyomdavezetők élelmes kiadói politikájára biztosította. A meginduláskor csak néhány illusztráció, két izléses iniciálé-sorozat és egy-két zárómetszet állt a nyomdavezetők rendelkezésére. Ezzel magyarázható, hogy HELTAI Gáspár magyar nyelvű biblia-kiadásának egymást követő kötetait — SYLVESTER *Uj Testamentum*-fordításához hasonló nagyszabású vállalkozását — iniciálék mellett mindössze egyetlen illusztrációval látta el. A kolozsvári biblia-kiadások fametszetes

⁵ ABÁDI Benedek 1543. márc. 22-én beiratkozott a wittenbergi egyetemre. *Régi Magyar Költők Tára* II. 434. l.

⁶ FITZ József: *A vándornomdák*. Magyarságtudomány, 1943. II. köt. 13—35. l.

díszítése, a sárvár—újszigeti *Uj Testamentum* kiállításához viszonyítva, szerény, szegényes. A legtöbb fametszetet tartalmazó kolozsvári könyv, ifj. HELTAI Gáspár *Cisioj*ának második kiadása (1592, RMK. I. 256.), 62 illusztráció felhasználásával készült. A magyarországi viszonylatban feltétlen gazdagnak minősíthető kolozsvári fametszet-állomány ötven évi, többé-kevésbé tervszerű gyarapodás eredménye volt, amit nem egy reprezentatív mű pompás kiállítására, hanem számos népszerű könyv vonzóvá tételére alkalmazott a HOFFGREFF—HELTAI-nyomda.

Hasonló eredményre jutunk a XVI. századi debreceni könyvek vizsgálatánál. Debrecenben HUSZÁR Gál és TÖRÖK Mihály rövidéletű sajtója után hosszabb-rövidebb ideig a Bécsből Magyarországra menekült HOFFHALTER Rafael és fia, Rudolf is dolgozott. A lengyel származású nyomdászcsalád magyarországi kiadványaiban a híres bécsi HOFFHALTER-nyomda fametszet-készletének jó néhány darabja felismerhető: e metszetek túlnyomó többsége azonban könyvdísz s nem nagyszabású kiadvány szemléltetéséhez készült illusztráció.

A negyedik megalapozottabb s fametszetekkel is jobban ellátott XVI. századi könyvsajtónk a nagyszombati nyomda volt, amelynek a magyar könyvillusztráció történetében később oly fontos szerep jutott. Az egykori bécsi jezsuita nyomda felszerelésével dolgozó nagyszombati sajtó 1577—1578-ban kezdte működését. Nem érdektelen, hogy a jól felszerelt nagyszombati nyomda összes XVI. századi termékében nem alkalmazott annyi fametszetet, mint a negyven évvel korábban működő sárvár—újszigeti nyomda egyetlen kiadványában.

A nem említett, korabeli magyar nyomdák fametszet-készlete még szerényebb: kezdetleges iniciálék, zárómetszetek, bélyegdíszből összeállított keretek között ritkán látható egy-két tetszetős illusztráció. Egyetlen olyan XVI. századi magyarországi nyomtatványt sem ismerünk, amely a sárvár—újszigeti *Uj Testamentumot* illusztráló fametszetek gazdagságával vetekedhetnék.

Az újszigeti nyomda első kiadványa, SYLVESTER *Grammaticaja* (RMK. I. 14.) még nem ilyen díszes kiállítású. Az iskolai használatra szánt könyvekben abban az időben ritkán alkalmaztak fametszetes illusztrációkat vagy különlegesen szép könyvdíszeket. A *Grammatica* díszítési módja a korai HONTERUS-kiadványokéhoz hasonló: a címlapot fametszetes keret ékesíti, a fejezeteket iniciálék nyitják meg. A ma ismert egyetlen példányban (Országos Széchényi Könyvtár) 8 iniciálé látható, kettő közülük megismétlődik.

A *Grammatica* 125 × 80 mm nagyságú címlapkeretét négy lécc alkotja. A fametszeteken a díszítő motívumok vízszintes sávozású háttérből rajzolódnak ki. A felső és alsó lécnél az ilyen módon kialakított alap és a metszet külső vonalkerete között keskeny fehér sáv fut körül. A felső lécc (23 × 75 mm) középpontjába helyezett medaillon JÓB történetének több eseményét összegző illusztrációját zárja magába. A medaillont jobbról levéltestű nőalak, balról szakállas torzlény tartja. A két figurának stilizált levelekből képzett alsó teste csigavonalba hajló virágdíszben végződik.

A keret alsó léce (30 × 75 mm) hasonló felépítésű. Középen, valamivel nagyobb medaillonban, ESZTER és AHASVÉRUS király találkozása látható. AHASVÉRUS baldachinos trónján ülve fogadja a szolgálotól kísért ESZTERt s jobb kezével a kegyelmet jelentő pálcát nyújtja feléje. A medaillontól balra — szőlőlevelekből alkotott díszítés között — fiatal férfi, a metszet jobb

oldalán ifjú nő aktja látható. A két figura — az ADAM — HEVA felirat szerint — az első emberpárt ábrázolja.

A címlapkeret két oldalléce azonos méretű (70×13 mm) és igen hasonló díszítésű. Mindkét lécen vízszintesen sávozott alapon reneszánsz váza és levéldísz fog közre egy-egy medaillont. A baloldali a NÁDASDY-címer és afölött TN betűk, a jobboldali VK monogram alatt a KANIZSAY-címer látható. A lécek összeillesztése primitív: a címszöveg és a két oldalléc szélesebb, mint a felső és alsó léc. Ezt a nagyon is szembevető szépséghibát a nyomda a keret belső szélénél az alsó és felső léc mellé helyezett bélyegdíszsel igyekezett eltüntetni.

Az *Uj Testamentum* címlapkerete (163×122 mm, I. tábla, 1. kép) hasonlóképpen négy lécből áll. A két oldalléce (163×12 mm) magas talapzatra helyezett és 2—2 címerpajzzsal díszített féloszlop alkotja. A jobboldali pajzsokban a hármás halomból kiemelkedő kettős kereszt, illetve KANIZSAY Orsolya címere látható. A baloldali oszlopon levő felső pajzs Magyarország hétszer vágott címerét ábrázolja, az alsó pajzs NÁDASDY Tamás címerét zárja magába. A két léc talapzati részén — félkör alakú, fülkeszerű sávozott bemélyedésben — I, illetve S betűből álló kézjegy⁷ utal a metszet készítőjére. Ugyanezt az I. S. mesterjegyet a címlapon elhelyezett záródísz két szélső szőlőlevelében is megtaláljuk.

A címlapkeret felső léceiben (30×95 mm) a metszet középpontjába helyezett medaillon Lőr feleségének sóbálvánnyá változását szemlélteti. A medaillon mellett, stilizált állat- és virágdíszítés közül, balról EZSALÁS, jobbról JEREMIÁS próféta alakja emelkedik ki. A két férfi mellén — ESAIAS, illetve IEREMIAS felirattal ellátott — mondatszalg ívelődik.

Az alsó léc (37×94 mm) középső köralakú jelenete az érc kígyó felállítását mutatja be. A léc két szélén, bőségszaruból és növényi motívumokból képzett díszítés között, balról vállán kőlapot, jobbában oroszlánt tartó férfi, jobbról kivont karddal ábrázolt ifjú nő áll. A metszet felső szélénél végigfutó fehér sávban a két bibliai személy neve — SÁMSON — JUDIT — olvasható.

Az *Uj Testamentum* és a *Grammatica* figurális jelenetekkel díszített léceinek kompozíciós felépítésében, technikai kivitelében és díszítő motívumaiban észlelhető hasonlóság meggyőzően tanúsítja, hogy e metszetek azonos mester alkotásai. A szóban levő lécek a két könyv egyéb fametszetes díszítő határozottan eltérnek. Hasonló stílusú fametszet más XVI. századi Magyarországon megjelent könyvben sem található.⁸

Ez a szerkezeti megoldás és díszítő módor jellemzi azonban a bécsi SINGRIENER-nyomda kiadványainak számos metszetét. PESTI Gábor 1536-ban Bécsben kiadott *Novum Testamentum*ának címlapkeretét kétségkívül ugyanez a mester készítette.⁹ A felső és alsó léc középpontjában itt is egy-egy jelenet magába foglaló medaillon látható. E metszetek alapja is sávozott s a stilizált levél-, virág- és egyéb reneszánsz díszítő motívumok közé a sárvár-újszigeti figurákhoz hasonló merev puttók, torzlények alakja vegyül. A két oldalléc beosztása eltér a megszokott kompozíciós elvtől; a jellegzetes szárnyas,

⁷ Révész *id. m.* 24. 1.

⁸ Ugyanennek a bécsi kismesternek egy másik metszete azonban — PESTI Gábor: *Novum Testamentum* (Wien, 1536. Singriener) 152b lev. — az 1596-ban Nagyszombatban megjelent *Agendarius*-ban (RMK. I. 284) is megtalálható.

⁹ CZAKÓ Elemér: *A sokszorosító művészet*. Az iparművészet könyve. Szerk.: RÁTH György. Bp. 1902. I. köt. 475. 1.

levéltestű puttóalakok azonban meggyőzően tanúsítják, hogy ezek az ún. evangélista-lécek is a szóban levő mester alkotásai.

A PESTI-féle *Novum Testamentum* keretdíszének felső és alsó léce és ugyanennek a mesternek két új oldalléce alkotja Friedrich NAUSEA bécsi püspök *Zwuo sonderliche Predige* című művének (Wien, 1535. Singriener) címlapkeretét. Az említett metszeteknél szembetűnőbb hasonlóság kapcsolja a sárvár—újszigeti keretléceket az ún. *Kaufordnung*¹⁰ (I. tábla, 2. kép) címlap-metszetéhez. Az impressum nélküli kiadvány kétségkívül a SINGRIENER-nyomdából került forgalomba.¹¹ A címlapon elhelyezett nagyméretű fametszet (58 × 168 mm) a keretdísz alsó záróléce. Kompozíciója az említett metszete-kéhez hasonló: középen medaillonban az érc kígyó felállítása, attól balra reneszánsz díszítő motívumok között az első emberpár, jobbra KAIN és ÁBEL küzdelme látható.

Az érc kígyó felállításának bemutatása a sárvár—újszigeti *Uj Testamentum* címlapkeretének alsó lécében is megtalálható s a két jelenet kompozíciója és néhány részlete feltűnően hasonló. Ugyanez áll a díszítő motívumokra is. A bécsi metszet virágdíszeit, delfin- és puttóalakjait a sárvár—újszigeti léceken leegyszerűsített, szegényesebb megoldásban, de gyakran ugyanabban az elhelyezésben látjuk viszont. Az azonos mesterkéz legszembetűnőbb bizonyítéka a sajátos, kissé merev akt-ábrázolás: a fametsző a meztelen emberi test formáit a körvonalakra merőlegesen helyezett sávózással érzékelteti; aprólékosabb belső mintázást, kereszt-sávózást sehol nem használ.

A két sárvár—újszigeti kiadvány keretlécei tehát a bécsi SINGRIENER-nyomda számára dolgozó mester alkotásai. Minthogy az *Uj Testamentumot* díszítő egyéb könyvdíszeken is bécsi hatás észlelhető, szükségesnek látszik, hogy legalább vázlatosan érintsük a XVI. század első felében virágkorát élő bécsi fametszés fejlődését irányító idegen hatásokat és helyi stílusteremtéseket.¹²

Bécsben meglehetősen későn, 1482-ben vert gyökeret a könyvnyomtatás. A helyi könyvkiadás megindulása előtt Augsburg látta el a város könyvszükségletét. A két város közti szoros kapcsolat és a nagy számban beözönlő augsburgi kiadványok hatása a korai bécsi könyvillusztrációkon is észrevehető. Legszembetűnőbben lemérhető ez a hatás a korai bécsi fametszők

¹⁰ *Ordnung und Mass, wie die fremden und ausslendischen kaufleüt iren kauff-schatz unnd kaufmans waaren, Burgern und gesten hie zu Wien hingeben unnd verkauffen sollen.*

¹¹ SINGRIENER 1540-ben privilégiumot nyert a fejedelmi rendeletek kinyomtatására. Ilyen jellegű kiadványainak többsége kolofon nélkül jelent meg. L. A. MAYER: *Wiens Buchdrucker-Geschichte 1482—1882*. Wien, 1883. Bd. I. S. 38.

¹² A bécsi könyvdíszítésre vonatkozólag l.: Hedwig GOLLOB: *Der Wiener Holzschnitt von 1490 bis 1550*. Wien, 1926., *Ua.*: *Die Initialserien aus Wiener Incunabeln und Frühdrucken*. (Studien zur deutschen Kunstgeschichte, Heft 309.) Strassburg, 1941., *Ua.*: *Der Wiener Buchtitel aus der deutschen Kleinmeisterzeit*. Buch und Schrift 1929. S. 47—49., *Ua.*: *Wiener Titelblätter und Signete der Renaissancezeit*. Gutenberg Jahrbuch 1942/1943. S. 198—213., *Ua.*: *Wappenholzschnitte aus Wiener Frühdrucken*. Gutenberg Jahrbuch, 1930. S. 166—174., *Ua.*: *Der Wiener Renaissancekünstler mit der Signatur A. N.* (Studien zur deutschen Kunstgeschichte, Heft 308.) Strassburg, 1937., *Ua.*: *Systematisches beschreibendes Verzeichnis der mit Wiener Holzschnitten illustrierten Wiener Drucke vom Jahre 1482—1550*. (Studien zur deutschen Kunstgeschichte, Heft 232.) Strassburg, 1925. *Ua.*: *Studien zur deutschen Buchkunst der Frühdruckzeit . . . Der Schmuck des Wiener Buches*. Leipzig, 1954., *Ua.*: *Winterburgers! buch-künstlerische Beziehungen zu Oberitalien*. Gutenberg Jahrbuch, 1936.

plasztikus ábrázolásra való törekvésében és nyugodt, lekerekített redőkezelésében.

A XVI. század első tizedében már nyomon követhető a bécsi fametszeteken a realista törekvések térhódítása. Az 1503-ban megjelent *Missale Pataviense* kánonképe már átmenetet képez a gótikus transcendentalizmusból a valósághoz közeledő ábrázoláshoz.¹³

A fekete alapú fametszetek alkalmazása az olasz könyvdíszítés hatására terjedt el Bécsben. Nagy kedveltségének oka abban rejlik, hogy ezeken a fametszeteken a bécsi mesterek sajátos művészi törekvése — a fény- és árnyékhatások fokozása, a fényvel való mintázás — különleges mértékben érvényesíthető. A korabeli bécsi fametszés másik szembetűnő helyi vonása a formák, motívumok megelevenítése volt. A korábban sematikus kiterített gótikus virág- és levélformák plasztikus, térérzetet keltő növényekké alakultak, sőt még a fantázia-szülte növényi kompozíciók is élettel teltek meg. Ennek a fejlődésnek legkiválóbb mesterei a J. C. és A. F. kézjegyű fametszők voltak.

Új fejezetet jelentett a bécsi könyvdíszítés fejlődésében az első két név szerint is ismert bécsi fametsző — Hans REBELL és Richard ATZEL tevékenysége. Hans REBELL fametszetein francia és baseli hatások egyaránt felfedezhetők. A Richard ATZELLal közösen tervezett, puttókkal és népi jelenetekkel díszített iniciáléihoz HOLBEIN nagy sikert aratott iniciáléi adhatták az ötletet.

A bécsi kismesterek köre — amelyhez a sárvár-újszigeti címlapkeretek metszője is tartozott — az 1530-as években alakította ki sajátos fametszői stílusát. A bécsi fametszés korábbi művészi törekvései és vívmányai — plasztikusság, festői hatás, realista megjelenítés — kevésbé észlelhetők ezeken az alkotásokon. A fametszetek vízszintes sávozással borított, semleges háttérben síkban kiterítve helyezkednek el egymás mellett a stilizált díszítő motívumok és a merev, bábszerű emberi alakok.

Ezek a metszeteken az illusztrációs célt szolgáló képi megjelenítés elveszti uralkodó jellegét s rendszerint kis medaillonokba szorul. Távlát, térhatás csak ezeken a kis jeleneteken észlelhető s a korábbi bécsi fametszetek fényjátéka is csupán igen szerény mértékben érvényesül. Ennek a zárt, ornamentális díszítésnek legszebb emléke NAUSEA: *Zwuo sonderliche Predige* (Wien, 1535. Singriener) című művének említett címlapkerete. Az ún. JUDIT-léc — Friedrich NAUSEA: *Oratio in sacrosanctam Jesu Christi nativitatem* (Wien, 1536) című művének címlapdíszje — ennek a dekoratív stílusnak már jóval kötetlenebb és művészebb színvonalat képviselő reprezentánsa.

A két sárvár-újszigeti keret szervesen beilleszthető az ismertetett SINGRIENER-lécek sorába s így jelentős mértékben gazdagítja a jellegzetes fametszői stílusban dolgozó bécsi kismester oeuvre-jét. A külföldi szakirodalomban is névtelenül tárgyalt mester kilétének meghatározásához azonban e magyarországi emlékek sem nyújtanak útbaigazítást.

A sárvár-újszigeti kiadványok díszítésén dolgozó másik fametsző az I. S. kézjegyről ismert mester. Szembetűnően kitett kézjegye először a MÁTÉ apostol evangéliumának kezdeténél elhelyezett illusztráción (II. tábla, 1. kép) látható. A 61 × 97 mm nagyságú fametszet ablaknyílás elé helyezett asztal mellett ábrázolja az írásba merült apostolt. Az illusztráció bal oldalán tekercest tartó angyal áll. A metszet jobb felső sarkában tisztán kivehető az I és S betűk egymásra helyezésével nyert fametszői kézjegy.

¹³ H. GOLLOB: *Der Wiener Holzschnitt* ... S. 14–15.

Ugyanez a metszet ismétlődik a mű 48a levelén. Itt a másodízben felhasznált illusztrációnak MÁRK apostolt kell szemléltetnie, s ezért a fametsző a dúc baloldali részét oly módon alakította át, hogy az angyal helyén oroszlánt ábrázolt.

A metszet harmadszori felhasználásakor (II. rész, 134a lev., JÚDÁS apostol szemléltetésére) az illusztráció baloldali részén már csak egy husáng látható. Ez az átalakítás olyan gondatlanul történt, hogy a metszet vonalkeretének kétszeri megtörése világosan mutatja az utólagos változtatást.

LUKÁCS apostol illusztrációja (78a lev., 62 × 93 mm) a pulpitus mellett dolgozó apostolt oldalnézetben ábrázolja. A díszes karosszék mögött az evangélista szimbólum-állata — az ökör — látható. Két másik fametszet JAKAB apostolt (68 × 94 mm, II. rész, 112b lev.) bábos korláttal körülvett teraszról nyíló nyitott előtérben, PÉTER apostolt (68 × 95 mm, II. rész, 117b lev.) két oszlop között, pulpitusnál ülve ábrázolja.

Az illusztrációk háttére többnyire fehér vagy vízszintes sávozással borított fal. Az épületrészek, ajtók, ablakok rajza sokszor elnagyolt vagy hibás. A fametsző erős körvonalakkal mintáz s csak nagyon kevés — többnyire rövid, párhuzamos vonalakkal álló — belső sávozást használ. A kereszt-sávozás rendkívül ritka ezeken a metszeteken.

Ugyanezzel a technikával készült, de mozgalmasabb kompozíciójú jelenet PÁL apostol (74 × 96 mm, II. rész, 82a lev.) és JÁNOS apostol (61 × 92 mm, 124b lev.) illusztrációja. Különösen az utóbbi lep meg hangulati gazdagságával. Az ifjú apostol nem egészen a metszet középpontjában ül, ölében könyv, jobbában toll, tekintete a felhők között megjelenő Madonnára irányul. A metszet bal sarkában JÁNOS apostol jelképe, a sas látható. A háttérben kopár hegyvonulat húzódik, alatta sematikusan jelzett városrészlet. Ennek az illusztrációnak a megkomponálásában az I. S. mestert az Európa-szerte elterjedt ikonográfiai típus segítette.

Az illusztrációk közül csupán a három változatban használt első fametszeten látható az I. S. mesterjegy. A jelenetek kompozíciója és kivitele azonban meggyőzően tanúsítja, hogy az összes apostol-ábrázolás az I. S. mester munkája.

Az *Uj Testamentum* szövegét a nagyméretű fametszeteken kívül száz kisebb illusztráció szemlélteti. A száz fametszet közül jó néhány többször ismétlődik.¹⁴ A többnyire téglalap alakú kis metszetek oldalmérete 35 és 48 mm között ingadozik.

Ilyen viszonylag kisméretű illusztrációkat Olaszországban már a XV. században használtak missalek s egyéb vallásos kiadványok díszítésére.^{14/a} Ezek az iniciálé-nagvságú fametszeteken a cselekmény rendszerint erős körvonalakkal rajzolódik ki a fehér háttérből. A korai olasz előképeket általában világos kompozíció és mértéktartó belső mintázás jellemzi. Hozzánk Bécs közvetítésével jutott el ez az illusztráció-típus.

A sárvár—újszigeti kisméretű illusztrációk három sorozatba oszthatók¹⁵. A legsikerültebb metszetek a négy evangélista írását szemléltetik. Ezek közül az 5b levelén elhelyezett, JÉZUS megkísértését ábrázoló fametszet a leg-

¹⁴ L. a fametszetek corpusában az illusztrációk ismertetését.

^{14/a} *Missale Strigoniense*. Venezia, 1498, Johannes Emericus; *Missale Quinecclesiense*. Venezia, 1499. [Johannes Emericus].

¹⁵ A metszetek ismertetését dolgozatunk végén, a fametszetek corpusában adjuk.

fontosabb. A metszet (*III. tábla, 2. kép*) középpontjában JÉZUS és a sátán áll. E jelenet baloldalt a háttérben egy torony tetején és a jobboldalt ábrázolt hegy csúcsán megismétlődik, híven követve a szöveget. Az illusztráció jobb sarkában egy kövön az I. S. mesterjegye látható.

Több illusztráción nem sikerült a fametsző kézjegyét megtalálnunk. Bizonyos ismétlődő kompozíciós elvek és kivitelezési sajátosságok alapján azonban joggal feltehető, hogy ezeket a kisméretű illusztrációkat is az I. S. mester készítette. A legtöbb metszet középpontjában JÉZUS áll s így alakja önként kívánczik az összehasonlításra. Fejét rendszerint jellegzetes, három csúcsba ágazó és meglehetősen hosszú vonalokból képzett glória veszi körül. Öltözete többnyire földig érő köpeny, amit csupán néhány függőleges vonás és egészen kevés vízszintes sávozás tagol.

A sorozat néhány darabja kitűnik ügyes felépítésével, lekerekített vonalvezetésével, plasztikus ábrázolásával (*III. tábla, 1–6. kép*). Az evangéliumi szöveget szemléltető metszetek összességét tekintve szembetűnő, hogy a kisméretű és többnyire sokalakos jelenetek szerkezete művészebb, mint az I. S. mester nagyméretű apostol-ábrázolásaié. A kompozíció majd minden esetben sikerültebbnek mondható, mint az emberi alakok ábrázolása. Mindkét jelenség arra utal, hogy ezek az illusztrációk nem lehetnek az I. S. mester önálló művei, hanem külföldi mintaképek után készítette őket.

Az *Új Testamentum* utolsó fejezetét, JÁNOS jelenéseinek szövegét, kezdetlegesebb felépítésű és elnagyoltabb kivitelű metszetek szemléltetik (*III. tábla, 10–12. kép*). A harmadik sorozat az apostolok cselekedeteit illusztrálja. Ezek a metszetek méretre és alakra is feltűnően eltérnek a két első sorozat darabjaitól. Az illusztrációk kidolgozása gyakran feltűnően durva [163a, 166a (*III. tábla, 9. kép*), 175b, 199a lev.]. A merev, vastag körvonalakon belül csupán minimális belső árnyalás látható.

A három sorozat színvonalkülönbsége nyilvánvaló. Figyelmet érdemel azonban, hogy a harmadik sorozat metszetei között is akad meglepően jó felépítésű, távlatot, mozgást helyesen érzékeltető, lekerekített vonalvezetésű illusztráció (*III. tábla, 7–8. kép*). Az illusztrációk részleteinek vizsgálata arról is meggyőző, hogy kidolgozásbeli eltérések nemcsak sorozatonként vagy metszetenként, hanem egy metszeten belül — két figura ábrázolásánál — is észlelhetők. Így pl. a II. rész 147b levél illusztrációján (*III. tábla, 11. kép*) MÁRIA vonzóan ábrázolt alakjával szemben az Úr felhők közti megjelenítése bántóan elnagyolt.

A sorozatok közti színvonalkülönbséget tehát nemcsak gyakorlatlanabb metsző közreműködése, hanem mintaképek hiánya, a kimunkálандó dúc kisebb mérete, a munka sürgőssége is okozhatta. Bizonyos azonban, hogy az *Új Testamentum* fametszetein az I. S. mesternél járatlanabb fametsző is dolgozott; a legkezdetlegesebb illusztrációkat [163a, 166a, 175b, 177b, 199a, II. rész 146b, 154b, 155a, 156a (*III. tábla, 9. és 12. kép*)] ez a hiányosan képzett fametsző készíthette.

Az *Új Testamentum* KRISZTUST a keresztfán ábrázoló, lap nagyságú fametszete (156b lev., 156 × 108 mm) az I. S. mester munkája. Az illusztráció kompozíciója eltér a XV–XVI. századi kánonképek megszokott ikonográfiai sémájától. A metszet figyelmet érdemlő sajátossága az is, hogy a kereszten elhelyezett táblán a szokásos INRI rövidítés görög és héber nyelven megismétlődik. Az illusztráció bal oldalán az egész képmagasságot betöltő keresztfá emelkedik. A jobb sarokban ábrázolt kis csoport középpontjában JÁNOS

apostol áll, aki kezét MÁRIA karján nyugtatva csillapítani igyekszik az anya fájdalmát. MÁRIÁT feje felett glóriával, szívében hatalmas törrel ábrázolja a metszet. MÁRIA és JÁNOS apostol visszafojtott érzelmeivel, nyugodt mozdulataival szemben MÁRIA MAGDOLNA összekulcsolt keze és nyitott ajka a kétségbeesés heves kitöréseit sejteti. A jelenet színterét csupán a csoport mögött ábrázolt fa és az előtér sziklás, kopár talaja jelzi.

Az *Új Testamentumban* csupán egyszer, JÁNOS evangéliumánál látható ez a nagyméretű fametszet: LUKÁCS evangélista szövegénél elmaradt a keresztrefeszítés bemutatása; MÁTÉ és MÁRK idevonatkozó írásának szemléltetésére pedig más fametszetet alkalmazott a nyomda.¹⁶ Az itt elhelyezett kisméretű Kálvária-kép és az ismertetett lapnagyságú illusztráció kompozíciója teljesen eltérő, a részletek kidolgozásában azonban számos megegyezés észlelhető. JÉZUS keresztje mindkét metszeten kimunkálatlan rönkből van összeállítva. Hasonló JÉZUS fejtípusa s a karjai szélességében szétáradó hatalmas glória ábrázolása. Feltűnően rokon a mellékalakok jellemzése: MÁRIA itt is szívében törrel áll a kereszt alatt, MÁRIA MAGDOLNÁT pedig mindkét metszeten jellegzetes, XVI. századi öltözetben ábrázolta a fametsző. Ruhájának feltűnő részlete, a könyöknél kifodrosodó ruhaujj, az I. S. kézjeggyel ellátott MÁTÉ-illusztráció (2a lev.) angyalának öltözetén is megfigyelhető. Egy másik fametszeten — JÉZUS bemutatása a templomban (*III. tábla, 6. kép*) — MÁRIÁNAK törrel való ábrázolása ismétlődik; a nagyméretű Kálvária-kép jobb oldalán látható kopár fenyőfa pedig az I. S. mester számos illusztrációjának szerkezeti támasza (6b, 16b, 153b lev.). A felsorolt megegyezések mellett a fametszői technika azonossága is arról tanúskodik, hogy a nagyméretű Kálvária-kép is az I. S. mester alkotása.

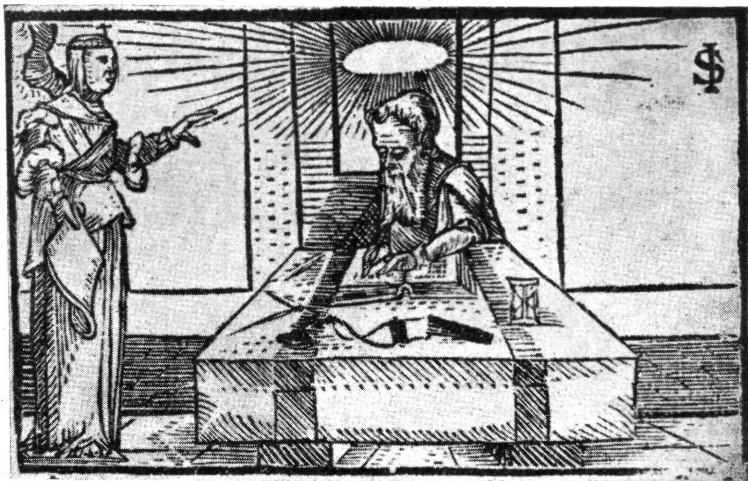
Az ismertetett fametszetek egyik csoportjába sem sorolható az *Új Testamentum* utolsó levelén elhelyezett, 1537-ből keltezett fametszet (120 × 96 mm, *IV. tábla*), amely NÁDASDY Tamás és KANIZSAY Orsolya egyesített címerét ábrázolja. A címerpajzsot reneszánsz portálé keretezi, amelynek pillérein — reneszánsz címlapkeretek oldalléceihez hasonlóan — fekete alapon vázákából, talpas edényekből és levélmotívumokból képzett díszítés fut végig. A két pillért összekötő gerendát ugyancsak fekete alapra helyezett díszítő elemek borítják. A metszet ízléses keretezése és finom kivitele arra utal, hogy a címert sem az I. S. kézjegyet használó fametsző, sem a címlapkereteket szállító bécsi kismester nem készíthette. A címerpajzsra helyezett sisakról aláomló lombdíz feltűnően hasonlít a SINGRIENER-nyomda nagyméretű mesterjegyén látható orrjegyhez. Ez a fametszet a rendkívül könnyed, elegáns modorban dolgozó Hans REBELL alkotása.¹⁷ Nem lehetetlen, hogy a szóban levő címerpajzsot Hans REBELL készítette NÁDASDY Tamás számára. Megérősíteni látszik ezt a feltevést a címernek fémmentetekhez hasonló kidolgozása, enyhe fémes csillogása. Ez a technikai eljárás Franciaországban és Nyugatnémetországban már a XV. században ismert volt;¹⁸ különösen szépen érvényesült a fémes csillogás a hártýára nyomott *Livres d'heures*-ben. Bécsbe a XVI. század első tizedében terjedt át a fametszeteknek fémes hatást keltő kidolgozása. Hans REBELL puttós iniciálé-sorozata is ezzel a technikai eljárással készült.¹⁹

¹⁶ L. az illusztrációk felsorolásánál 37. sz.

¹⁷ H. GOLLOB: *Studien zur deutschen Buchkunst der Frühdruckzeit*. S. 96.

¹⁸ H. GOLLOB: *Der Wiener Holzschnitt*... S. 45.

¹⁹ Uo. S. 72.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

1. MÁTÉ evangélistát ábrázoló illusztráció, Ioannes STRUTIUS metszete. SYLVESTER: *Uj Testamentum* (Sárvár-Újsziget, 1541.)

2—5. A bécsi SINGRIENER-nyomda puttós iniciáléiból.

6—13. A sárvér-újszigeti nyomda puttés iniciáléitől.

14—17. Iniciálék SYLVESTER *Uj Testamentum*ában (Sárvár-Újsziget, 1541.)

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

Illusztrációk SYLVESTER *Új Testamentumában* (Sárvár-Újsziget, 1541.)

1—6. A négy evangélista írását szemléltető fametszetekből.

7—9. JÁNOS apostol «Isteni jelenésről való könyve»-nek illusztrációiból.

10—12. Az apostolok *cselekedetei*-nek illusztrációiból.

NÁDASDY Tamás és KANIZSAY Orsolya egyesített címere. SYLVESTER: *Uj Testamentum* (Sárvár-Újsziget, 1541.)

A sárvár—újszigeti nyomda — a két ismert kiadvány tanúsága szerint — gazdag iniciálékészlettel rendelkezett. Az iniciálék mérete általában 23×23 mm és díszítési módjuk is hasonló: a legtöbb iniciálékban egy, olykor két puttó alakja látható. A díszítés ötletét a fametsző a SINGRIENER-nyomda 24×24 mm nagyságú iniciáléiról (*II. tábla, 2—5. kép*) meríthette. A sávozott alapú bécsi iniciálékat erős körvonalakkal megrajzolt s többnyire virágkoszorút tartó puttók díszítik. A hasonló módon díszített sárvár—újszigeti iniciálék esztétikai hatásra és rajzbeli gondosságra nézve is elmaradnak a világos szerkezetű, igen dekoratív bécsi mintaképek mögött.

A sárvár—újszigeti puttós iniciálék között három változat különböztethető meg.²⁰ A legteljesebb iniciálé-sorozatnál a betűk alapja fekete. Ezeken az iniciálékon (*II. tábla, 6—9. kép*) a sötét alpból kiemelkedő betűtest és a plasztikusan mintázott puttók alakja harmonikus, festői összhatást eredményez. A puttós iniciálék második csoportjánál fehér alpból erős körvonalakkal és kevés belső mintázással rajzolódik ki a díszítés. Ezek a többnyire szintén ügyes szerkezetű iniciálék (*II. tábla, 10—11. kép*) nem olyan tetszetős metszetek, mint a fekete alapú kezdőbetűk. A harmadik változatot jóval kevesebb iniciálé képviseli: ennél a néhány kezdőbetűnél az alap — a bécsi mintaképekhez hasonlóan — sávozott, a betűtest és a puttók alakja fehér (*II. tábla, 12—13. kép*).

Az ismertetett puttós iniciálékon kívül néhány egészen más díszítésű és kidolgozású iniciálét is alkalmazott a nyomda. Nem egy közülük szembe-tűnően kezdetleges fametszet: ilyenek pl. a sematikus állatfigurákkal díszített kezdőbetűk s egy-két sávozott alapú iniciálé (RMK. I. 15. 133b, 107a, II. rész 11a, 30b és 74a lev. L. *II. tábla, 15—17. kép*).

Az iniciálék eredetéről, fametszőjéről sem mesterjegy, sem írásos adat nem nyújt tájékoztatást. A fekete alapú puttós iniciálékat és a 201a levélen elhelyezett finom kidolgozású Ő betűt bizonyára Bécsből hozatta a nyomda. A fehér, illetőleg sávozott alapú iniciálékat az I. S. mester metszhette; a felsorolt kezdetleges iniciálék pedig az illusztrációkkal kapcsolatban említett kezdő fametsző munkái.

A sárvár—újszigeti nyomda két ritkabecsű kiadványának könyvészeti és nyomdászattörténeti méltatói rendszerint megemlékeztek az ismertetett fametszeteken látható I. S. mesterjegyről is. A mester kilétére vonatkozó, eltérő megállapítások közül legkevésbé tartható fenn az a vélemény, mely az I. S. jegyet Johann SINGRIENER bécsi nyomdász mesterjegyével azonosítja.²¹ E feltevés ellen szól az a körülmény, hogy SINGRIENER mesterjegye kizárólag kiadványainak címlapmetszetein látható s egyetlen illusztráción sem fedezhető fel.

A SINGRIENER-kiadványok nagy többsége kolofon nélkül jelent meg s valószínűleg ezt a hiányt pótolta a nyomda a címlapmetszetbe illesztett nyomdászjeggyel. Az is nyilvánvaló, hogy a SINGRIENER-kiadványok címlapmetszeteinek I. S. jegye minden esetben a könyv nyomdászára, kiadójára vonatkozik, s nem a fametszet mesterét jelöli. Félreérthetetlenül kitűnik ez a kúszó puttókkal díszített címlapkereten,²² amelynek alsó lécében az I. S.

²⁰ Az iniciálék részletes ismertetését dolgozatunk végén, a fametszetek corpusában adjuk.

²¹ RÉVÉSZ *i. m.* 24. l., A. MAYER *i. m.* S. 38., CZAKÓ Elemér *i. m.* Az iparművészet könyve. I. köt. 474. l.

²² H. GOLLOB: *Buchkunst der Frühdruckzeit*. S. 88.

betűk egymásbaillesztésével nyert nyomdászjegy, a jobboldali lécen — téglalap alakú tablán — viszont a fametsző A. N. betűkből álló kézjegye látható. Egy másik I. S. jeggyel ellátott bécsi címlapkeret Hans REBELL ismert alkotása.²³

A sárvár—újszigeti illusztrációk és egyéb könyvdíszek I. S. jegye ennek következtében semmiképpen sem tekinthető SINGRIENER nyomdászjegyének, hanem — az általános szokás szerint — a fametszeteket készítő mester kézjegye. I. S. jegyű bécsi fametszőről azonban a kutatásait a XVI. századi bécsi könyvdíszítésre összpontosító Hedwig GOLLOBnak²⁴ sincs tudomása.

Az I. S. jegyű fametsző személyének meghatározásához SYLVESTER János és ABÁDI Benedek NÁDASDY Tamáshoz intézett levelei nyújtanak segítséget. A XVI. századi magyar nyomdák tevékenységéről, belső életéről rendkívül kevés írott forrás ismeretes.²⁵ Az újszigeti nyomda szerencsés kivétel; SYLVESTER és ABÁDI levelei²⁶ elég híven tükrözik a két ismert újszigeti kiadvány megjelenésének körülményeit és nehézségeit.

SYLVESTER leveleiben gyakran tesz említést egy STRUTIUSnak vagy magister Ioannesnek nevezett nyomdászról, akit NÁDASDY Bécsben szerződtetett. STRUTIUS neve csak latinosított formájában ismert; nemzetiségére, korábbi működésére is csupán e levelekből következtethetünk. Magyarországra jövetele előtt bizonyára Bécsben dolgozott. A bécsi nyomdászokkal sárvári tartózkodása alatt is kapcsolatban állt, s a nyomda megindulásához szükséges kellékek beszerzésére hivatkozva mindenképpen vissza akart utazni Bécsbe.

STRUTIUS főfoglalkozása a betűmetszés volt. A betűkészletek azonban rendkívül lassan készültek s ez SYLVESTERben azt a gyanút keltette, hogy az általa metszett betűk egy részét közvetítők révén Bécsben értékesíti. STRUTIUS késlekedése miatt a nyomda első termékének megjelenése 1539 júniusáig húzódott. Az *Uj Testamentum* kinyomtatását még STRUTIUS kezdte meg, a munka túlnyomó részét azonban már ABÁDI Benedek végezte, aki krakkói egyetemi tanulmányai idején a könyvnyomtatáshoz szükséges technikai ismereteket is elsajátította. STRUTIUS 1540-ben vált ki a vállalkozásból. SYLVESTER 1541. február 13-án kelt levelében említi utoljára, midőn arról tudósítja NÁDASDYT, hogy MAJLÁTH István címeréhez hasonlóan, más főurak címeréhez is hexastichonokat kívánt készíteni, ez a terve azonban már nem kivihető, mert STRUTIUS — „ki a képek készítésében igen járatos volt”²⁷ — Ingolstadtba távozott.

STRUTIUS tehát a betűmetszés és egyéb nyomdász teendők ellátása mellett címereket is festett Sárvár—Újszigeten. Joggal feltehető, hogy a fametszés sem volt ismeretlen számára. Köztudomású, hogy a korai ősnymdások túlnyomó többsége értett a fametszéshez. A könyvnyomtatás első évtizedeiben a fametszésben nem jártas nyomdász olykor nem is alkalmaz-

²³ Uo. S. 91.

²⁴ Hedwig GOLLOB-nak a bécsi könyvdíszítésre vonatkozó tanulmányait l. 12. jegyzet alatt.

²⁵ FITZ József: *A régi nyomdák gazdálkodása*. Magyarságtudomány, 1942. I. 192. l.

²⁶ Régi Magyar Költők Tára, II. köt. 489—492 l. és Irodalomtörténeti Közlemények, III. évf. 88—98. l.

²⁷ „... qui in formandis imaginibus peritissimus fuit, qui vestigia saltem artis suae apud nos reliquit.” Irodalomtört. Közl. III. évf. 92. l.

hatott illusztrációkat nyomtatványai díszítésére.²⁸ A fejlődés menete ezt a korlátozást természetesen gyorsan háttérbe szorította; a termékeny és a rendkívüli kereslet révén gyorsan gazdagodó nyomdák — pl. a nürnbergi KOBERGER-nyomda — kiváló fametszőket állítottak szolgálatukba, a töke-szegény vállalkozások pedig egymástól kölcsönözték az illusztrációk előállításhoz szükséges dúcokat. A nyomdászok egy része — s különösképpen azok, akik nyomdaalapítás révén akartak nagyobb kereseti lehetőséghez jutni, — a betűmetszés és egyéb nyomdászati ismeretek elsajátítása mellett rendszerint kitanulta a fametszés mesterségét is. A könyvnyomtatást és fametszést egyidejűleg űző nyomdászok száma még a XVI. században is igen jelentős.

Nagyon valószínűnek látszik tehát az az állítás, mely szerint az I. S. jeggyel ellátott sárvár-újszigeti illusztrációk mestere Ioannes STRUTIUS,²⁹ akinek a képek készítésében való jártasságáról SYLVESTER is igen elismerően nyilatkozott. NÁDASDY éppen azért szerződtehetette STRUTIUST, mert személyében a nyomdászt és fametszőt is biztosítani kívánta a tervezett nagy-szabású kiadvány, a gazdagon illusztrált *Uj Testamentum* számára.

Kétségtelen, hogy az *Uj Testamentum* nagyméretű Kálvária-képén a kereszt három nyelvű feliratának ötlete nem származhatott STRUTIUSTÓL. Az INRI rövidítés görög és héber nyelvű megisméltése a mindkét nyelven kiválóan értő SYLVESTER közreműködésére utal s így szükségesnek látszik, hogy az I. S. mester kilétére vonatkozó harmadik feltevést is érintsük.

SYLVESTER 1536-ban arról a szándékáról értesítette NÁDASDYT, hogy elsajátítja a betűmetszés mesterségét, mert érzése szerint nem egészen alkal-matlan az efféle dologra,³⁰ 1541. február 13-án kelt levelében pedig egy ter-vezett festménye tárgyát ismertette.³¹ Pihenő óraiban tehát festéssel is foglal-kozott. A Kálvária-kép és az említett levelek alapján joggal merülhetett fel az az elgondolás, hogy az I. S. jeggyű fametszeteket esetleg Ioannes SYLVESTER készítette saját kiadványai díszítésére.³²

A XVI—XVII. században éppen nem szokatlan jelenség, hogy tudós képzettségű és elfoglaltságú emberek kitanulják a fa- vagy rézmetszés mester-ségét. Magyarországi viszonylatban legismertebb HONTERUS, a nagy tudású száz reformátor és a száz évvel később élő SZELEPCHÉNYI Miklós esztergomi érsek színvonalas fa-, illetve rézmetszői tevékenysége.

A SYLVESTERRE vonatkozó feltevésnek azonban több körülmény ellene mond. A betűmetszés elsajátításával kapcsolatban maga SYLVESTER említette, hogy ez a munka tanulmányaiban erősen hátráltatná. Az I. S. mester művének tekinthető számos fametszet elkészítése ugyanígy késleltette volna az *Uj Testamentum* görög eredeti után készülő magyar szövegének megformálásában.

SYLVESTER leveleiben nemcsak a nyomda nehézségeit adta elő, hanem apró-cseprő családi bajairól, betegségeiről is rendszerint beszámolt NÁDASDY-nak. Joggal feltehető, hogy — ha ő az illusztrátor — fordítói és költői munkás-ságához hasonlóan a fametszetek készülésétől is pontosan tájékoztatta volna pártfogóját. Végül e feltevés ellen szól SYLVESTER STRUTIUSRA vonatkozó

²⁸ P. KRISTELLER: *Kupferstich und Holzschnitt in vier Jahrhunderten*. Berlin, 1911. S. 39.

²⁹ GULYÁS Pál *i. m.* 68. l.

³⁰ Régi Magyar Költők Tára, III. köt. 489. l.

³¹ Irodalomtört. Közl. III. évf. 92. l.

³² FITZ József: *A régi nyomdák gazdálkodása*. Magyarságtudomány, 1942. I. köt. 193. l. — HORVÁTH János: *A reformáció jegyében*. Bp. 1953. 149. l.

idézett megjegyzése, amely félreérthetetlenül arra utal, hogy kettőjük közül STRUTIUS volt a „képek készítésében” a jártasabb.

Lehetséges, hogy SYLVESTER STRUTIUS mellett elsajátította a fametszés alapismereteit: ez esetben ő készíthette az *Uj Testamentum* feltűnően kezdetleges iniciáléit és illusztrációit. Ezt a feltevést megerősíteni látszik az a körülmény, hogy az említett metszetek sem a *Grammatica*-ban, sem az *Uj Testamentum* elején nem láthatók; ezeket a kezdetleges metszeteket csak STRUTIUS távozása után alkalmazta a nyomda.

A sárvár—újszigeti könyvsajtó megszűnése után a gazdag fametszet-állomány egy része Debrecenbe, majd Semptére került. A *Grammatica* címlapkeretének ADÁM—ÉVA metszetét MELIUS Péter *Az Arany Tamás hamis és eretnek tévelygésinek... meghamisítási* című művének 1562. évi debreceni kiadásában (RMK. I. 48. címlap), majd az 1574-ben és 1575-ben Semptén megjelent BORNEMISZA-kiadásokban (RMK. I. 115. 300b és RMK. I. 119. 0000 1b lev.) látjuk viszont. Az említett BORNEMISZA-kötetekben néhány sárvár—újszigeti iniciálé is megtalálható.³³

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

A sárvár—újszigeti nyomda fametszet-állománya

I. CÍMLAPKERET

- Méret: 125 × 80 mm. RMK. I. 14.
A keret a következő négy lécből áll:
 - JÓB történetének illusztrációjával díszített léce (23 × 75 mm.). Ugyanez a fametszet önállóan: RMK. I. 15. II. rész 61a, 77b, 85a, 112a és 158a lev.
 - ADÁM—ÉVA léce (30 × 75 mm.). Ugyanez a léce 1562-ben Debrecenben (RMK. I. 48. címlap), majd 1574-ben és 1575-ben Semptén (RMK. I. 115. 300b és RMK. I. 119. 0000 1b) is használatban volt.
 - oldalléce KANIZSAY Orsolya címerével (70 × 13 mm),
 - oldalléce NÁDASDY Tamás címerével (70 × 13 mm).
- Méret: 164 × 122 mm. RMK. I. 15. (*I. tábla I. kép*). A keret az alábbi lécekből áll:
 - ÉZSAIÁS—JEREMIÁS léce (30 × 95 mm),
 - SÁMSON—JUDIT léce (37 × 94 mm),
 - oldalléce Magyarország és a KANIZSAY-család címerével. A talapzaton S betű a mester kézjegyéből (164 × 12 mm),
 - oldalléce Magyarország és NÁDASDY Tamás címerével. A talapzaton I betű a mester kézjegyéből (164 × 12 mm).

II. ZÁRÓDÍSZ

- Méret: 23 × 45 mm. Téglalap alakú, keret nélküli dísz. Stilizált levelek, gyümölcsök között két csipegető madár. RMK. I. 15. 2b és 78b lev.
- Méret: 21 × 44 mm. Fonatokból képzett keret nélküli dísz. RMK. I. 15. 48b lev.
- Méret: 12 × 82 mm. Csigavonalba visszahajló ág két szélén és középpontjában 1—1 szőlőlevél. A szélső leveleken I. S. mesterjegy. RMK. I. 15. címlap és 16a lev. (*I. tábla I. kép*).

³³ A 22 × 23 mm nagyságú, fekete alapú, puttóval díszített sárvári O iniciálét 1. RMK. I. 119. 00000 1b lev.; a 23 × 22 mm nagyságú R iniciálét 1. RMK. I. 115. 668b és RMK. I. 195. CCCXIIIa lev.

III. CÍMER

1. NÁDASDY Tamás és KANIZSAY Orsolya egyesített címere (IV. tábla). Méret: 120 × 96 mm. Díszes reneszánsz kapuzat középpontjában kétoldalt volutaszerűen kiképzett, négyelt címerpajzs. A bal felső és a jobb alsó mezőben a NÁDASDY-család címere (vizinővények között vadkacsa), a két másik mezőben a KANIZSAY-család címere (sasláb és szárny, holdsarlóval és csillaggal) látható. A címerpajzsban két sisak: a baloldali sisakon TN betűk mellett a vadkacsa, a jobboldali sisakon VK betűk mellett sas-szárny, holdsarló és csillag. A címerpajzs alatt tábla a következő felirattal: QVOS DEVS CONIVNIXIT, HOMO NON SEPARET. A metszet 1537-ben keltezett. RMK. I. 15. BB4b lev.

IV. INICIÁLÉ

Puttós-iniciálék. Az iniciálékat hármassal vonal keret határolja, a betűtést fehér. Három változat ismert: az egyik típusnál fekete, a másiknál fehér, a harmadiknál vízszintesen sávozott az iniciálék alapja.

1. változat: fekete alapú iniciálék:

B inic. (23 × 23 mm) álló puttó RMK. I. 15. 142a; *B* inic. (25 × 22 mm) álló és ülő puttó RMK. I. 15. 143b; *C* inic. (21 × 24 mm, II. tábla 6. kép) álló puttó RMK. I. 15. A_{1a}, RMK. I. 14. m_{1b}; *D* inic. (22 × 23 mm) álló puttó RMK. I. 15. II. rész 43a; *F* inic. (22 × 23 mm) lépő puttó RMK. I. 15. 116b (II. tábla 7. kép); *H* inic. (23 × 24 mm) álló puttó RMK. I. 15. 147a (II. tábla 8. kép); *I* inic. (22 × 23 mm) két álló puttó RMK. I. 15. 85a, RMK. I. 14. m_{2b}; *K* inic. (23 × 23 mm) álló puttó RMK. I. 15. 118a; *L* inic. (23 × 23 mm) álló puttó RMK. I. 15. 81b; *O* inic. (22 × 23 mm) álló puttó RMK. I. 15. 104a; *S* inic. (22 × 22 mm) lépő puttó RMK. I. 15. 1b; *T* inic. (22 × 22 mm) lépő puttó RMK. I. 15. 83b lev. (II. tábla 9. kép).

2. változat: fehér alapú iniciálék:

A inic. (22 × 23 mm) két álló puttó RMK. I. 15. 130a, RMK. I. 14. L_{3b}; *M* inic. (21 × 23 mm) guggoló puttó RMK. I. 15. 79a; *N* inic. (22 × 22 mm) álló puttó RMK. I. 15. 168a (II. tábla 10. kép), RMK. I. 14. A_{7a}; *O* inic. (23 × 23 mm) lépő puttó RMK. I. 15. II. rész 56b; *P* inic. (21 × 21 mm) álló puttó RMK. I. 14. L_{4a}; *V* inic. (22 × 22 mm) álló puttó RMK. I. 15. 128b, RMK. I. 14. 1b lev. (II. tábla 11. kép).

3. változat: sávozott alapú iniciálék:

E inic. (22 × 22 mm) RMK. I. 15. 57a; *G* inic. (21 × 23 mm) térdelő puttó RMK. I. 14. A_{1a} (II. tábla 12. kép); *P* inic. (20 × 22 mm) lépő puttó RMK. I. 15. 1a, RMK. I. 14. m_{2a} (II. tábla 13. kép).

Virágdíszes iniciálék. A fekete alapú iniciálékban fehér a betűtést és a sematikus virágdísz.

A inic. (23 × 24 mm) RMK. I. 15. II. rész 71a (II. tábla 14. kép); *E* inic. 18 × 18 mm) RMK. I. 15. II. rész 133b; *E* inic. (19 × 18 mm) RMK. I. 15. II. rész 146a lev.

Különböző típusú iniciálék: *A* inic. (20 × 21 mm) fekete alapon fehér betűtést, körülötte sematikus madarak RMK. I. 15. II. rész 11a; *E* inic. (23 × 22 mm) fehér alapon fehér betűtést, térdelő figurával RMK. I. 15. 133b (II. tábla 15. kép); *M* inic. (20 × 21 mm) sávozott alapon fehér betűtést és két griff RMK. I. 15. II. rész 74a (II. tábla 16. kép); *Ö* inic. (30 × 21 mm) sávozott alapon fehér *O*, s a felett kisebb *E* betű, finom kidolgozású madár-, illetve virágdíszítéssel RMK. I. 15. 201a; *R* inic. (23 × 22 mm) fehér betűtést mögött gyermekalak RMK. I. 15. II. rész 28a; *T* inic. (20 × 21 mm) fehér alapon, körvonalakban ábrázolt betűtést s amögött oroszlán RMK. I. 15. II. rész 30b (II. tábla 17. kép); *Ü* inic. (20 × 19 mm) fehér *V* betű felett kisebb *E* betű. Azalappal sávozott. RMK. I. 15. 107a lev.

V. ILLUSZTRÁCIÓK

1. Kálvária-kép (156 × 108 mm) RMK. I. 15. 156b lev. L. 199—200. l.
2. MÁTÉ apostol [61 × 97 mm (II. tábla 1. kép)].
Ugyanez a metszet átalakításokkal kétszer ismétlődik.
2. változat: az angyal helyén oroszlán. RMK. I. 15. 48a lev.
3. változat: az angyal, illetve az oroszlán helyén husáng RMK. I. 15. II. rész 134a lev.

3. LUKÁCS apostol (62 × 93 mm). Kockapadlós helyiségben, alacsony pulpitus mellett ül az idős apostol. A karosszék mögött az apostol jelvénye, az ökör. RMK. I. 15. 78a, 161b lev.
4. JÁNOS apostol Pathmos szigetén (61 × 92 mm). RMK. I. 15. 124b, II. rész 127b, 135b lev. L. 198. l.
5. PÁL apostol (74 × 96 mm). Kockapadlós, nyitott oszlopcsarnokban díszes íróasztal, rajta íróeszközök és két teleirt tekeres. Az apostol az asztal mögött ülve dolgozik. A csarnokból útiruhában ábrázolt küldönc távozik, jobb kezében lándzsa, baljában írást tart. RMK. I. 15. II. rész 82a, 98b lev.
6. JAKAB apostol (68 × 95 mm). Lépcsőzetes emelvényen, hatalmas íróasztal mellett, karosszékben ül az apostol. Az asztalon íróeszközök és teleirt tekeres. Az emelvényről bábos korláttal körülvett teraszra nyílik kilátás. RMK. I. 15. II. rész 112b lev.
7. PÉTER apostol (68 × 95 mm). Két ablakkal megvilágított helyiségben, oszlopok között, pulpitusnál ülve ír az oldalnézetben ábrázolt apostol. Háta mögött oszlophoz támasztva a két kulcs látható. RMK. I. 15. II. rész 117b lev.

KISMÉRETŰ ILLUSZTRÁCIÓK

8. ÁBRAHÁM családfája (76 × 54 mm). RMK. I. 15. 2b.
9. JÉZUS születése (35 × 44 mm). A gyermek nyitott faépítmény előtt a földön fekszik, körülötte MÁRIA, három angyal és JÓZSEF. A háttérben az angyalok híradása látható (III. tábla 1. kép.) RMK. I. 15. 3a, 81b.
10. Három királyok imádása (41 × 44 mm). Boltíves kapubejárat előtt ül a gyermeket tartó MÁRIA, mögötte JÓZSEF áll. Az első király térdel, a másik kettő állva nyújtja ajándékát. RMK. I. 15. 3b.
11. KER. JÁNOS prédikációja (44 × 44 mm). Jobboldalt az előtérben KER. JÁNOS áll, előtte a hallgatóság kis csoportja. Baloldalt a háttérben JÉZUS megkeresztelése. RMK. I. 15. 5a, 49a, 83b.
12. JÉZUS megkísértése a pusztában [43 × 45 mm (III. tábla 2. kép)], RMK. I. 15. 5b, 85a.
13. A hegyi beszéd (42 × 43 mm). Baloldalt áll JÉZUS három tanítványával, vele szemben betegek és a zsidók tömege. RMK. I. 15. 6b, 61b, 95b, 133b.
14. Példabeszéd a mezők liliomáról és az ég madarairól (44 × 43 mm). Baloldalt nagy tömeg élén áll JÉZUS és az előtte felhalmozott kincsekre mutat. A sziklás háttér előtt liliomok és repülő madarak láthatók. RMK. I. 15. 8b, 102a.
15. Példabeszéd illusztráció (44 × 44 mm). JÉZUS két tanítványával a metszet középpontjában áll. Jobboldalt két férfi: az egyik szemében szálla, a másikéban gerenda. A háttérben imádkozó férfi és a sertések elé vetett drágakövek. RMK. I. 15. 10a.
16. Csodatételek illusztrálása (43 × 44 mm). JÉZUS az előtérben a kafarnaumi százados és a térdelő bélpoklos között áll. A háttérben ördögűzés és a Genesareti tavon való átkelés látható. RMK. I. 15. 11b.
17. Csodatételek illusztrálása (43 × 44 mm). JÉZUS a térdelő vízkóros asszony és a felépülten távozó inaszakadt között áll. Baloldalt két vak és a néma ördögös áll. RMK. I. 15. 13a, 55a, 132a.
18. JÉZUS tanítványai körében (43 × 43 mm). E metszet négyszer ismétlődik. (III. tábla 3. kép) RMK. I. 15. 14b, 136b, 150a, 151a.
19. KER. JÁNOS a börtönben (42 × 43 mm). Jobboldalt a rácsos börtönablak mögött áll KER. JÁNOS, az ablak előtt a két tanítvány (III. tábla 4. kép). RMK. I. 15. 16b.
20. A szombat megtartásáról szóló példabeszéd (42 × 43 mm). JÉZUS baloldalt, a farizeusok csoportja előtt áll, szemben vele az éhségükben búzaszemet szedegető tanítványok. RMK. I. 15. 17b és 88b.
21. Példabeszéd az elvetett magról (44 × 43 mm). JÉZUS a középpontban a magvető és egy tanítvány között áll. Az előtérben szikla és bozót, a háttérben a szántóföld felett keringő madarak láthatók. RMK. I. 15. 19b, 53b, 93a.
22. KER. JÁNOS lefejezése (43 × 43 mm). Zárt udvar közepén áll a hóhér, előtte KER. JÁNOS teteme. SALOME tálcán viszi fel a házba KER. JÁNOS fejét. RMK. I. 15. 22a, 57a.
23. JÉZUS beteget gyógyít (44 × 44 mm). JÉZUS a térdelő ördögös nő s a süket-néma között egy fa mellett áll és az égen megjelenő Úrra mutat. RMK. I. 15. 23b.

Ennek a metszetnek variáns példánya is ismert, amelyen nem látható a felhők között ábrázolt Úr félalakja. RMK. I. 15. 59a.

24. JÉZUS és a farizeusok (43 × 45 mm). Jobboldalt fák között áll JÉZUS, szemben vele a farizeusok. JÉZUS ábrázolása eltér a megszokott típustól. RMK. I. 15. 25a és 126a.

25. JÉZUS a Tábor-hegyen (45 × 44 mm). A hegy tetején álló JÉZUS mellett MÓZES és ILLÉS lebegő alakja látható. A hegy lábánál a földreborult tanítványok. RMK. I. 15. 26b és 63a.

26. Példabeszéd a gonosz szolgáról (43 × 45 mm). Jobboldalt, boltíves fülkében trónoló király előtt egy szolga térdel. A háttérben ugyanez a férfi torkonragadja adósát. RMK. I. 15. 27b.

27. Példabeszéd a gazdag ifjúról (42 × 44 mm). A középpontot képező JÉZUSTól balra az ifjú, jobbra gyermekek és tanítványok állnak. RMK. I. 15. 29b és 65a.

28. Példabeszéd a szőlőmunkások felfogadásáról (44 × 43 mm). Az előtérben a gazdag egy munkással tárgyal, a háttérben szőlőben kapáló férfiak láthatók. RMK. I. 15. 30b.

29. Bevonulás Jeruzsálembe (44 × 44 mm). A sokaság élén, szemárháton érkező JÉZUS elé a városkapuban szőnyeget terít egy férfi. A háttérben jobboldalt fallal megerősített vár, baloldalt a terméketlen fügefafa látható. RMK. I. 15. 32a, 67b, 145b.

30. Hasonlat a mennyországról (44 × 43 mm). Az előtérben, terített asztal mellett áll a vendéglátó király és egy rongyos öltözetű ifjúhoz fordul. A háttérben JÉZUS és két tanítványa. RMK. I. 15. 34b.

31. JÉZUS és a farizeusok (44 × 43 mm). JÉZUS tanítványaival a metszet bal oldalán áll, szemben vele a farizeusok csoportja. RMK. I. 15. 36a.

32. Jövendölés a világ végéről (43 × 44 mm). JÉZUS az égitegek különös formáját és a csillagok hullását mutatja tanítványainak. A felhők között az Úr félalakja látható. RMK. I. 15. 37b, 70b.

33. Példabeszéd az esztelen és az okos szűzekről (45 × 44 mm). A középpontban terebélyes fa, attól balra JÉZUS és tanítványai állanak, a metszet jobb oldalán a lámpást tartó okos és az esztelen szűzek csoportja. RMK. I. 15. 39b és 122b.

34. Utolsó vacsora (45 × 43 mm). Félköríves ablakosor előtt, hosszú asztal két oldalán ülnek a JÉZUST közrefogó tanítványok. (III. tábla 5. kép) RMK. I. 15. 41a, 72a, 147b és 149a.

35. JÉZUS a Getsemáni kertben (35 × 44 mm). JÉZUS kopár hegytetőn térdel, mögötte az alvó tanítványok. A háttérben JÚDÁS serege közeledik. RMK. I. 15. 42b, 73b, 118a és 153b.

36. JÉZUS PILÁTUS előtt (35 × 45 mm). A baloldalt ábrázolt épület feljáróján áll PILÁTUS, előtte JÉZUS és a vádaskodó tömeg. RMK. I. 15. 44a, 75a és 120b.

37. JÉZUS kinszenvedése (35 × 44 mm). Az előtérben az oszlophoz kötözött JÉZUST két pribék korbácsolja, a háttérben a töviskoronázás látható. RMK. I. 15. 45a és 155a.

38. Kálvária-jelenet (43 × 44 mm). Az előtérben a három kereszt. JÉZUS keresztjénél MÁRIA MAGDOLNA térdel, attól balra MÁRIA és egy nőalak áll. A jobb lator keresztje mellett egy lovas és egy gyalogos katona látható. A háttérben kíváncsi tömeg. RMK. I. 15. 45b és 76a.

39. JÉZUS feltámadása (36 × 43 mm). JÉZUS sugárözönben, jobbában győzelmi zászlóval áll a sír látogatására jött három nőalak előtt. RMK. I. 15. 47a, 77a, 157b.

40. Az inaszakadt meggyógyítása (43 × 42 mm). A tömeg élén álló JÉZUS elé a ház tetejéről lebotcsátják a hordágyon fekvő inaszakadtat. A háttérben egy halászcsonak a csodás halfogást szemlélteti. RMK. I. 15. 50b és 87a.

41. A béna férfi meggyógyulása (44 × 43 mm). Boltíves kijárat előtt jobbról JÉZUS és tanítványai, balról a béna férfi és a farizeusok láthatók. RMK. I. 15. 52a, 68b és 114b.

42. Annuntiatio (43 × 44 mm). MÁRIA imazsámolynál térdel, mellette a hírmondó angyal. A háttérben az Úr és a galamb, jobboldalt MÁRIA és ERZSÉBET találkozása látható. RMK. I. 15. 79a.

43. JÉZUS bemutatása a templomban (40 × 40 mm). A díszes templomban trónoló főpap előtt térdel a gyermeket tartó SIMEON, MÁRIA és JÓZSEF kissé hátrább állnak. (III. tábla 6. kép) RMK. I. 15. 82b,

44. A naimi ifjú feltámasztása (44 × 43 mm). A halott koporsóját a boltíves kapun keresztül JÉZUS elé viszik. A háttérben ismét JÉZUS látható a kafarnaumi százados követivel. RMK. I. 15. 90b.

45. JÉZUS SIMON házában (45 × 44 mm). JÉZUS terített asztal mellett ül, lábait MÁRIA MAGDOLNA olajjal öntözi. Az asztal mögött idős, szakállas férfi áll. RMK. I. 15. 92b.

46. JÉZUS MÁRIA és MÁRTA házában (43 × 43 mm). JÉZUS nyitott csarnokban asztal mellett ül, MÁRIA előtte térdel, MÁRTA kissé távolabb áll. A háttérben az irtalmas szamaritánusról szóló példabeszéd bemutatása. RMK. I. 15. 98a.

47. JÉZUS imádkozni tanít és ördögöt űz (43 × 44 mm). A háttérben az ördögűzés látható, az előtérben JÉZUS egyik tanítványával terített asztal mellett ül. RMK. I. 15. 99b.

48. JÉZUS beteget gyógyít (43 × 43 mm). JÉZUS két főpap társaságában hosszú csarnokban ül s előtte áll a beteg asszony. A háttérben a terméketlen fügefá s a gazda látható. RMK. I. 15. 104b.

49. A vízkóros meggyógyítása (37 × 48 mm). JÉZUS két farizeussal beszélgetve terített asztal mellett ül, mellette a földön fekszik a beteg férfi. RMK. I. 15. 106a.

50. A tékozló fiú (42 × 44 mm). A metszet három jelenetre oszlik: az előtérben szerelmes pár előtt egy szolgáló áll; a háttérben az ifjú disznópásztorkodása és az atyai házba való visszatérése látható. RMK. I. 15. 107b.

51. A gazdag és LÁZÁR (40 × 48 mm). Az előtérben lángok között sínylődő férfi áll. Az égen a LÁZÁR karján tartó Úr látható. RMK. I. 15. 108b.

52. Tanítás a megbotránkoztatásról (43 × 43 mm). JÉZUS tanítványainak egy férfit mutat, akinek nyakára malomkövet kötöttek. A háttér két jelenetében JÉZUS beteget gyógyít és felhők között trónol. RMK. I. 15. 110a.

53. Az özvegyasszony és a hamis bíró (43 × 43 mm). Kockapadlós oszlopcsarnokban ül az idős bíró; előtte áll a panaszos özvegy. RMK. I. 15. 111b.

54. A kufárok kikergetése a templomból (40 × 44 mm). JÉZUS az oszlopos templomban korbáccsal kerget egy kalmárt. A metszet bal oldalán felborított asztal s egy távozó zsidó látható. RMK. I. 15. 113a.

55. A szegény asszony adománya (42 × 42 mm). A kockapadlós oszlopcsarnok közepén elhelyezett persely mellett a szegény asszony és két férfi áll. RMK. I. 15. 116b.

56. JÉZUS mennybemenetele (42 × 44 mm). A metszet középpontjában kopár domb, amelyen még ott van JÉZUS lányoma. A domb körül térdelő tanítványok az eltűnő JÉZUS után tekintenek. RMK. I. 15. 124a és 162a.

57. Kánai mennyegző (43 × 43 mm). Kis szoba sarkában, terített asztal mellett ül az ifjú pár JÉZUS és MÁRIA társaságában. Az asztal előtt korsók állnak, az ajtónál étekhordó közeledik. RMK. I. 15. 128a.

58. JÉZUS és NIKODEMUS (43 × 44 mm). A dombos-hegyes háttér előtt ábrázolt JÉZUSSAL szemben — egy fiatal fa mögött — NIKODEMUS áll. RMK. I. 15. 128b.

59. JÉZUS és a samariai asszony (40 × 44 mm). JÉZUS a metszet jobb oldalán ábrázolt kút kávján ül és a vizet húzó asszonnyal beszélget. A háttérben JÉZUS és a térdelő kafarnaumi százados látható. RMK. I. 15. 130a.

60. JÉZUS és a házasságtörő asszony (43 × 44 mm). Az oszlopsorral két részre osztott templomtér bal oldalán JÉZUS és az asszony áll egymással szemben, a háttérben a megdöbbsent farizeusok. Jobboldalt JÉZUS két farizeussal beszélget. RMK. I. 15. 138a.

61. A vak meggyógyítása (40 × 41 mm). A metszet jobb oldalán, kisebb csoport élén áll JÉZUS; előtte térdel a vak férfi. A háttérben fa és tornyos épület emelkedik. RMK. I. 15. 140b.

62. A jó és rossz pásztor (44 × 43 mm). A középpontban JÉZUS áll tanítványival; baloldalt az elhagyott nyáj széthullása látszik, jobboldalt a farizeusok meg akarják követni JÉZUST. RMK. I. 15. 142a.

63. LÁZÁR feltámasztása (43 × 43 mm). A középpontba helyezett JÉZUSTól jobbra a sírból kikelt LÁZÁR áll, balra egy nő térdel. A háttérben sokaság figyeli a történeteket. RMK. I. 15. 143b.

64. JÉZUS az Atyához könyörög (43 × 41 mm). JÉZUS a metszet közepén térdel és az égen megjelenő Úrhoz könyörög. A hegyvonulattal lezárt háttérben városrészlet látható. RMK. I. 15. 152b.

65. JÉZUS — jobbában győzelmi zászlóval — megjelenik a Tiberiás közelében halászó tanítványainak (42 × 43 mm). RMK. I. 15. 159a.

66. A Szentlélek eljövetele (40 × 34 mm). Az apostoloktól közrefogott MÁRIA feje felett a galamb lebeg. RMK. I. 15. 163a.
67. PÉTER apostol meggyógyít egy sánta ifjút (35 × 35 mm). A templom kapujában ülő ifjút PÉTER felségíti. PÉTER mögött JÁNOS apostol áll. (III. tábla 7. kép) RMK. I. 15. 165a.
68. Az apostolok a zsidó papok előtt (33 × 38 mm). Vázlatosan jelzett helyiségben, a falak mellett húzódó padokon ülnek a papok és a háttal ábrázolt két apostolt hallgatják. (III. tábla 9. kép.) RMK. I. 15. 166a.
69. ANANIÁS és felesége PÉTER apostol előtt (34 × 39 mm). PÉTER oszlopcsarnok közepén áll s a térdelő házaspártól egy zsák pénzt vesz át. RMK. I. 15. 168a.
70. A középpontban ábrázolt apostol a köréje seregülő tanítványokkal tárgyal (32 × 45 mm). RMK. I. 15. 169b, 179b, 185b.
71. ISTVÁN megkövezése (35 × 40 mm). ISTVÁN egy fa közelében térdel; két oldalról köveket zúdítanak rá. RMK. I. 15. 170b.
72. FÜLÖP apostol és a megtért szerezcsen (31 × 42 mm). A szerezcsen a fedett utazókocsiban olvas, FÜLÖP apostol a kocsifelhágójára lép. (III. tábla 8. kép). RMK. I. 15. 173a.
73. SAUL megtérése (42 × 33 mm). Az égen JÉZUS látható, kezében győzelmi zászló. A szétáradó fénytől SAUL lova térdrezuhan. A háttérben város körvonalai láthatók. RMK. I. 15. 175b.
74. PÉTER látomása (30 × 46 mm). A fa alatt alvó PÉTER fölött két angyal hatalmas leplet tart, amelyben különböző állatfajták vannak összezsúfolva. RMK. I. 15. 177b.
75. JAKAB apostol lefejezése (32 × 46 mm). Oszlopcsarnok előtérében JAKAB élettelen teste hever. A holttest mögött álló hóhér kardját visszahelyezi hüvelyébe. A háttérben HERÓDES egy férfivel tárgyal. RMK. I. 15. 180b.
76. Vitorlás hajó a tengeren (30 × 48 mm). Ez a metszet az apostolok utazásainak szemléltetésére többször ismétlődik. RMK. I. 15. 182a, 191a, 196a, 205a, 207a.
77. PÁL apostol és BARNABÁS a zsinagógában (31 × 46 mm). PÁL nyitott előcsarnokban a zsidó vénéhez beszél; a háttérben BARNABÁS egy férfivel tárgyal. RMK. I. 15. 184a, 189a, 194a.
78. PÁL apostol ördögöt űz (34 × 40 mm). A metszet háttérét három fa tagolja s ezek között áll PÁL és a megszállott leány. RMK. I. 15. 187a.
79. A megtért efezusiak máglyára dobják régi könyveiket (31 × 44 mm). A metszet középpontjában lobogó máglyára egy férfi könyvet dob. Jobboldalt PÁL tanítványai figyelik a jelenetet. RMK. I. 15. 192a.
80. PÁL apostol a jeruzsálemiek előtt (31 × 40 mm). A metszet jobboldalán áll az apostol, szemben vele a vádaskodó tömeg. RMK. I. 15. 197b, 201a.
81. PÁL apostol CLAUDIUS LYSIAS fejedelem kíséretével üldözői előtt Cesareaba megy (30 × 36 mm). PÁL karddal és lándzsával felszerelt gyalogos és lovas katonák között halad. RMK. I. 15. 199a.
82. AGRIPPA császár PÁL cesareai börtöne előtt (33 × 39 mm). A metszet jobb oldalán ábrázolt börtönablak mögött PÁL apostol alakja látható. AGRIPPA két férfi kíséretében a börtön előtt áll. RMK. I. 15. 202a, 203b.

JÁNOS APOSTOL „ISTENI JELENISRÜL VALÓ KÖNYVÉ”-NEK ILLUSZTRÁCIÓI

83. I. rész (47 × 40 mm). JÁNOS arcraborulva fekszik, mögötte hét gyertyatartó között széttárt karú, fényes arcú férfi lebeg, jobbában hét csillag. RMK. I. 15. II. rész 137a.
84. IV. rész (45 × 44 mm). JÁNOS az előtérben térdel. Vele szemben a trónoló Atya, akit az evangélisták jelképei és huszonnégy király vesz körül. RMK. I. 15. II. rész 140a.
85. VI. rész (43 × 44 mm). Négy lovas száguld a levegőben: az első fején korona, a második kardot ránt, a harmadik mérleget tart. A negyedik a halál. RMK. I. 15. II. rész 141b.
86. VI. rész (46 × 42 mm). A középpontban oltár áll s körülötte néhány angyal. Az előtérben fekvő testek a hitükért meghaltak lelkét jelképezik. RMK. I. 15. II. rész 142a.
87. VI. rész (41 × 37 mm). Földindulás. A nap elsötétül, a csillagok lehullanak. A földön rombadólt házak és néhány halott hever. RMK. I. 15. II. rész 142a.

88. VII. rész (47 × 42 mm). Négy angyalfő között egy angyal Jézus keresztjével közeledik azokhoz, kiknek homlokát kereszttel jelölték meg. (III. tábla 10. kép) RMK. I. 15. II. rész 142b.

89. VIII. rész (43 × 44 mm). A metszet két szélén trombitát fújó angyalok láthatók. Középen oltár, melyről a tömjénfüst a felhők közt megjelenő Úrig ér fel. János az oltár előtt áll. RMK. I. 15. II. rész 143b.

90. VIII. rész (40 × 37 mm). Az első angyal trombitaszavára láng és köeső hull a háttérben ábrázolt városra. RMK. I. 15. II. rész 144a.

91. VIII. rész (41 × 37 mm). A levegőben lebegő — második — angyal trombitaszavára a tengerből láng csap fel és a hajó darabokra török szét. RMK. I. 15. II. rész 144a.

92. VIII. rész (41 × 37 mm). A középpontban a trombitát fújó — harmadik — angyal látható. Egy csillag lángolva a tengerbe zuhan, az előtérben az elpusztultak holttesteivel hevernek. RMK. I. 15. II. rész 144a.

93. VIII. rész (46 × 43 mm). A metszet felső részében egy angyal — a negyedik — trombitát fúj, mellette az elsötétedett nap és hold látható. A sematikus ábrázolt város felett a pusztulást hirdető angyal lebeg. RMK. I. 15. II. rész 144b.

94. IX. rész (47 × 43 mm). A levegőn trombitát fújó angyal — az ötödik — hasít keresztül. Alatta a lezuhant csillaggal megnyitott kút látható. A kút mellett a kiszabadult sáskáktól elpusztult emberek tetemei hevernek. RMK. I. 15. II. rész 144b.

95. IX. rész (45 × 42 mm). Középen a trombitát fújó — hatodik — angyal lebeg, alatta három pajzsos és karddal felfegyverzett angyal látható. A földön tovaszárguló sereg mögött holttestek hevernek. RMK. I. 15. II. rész 145a.

96. X. rész (40 × 37 mm). A metszet középpontjában ködbe burkolt angyal áll, előtte egy szerzetes térdel. A háttérben sematikus városkép. RMK. I. 15. II. rész 145b.

97. XI. rész (35 × 36 mm). Oszlopsorral tagolt templom végében oltár áll, azon két kötőábla. Az előtérben két férfi és egy sárkány látható. RMK. I. 15. II. rész 146b.

98. XII. rész (44 × 44 mm). A metszet bal oldalán koronás nőalak lebeg, lába alatt holdsarló, feje körül csillagok. Jobboldalt a hétfejű sárkány, a háttérben az Úr s a megmentett gyermek alakja utal a látomásra. (III. tábla, 11. kép) RMK. I. 15. II. rész 147b.

99. XIII. rész (42 × 42 mm). A metszet közepén térdelő férfiakra jobbról a sátán, balról fantasztikus szörnyek támadnak, felülről pedig tüzeső hull. RMK. I. 15. II. rész 148a.

100. XIV. rész (46 × 43 mm). Dombos vidékre épült város felett az evangéliumot hirdető angyal lebeg; feje körül angyalok hárfáznak. E csoport felett a báránys az evangélisták jelképei láthatók. RMK. I. 15. II. rész 149a.

101. XIV. rész (45 × 43 mm). A metszet felső részében Jézus trónol, kezében sarló, szemben vele hódoló angyal. A földön arató, illetve szüretelő angyalok felett az Úr utasításait hirdető angyal lebeg. RMK. I. 15. II. rész 150a.

102. XV. rész (46 × 43 mm). Az előtérben ábrázolt sátánnal szemben királyi öltözetű férfiak állnak. A levegőben a hét füsttel telt edényt tartó angyal lebeg. RMK. I. 15. II. rész 150b.

103. XVII. rész (42 × 45 mm). A paráznság asszonya a hétfejű sárkány hátán elvonul a különböző rangú férfiaktól alakult csoport előtt. RMK. I. 15. II. rész 152a.

104. XVIII. rész (45 × 43 mm). A jobboldalt ábrázolt lángoló város Babilont jelképezi, amelyből néhány férfi menekül csupán. A város felett két pusztulást hirdető angyal lebeg. RMK. I. 15. II. rész 152b.

105. XIX. rész (40 × 38 mm). Az égből alászálló angyal körül lovas sereg szárgul. Az előtérben lezuhanó hétfejű sárkány a legyőzött sátánt jelképezi. RMK. I. 15. II. rész 154b.

106. XX. rész (38 × 34 mm). A középpontba helyezett kulcsot és láncot tartó angyal leláncolja a sátánt. (III. tábla, 12. kép) RMK. I. 15. II. rész 155a.

107. XXI. rész (34 × 36 mm). Jobboldalt, kiugró hegy csúcán János és egy angyal áll. A metszet előtérben három kapuval megerősített város látható; mindegyik kaput egy angyal őrzi. RMK. I. 15. II. rész 156a lev.

A SÁRVÁR—ÚJSZIGETI KIADVÁNYOK FAMETSZETEIT KÉSZÍTŐ MESTEREK

1. Ismeretlen bécsi kismester.

1. címlapkeret. RMK. I. 14.

2. címlapkeret a. és b. lécz. RMK. I. 15.

2. I. S. mester = Ioannes Strutiús

2. címlapkeret c. és d. lécz (signált) RMK. I. 15.

3. záródísz (signált) RMK. I. 15. címlap.

Iniciálék: fehér alapú és sávozott alapú puttós iniciálék.

Illusztrációk: Kálvária-kép, apostol-ábrázolások, a négy evangélista írását szemléltető metszetek; az apostolok cselekedeteit és a jelenések könyvét szemléltető illusztrációk többsége.

3. Bécsi mester (Hans Rebell?).

NÁDASDY Tamás és KANIZSAY Orsolya egyesített címere. RMK. I. 15. BB_{4b} lev.

4. Ismeretlen mester.

Iniciálék: RMK. I. 15. 107a, 133b, II. rész 11a, 30b, 74a lev. Az apostolok cselekedeteit és a jelenések könyvét szemléltető feltűnően kezdetleges illusztrációk (RMK. I. 15. 163a, 166a, 175b, 177b, 199a, II. rész 146b, 154b, 155a, 156a).

ELISABETH SOLTÉSZ—JUHÁSZ:

DIE BUCHVERZIERUNGEN DER DRUCKEREI ZU SÁRVÁR—ÚJSZIGET

Zwei bekannte Produkte der um 1536—1537 in Sárvár—Újsziget errichteten Offizin, Johannes SYLVESTERS *Grammatica hungarolatina* (1539), sowie seine Übersetzung des *Neuen Testaments* (1541), bedeuten auch für die Geschichte des ungarischen Buchschmucks Marksteine von grosser Wichtigkeit. SYLVESTERS *Neues Testament* ist das erste, mit Illustrationen ausgestattete ungarische Druckwerk und zugleich unser am reichsten verziertes Presseprodukt des 16. Jahrhunderts. Das Titelblatt wird von einem Holzschnittrahmen eingefasst, das letzte Blatt weist die vereinigten Wappen von Thomas NÁDASDY und seiner Gemahlin Ursula KANIZSAY, den Begründern der Sárvár—Újszigeter Druckerei auf. In dem umfangreichen Werke findet sich ein Kalvarienbild in vollem Blattaussmass, sechs Aposteldarstellungen von grösserem Format, hundert kleinere Illustrationen und zahlreiche Initialen. Den Schmuck des SYLVESTERSCHEN Lehrbuchs der *Grammatik* bilden der Titelrahmen und zahlreiche Initialen in Holzschnitt.

Der Buchschmuck der beiden Publikationen aus der Offizin von Sárvár—Újsziget spiegelt, ähnlich wie die Holzschnitte der übrigen bedeutenderen ungarischen Druckwerkstätten des 16. Jahrhunderts, die Auslandsbeziehungen ihres Begründers getreulich wieder. Den Titelrahmen der *Grammatica* sowie die obere und untere Leiste des Rahmenschmucks im *Neuen Testament* wurden von einem unbekanntem Wiener Kleinmeister in Holz geschnitten, der für die SINGRIENER-Druckerei regelmässig arbeitete. Schöpfungen dieses Meisters, die den Sárvár—Újszigeter Rahmenverzierungen sehr nahe stehen, lassen sich im *Novum Testamentum* Gabriel PESTIS (Wien, 1536), in Friedrich NAUSEAS *Zwei sonderliche Predige* (Wien, 1535), sowie auf dem Titelblatt der bei SINGRIENER erschienenen sogen. *Kaufordnung* erkennen.

Der schönste Sárvár—Újszigeter Holzschnitt, das vereinigte Wappen der Familien NÁDASDY und KANIZSAY erinnert mit seiner eleganten Zeichnung, seiner feinen Ausführung und dem metallischen Glanz an die Wappen des hervorragenden Wiener Formschneiders HANS REBELL.

Das Kalvarienbild, die Aposteldarstellungen und die Mehrzahl der kleineren Illustrationen wurden von dem Monogrammisten I. S. angefertigt, den wir an der Hand der von Johannes SYLVESTER an Thomas NÁDASDY gerichteten Briefe mit dem von Wien nach Sárvár berufenen Formschneider Johannes STRUTIUS identifizieren können. Während seines Aufenthaltes in Sárvár stand STRUTIUS in reger Verbindung mit der SINGRIENER-Offizin; im J. 1540 wanderte er nach Ingolstadt ab.

Die mit Putten verzierten Initialen der Sárvár—Újszigeter Druckerei stehen unter dem Einfluss des Initialenmaterials der SINGRIENERSCHEN Werkstatt (24×24 mm). Die auffallend primitiven Initialen und Illustrationen hat eine ungeübte Hand, wahrscheinlich kein Xylograph von Beruf (Johannes SYLVESTER?) hergestellt.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A kisbetűk a régi magyar nyomdászatban. A magyar ábécé nyomtatott kisbetűinek mai formája a következő :

a á b c d e é f g h i i j k l m n o ó ö ő p q r s t u ú ü ű v w x y z

Ez a betűsor ebben a formájában a XIX. század közepére négyszáz esztendő próbálkozások, kísérletezések után alakult így ki. Egyes hangok jelölése nyomdánként és koronként változott, például az *ö, ő, ü, ű* hangoké, melyeket SZENCZI MOLNÁR ALBERT és TSÉRTSI JÁNOS diphtongusoknak nevezett és bizonyára érzett, talán ejtett maga is. De nemcsak ezeknek a hangoknak a jelölésében látunk nagy változatosságot : az *a, á, — e, é, — i, í, a* jésített hangok, az *sz* és *zs* jelölésére használt nyomdai betűjelek száma is nagy.

Az *a, á* jelölésére például a következő jeleket látjuk kereken négyszáz év magyar nyomtatványában : *a, á, à, â, â', á, á, ä, ā, á, ä*. Bár a nyelvjárásokban van nyílt rövid és hosszú, zárt rövid és hosszú *a* hang, ez a tizenegy betű nem jelent finomabb fonetikai hangjelölésre törekvést. A tizenegy *a* betű a mai irodalmi kiejtés *a*-jának és *á*-jának a jele, különböző nyomdákban és korokban. A diphtongusoknak nevezett és talán érzett *ő, ű* hangok jelének száma is meglepően nagy.

Ezek a nyomtatott kisbetűk nyomdászoknak, grammatikusoknak, szerzőknek, akik személyükben olykor azonosak voltak, különböző kísérletei a magyar hangoknak a magyar nyelv számára elfogadható módon való lerajzolására, lerögzítésére. Kétségtelen ugyan, hogy eleinte a magyar szövegek nyomtatása — akár idegenben, akár itthon, — a külföldön már más nyelvű szövegek nyomtatására korábban felhasznált betűkkel történt, de tévedés volna azt hinni, hogy magyar szerzők vagy nyomdászok nem igyekeztek oly betűk megrajzolására és kimetszésére, amelyek a magyar hangzásnak a külföldi betűknél jobban megfelelnek. DÉZSI LAJOS írja SZENCZI MOLNÁR ALBERTRŐL szóló monográfiájában, hogy MOLNÁR ALBERT „a kiadó megbízásából Frankfortba utazott, hogy ott magyar betűket öntessen” (146. l.). — „Frankfortba készül, hogy ott betűt öntessen” (147. l.). — majd egy levélből idézi : „jelented, hogy most Frankfortba mégy, hogy megöntesd a hiányzó betűket” (148. l.). M. TÓTFALUSI K. MIKLÓSRÓL tudjuk, hogy világhírű mestere volt a betűmetszésnek, remek betűket metszett a grúz fejedelemnek, a florenciái hercegnek — és a magyar hazának. De kétségtelenül készültek korábbi magyar betűbélyegzők is a magyar nyomtatás számára. A magyar nyomdászat nem volt uniformizált, a régi magyar könyv nem volt egy sablonnak, ugyanegy betűtípusnak állandóan visszatérő lenyomata, — ellenkezőleg, koronként és nyomdánként elég nagy változatosságot látunk régi magyar kiadványainkban.

A nyomtatott magyar betűk teljes sorát és kialakulásának történetét még nem ismerjük. E tanulmány első kísérlet a nyomtatott magyar kisbetűk sorának összeállításához és történetének megírásához.

A XVI. század harmadik évtizedében, amikor az első nyomtatott magyar szövegek idegen nyelvű: latin, német, lengyel szövegekkel együtt megjelentek, hazánkban gót és humanista antikva, görög, örmény írás, a cirillika, a glagolica s a ritkán használt rovásírás volt ismert. Az első magyar nyelvű — részben magyar nyelvű — könyv nem antikvával nyomtatva jelent meg. Volt benne kurzív latin betűs szöveg is. De a magyar szöveg gót betűkkel s ugyanakkor a latin és német szöveg latin kurzív betűkkel szedettet és nyomtatott. A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatványról beszélünk (Krakkó, 1527), amelyek közül az elsőben, a HEGENDORF: *Rudimenta Grammatices Donati*-ban látjuk a latin betűs német szöveg alatt a gót betűs lengyel és magyar szöveget. A másikban, a HEYDEN Sebald *Puerilium Colloquiorum Formulae* négy nyelvű szövegében csak a latin szöveg latin kurzív, a többi három gót. Tehát a magyar szöveg ebben a nyomtatványban is gót betűs. E két mű magyar szövegrészének fordítója SYLVESTER János volt, az első Magyarországon, Sárvár — Újszigeten nyomott magyar nyelvű könyvek, a *Grammatica Hungaro-latina* (1539) és az *Vj Testamentum* (1541) szerzője, illetőleg fordítója. Ezek betűi sem antikva betűk, hanem a krakkói említett nyomtatványok gót betűitől eltérő típusú, a Németországban és Ausztriában akkoriban kialakult és használatba vett törtsarkú német betűk.

Mi lehet a magyarázata annak, hogy SYLVESTER, korának e legnagyobb magyar humanista tudósa Krakkóban is, itthon Sárváron is nem az antikva mellett döntött művei kinyomtatásánál, hanem a törtsarkú betűk mellett? FITZ József szerint az, hogy akkoriban latin betűket csak latin klasszikusok műveinek és olasz szövegeknek szedésére használtak, míg a profán nyelvekben, a németben, franciában, spanyolban, angolban stb. kivétel nélkül a gót típus járta (*Magyarságtudomány*. 1942. 193—194. l.). Bár a feltevésnek látszólag ellene mond az a tény, hogy KOMJÁTHI Zenth Paal fordítását 1533-ban, éppen Krakkóban, ahol SYLVESTER grammatikai műveit 1527-ben s aztán ismételtelen kiadták, PESTI Gábor *Uj Testamentum* és AESOPUS-fordítását éppen Bécsben, hol a sárvári nyomda (SYLVESTER itthoni műveinek nyomdája) betűkészletét és berendezését vásárolták (FITZ), latin betűkkel nyomtatták, mégis — HORVÁTH János szerint is — elfogadható FITZ feltevése. SYLVESTER, a grammatikus a magyart nyilván a profán nyelvek közé számította s ezért döntött a törtsarkú betűk mellett.

A krakkói nyomtatványok betűi tényleg gót betűk, de a sárvár—újszigetieké SZENTKUTY Pál szerint nem fraktura. A sárvár—újszigeti nyomda SYLVESTER műveit szerinte „azzal a különös, franciás ancienne-Baterde típusú betűvel nyomtatták, melynek eredetét mindezekig megállapítani nem sikerült” (*Régi hazai nyomdák mintakönyvei*. 25. l.). SZENTKUTY hangsúlyozza, hogy a betűtípus a franciás „ancienne Batarde”-ra emlékeztető, de nem fraktur (uo. 21. l.).

Összehasonlítottuk SYLVESTER krakkói kiadású nyelvkönyveinek német (gót) betűit *Vj Testamentum*-fordítása betűivel, s azt állapítottuk meg, hogy a krakkói nyomtatványok betűi élesen törtsarkúak, az *Vj Testamentum* betűi kevésbé szögletesek. Mind a két német betűtípusnak más a stílusa, más a betűk alakja is és nagysága is. A *h* betű végső szára például a krakkóiban a sor alatt élesen hátra görbül, a sárvár—újszigetiben, szintén lenyúlva a sor alá, kissé hátrahajlik; nincs egyetlen betű sem, amelynek rajza mind a kettőben teljesen azonos volna. A krakkói betűsor merevebb, ridegebb, a sárvár—újszigeti hajlékonyabb, melegebb, — SZENTKUTY megállapítása szerint „ancienne Batarde”.

SZENTKUTY művét VARJAS Béla ismertette (MKSzemle 1940. IV. 424. l.). VARJAS azt írja, hogy ABÁDI Benedeknek, SYLVESTER második nyomdászának, aki az *Vj Testamentum*-fordításhoz mint nyomdász függeléket írt, szavait „Szentkuty is, mások is tévesen értelmezték, azt állítván, hogy az Új Testamentum ékezetes betűit ő készítette. Ezek már kivétel nélkül megvannak a Strutius (az első, külföldről jött sárvár—újszigeti

nyomdász) által nyomtatott részben is. Ellenben igenis metszett Abádi néhány ékezet nélküli új betűt és ligaturát s az ékezetes betűk egy némelyikét is megújította.” (Uo. 424. l.)

STRUTIUS — úgy látszik, — a külföldön vásárolt nyomdával együtt került Sárvár — Újszigetre. Az ékezetes betűk, különösen a francia fedeles *e* (accent circonflex-es *e*) tehát már az ő idejében is megvoltak. Nem valószínű az a feltevés, hogy a sárvár — újszigeti nyomda betűkészletét, SYLVESTER rajzai alapján itt vették, sőt hogy maga SYLVESTER véste őket.

Az alábbi betűsorba bevettem a SYLVESTER — STRUTIUS — ABÁDI munkaközösségben készült *Vj Testamentum*-kiadás (nyomtatvány) néhány ékezetes betűjét s néhány, a magyar ábécében ismeretlen betűjét is.

- a Jeltelen *a*. A zárt rövid *a* hang jele általában. A XVI. század egyes nyomdáiban (pl. HOFFGREFF György, Kolozsvár) a nyílt hosszú *á* hang jele is.
- á *a*, felette vessző. A nyílt hosszú *á* hang jele általában DÉVAY BIRÓ Mátvás : *OrthVng.* (Krakkó, 1549) óta.
- ā *a*, felette vízszintes vonal. SYLV. : *UT*-ban (Sárvár — Újsziget, 1541) a nyílt hosszú *á* hang jele. CZEGL. *BarDorg.*-ban (Kassa, 1663) is előfordul, más ékezetes *á* betűkkel váltakozva.
- â *a*, felette hegyes fedél. A XVII. században sok nyomtatványban : MOLNÁR Albertnél (MARCSEK : *Helyesírásunk a XVII. században*, 17. l.) a hosszú *á* hang jele. KÁROLYI G. : *VT*-bán (Amstelodam, 1645) az „*az*” névelő rövidebb alakjának jele. CZEGL.-nél a hosszú *á* hang egyik jele. ILLYÉS András : *Megröv. Ige*-ben (Nagyszombat, 1691) a latin hosszú *a* hang jele latin idézetekben. Szórványosan előfordul a XVIII. században is mint „*fals*”, a „*garniturába*” nem illő betű.
- á' *a*, felette hegyes fedél, utána hiányjel. PADÁNYI BIRÓ M. : *Esther*-ben (Pozsony, 1746), ritkán. A hosszú nyílt *á* hang egyik jele.
- á̇ *a*, felette álló fedeles ékezet. CZEGL.-nél, ritkán. A nyílt hosszú *á* hang egyik jele.
- ã *a*, éles ékezet a betű bal széle felett. A pozsonyi nyomdában 1631 óta, a nagyszombati akadémiai nyomda kiadványaiban a XVII. század második felétől a nyílt hosszú *á* hang jele.
- ä *a*, felette dőlt ékezet. MAGYARI : *OrszRoml.*-ban (Sárvár, 1602) és CZEGL.-nél az „*az*” névelő rövidebb „*a*” alakjának jele, szórványosan a hosszú *á* hang jele. ILLYÉS A.-nál latin idézetek szavaiban.
- â̇ *a*, felette lefelé görbülő félkör. CZEGL.-nél a hosszú *á* hang egyik jele.
- ã̇ *a*, felette felfelé görbülő félkör. CZEGL.-nél a hosszú *á* hang egyik jele.
- ã̂ *a*, felette a hajtott ékezet jele. XVI — XVIII. századbeli nyomtatványban az „*am*”, „*am*” jele. Általában a sornak egy betűvel megrövidítése céljából használták.
- b Jeltelen *b*. A *b* hang jele általában.
- ḃ Áthúzott szárú *b*. A kettős *b* hang jele. VERESMARTI nyomdájában, Pozsony (MARCSEK : i. m. 21. l.).
- c Jeltelen *c*. A *c* hang jele általában. A XVI — XVII. században HELTAI Gáspár óta a szóvégi *k* hang jele is.
- č *c*, felette ékezet. SYLV. : *UT*-ban (acéziglan).
- d Jeltelen *d*. A *d* hang jele általában.
- ḏ *d*, szára áthúzva. A kettős *d* hang jele VERESMARTI nyomdájában (MARCSEK : i. m. 21. l.).
- e Jeltelen *e*. A nyílt és zárt rövid *e* hang jele általában. A XVI. század egyes nyomdáiban (HOFFGREFF György, Kolozsvár) a rövid és hosszú nyílt és zárt *e* hangok jele.

- é e, felette éles ékezet. A nyílt és zárt hosszú *é* hangok jele, kivéve a XVI. században a sárvári és a kolozsvári HELTAI-féle nyomdát, amelyeknek a nyílt hosszú *e* jelölésére más betűjük van (l. alább).
- é e, felette hegyes fedél. SYLV.-nál a nyílt hosszú *e* hang jele. Szórványosan később is előfordul minden különösebb hangjelölési cél nélkül, mint a nyomda betűkészletében, nyilván ócskán vásárolt betű (ólom) anyagból benn maradt betű. ILLYÉS A.-nál a hosszú *é* hang jele szórványosan.
- e e, alól kis horoggal (alul farkas *e*). SYLV.-nél vagy az *i*-vé fejlődésben visszamaradt zárt hosszú *é*, vagy *e* + *i* diphthongus jele. HELTAI következetes jelölésű nyomtatványaiában (Kolozsvár, XVI. század) a nyílt hosszú *e* hang jele. Később is előfordul; a XVI. század nyomtatványaiában gyakrabban, a XVII—XVIII. században ritkábban mint a nyomda betűkészletében nyilván ócskán vásárolt betű (ólom) anyagból benn maradt betű, a nyílt és zárt hosszú *é* hang jelölésére.
- é e, felette egy pont. SYLV.: *UT*-ban szórványosan. Különféle *e* és *é* hangok jele.
- ë e, felette két pont. SYLV.: *UT*-ban ily alakokban: *rëájuk*, *fëit*, *szemëinek*. CZEGL. és ILLYÉS A. is használja idegen szavakban: *Israël*, *aër*.
- ē e, felette vízszintes vonal. CZEGL.-nél ritkán. Nyílt és zárt hosszú *e* hangok jele.
- è e, felette dőlt ékezet. MÉLIUS: *Jobk*-ben (Várad, 1565) ritkán. A hosszú *é* hang jele. HELTAI nyomdájában ritkán; nála a szóvégi rövid *e* hang jele. MAGYARIMÁL gyakran a hosszú *é* hang jele. KÁROLYI: *UT*-ban (1645) és CZEGL.-nél az „*ez*” határozatlan névelő rövidebb „*e*” alakjának és a hosszú *é* hang jele. ILLYÉS ISTVÁN: *FascMiscell*-ban (Nagyszombat, 1710) ritkán, a hosszú *é* hang jele. ILLYÉS A.-nál ritkán; latin idézetek szavaiban az *e* véghang jele.
- é e, felette taréj. CZEGL.-nél a hosszú *é* hang egyik jele.
- é e, felette lefelé görbülő félkör. CZEGL.-nél a hosszú *é* hang egyik jele.
- ë e, felette hajtott ékezet. VERESEGYHÁZI SZENTYELNÉL (Lőcse, 1648) ily helyzetben fordul elő: „*nëmü*” (MÁRCSEK: i. m. 18. l.). A XVI—XVIII. században gyakori jele az „*en*”-nek, „*em*”-nek. Főként a sornak egy betűvel megrövidítése céljából volt használatos.
- f Jeltelen *f*. Az *f* hang jele.
- g Jeltelen *g*. A *g* hang jele.
- g̃ *g*, felette vessző. SYLV.-nél állandóan, MÉLIUS: *VálPréd*-ban (Debrecen, 1563), MÉLIUS: *KétSámuel*-ban (Debrecen, 1565), MAGYARIMÁL, CZEGL.-nél — szórványosan — a *gy* hang jele.
- g' *g*, mellette a jobb oldalon fent vessző. SZÉKELY: *Solt*-ban (Krakkó, 1548) a *gy* hang jele.
- h Jeltelen *h*. A *h* hang jele.
- h̃ CZEGL.-nél a kurzív szedésben van egy kacskaringós, cikornyás *h* betű, melynek jelentését csak a betűkapcsolatból érti meg az olvasó. A *h* hang jele.
- i Pontos *i*. A XVI. században a rövid és hosszú *i*, a *j* és az *y* jele. A XVI—XVIII. században, míg a nyomdák fel nem szerelik magukat a hosszú *i* betűjellel, a hosszú *i* jele is.
- í *i*, felette éles ékezet. Először MAGYARI használja (MÁRCSEK: i. m. 18. l.). A hosszú *é* jele. A XVII. században már gyakran találkozunk vele, de használata nem általános. Még a XVIII. században is gyakoribb a rövid *i* hosszú *í* hang helyén.
- ï *i*, felette két pont. GÖBÖL G.: *Szabadulást óhajtó rab* (Pest, EITZENBERGER A. 1784-ban) ritkán.
- ì *i*, felette dőlt ékezet. CZEGL.-nél a hosszú *i* jele ritkán.
- î *i*, felette hegyes fedél. SYLV.-nél azután, hogy ABÁDI Benedek nyomás közben megjavította a kopott betűkészletet, majdnem általánosan jele a hosszú *i*-nek. SZENCZI

- MOLNÁRNÁL is a hosszú *i* hang jele (MARCSEK : i. m. 18. l.). ILLYÉS A.-nál és az EITZENBERGER nyomdában (Pest, 1773) a rövid *i* hang jele is.
- i** *i*, felette pont és hegyes fedél. SYLV.-nél a hosszú *i* hang egyik ritkább jele.
- ī** *ī*, felette vízszintes vonal. M. TÓTFALUSI K. M. *Mentségében* (Kolozsvár, 1698), az „*in*” jele.
- ı̇** *ı̇*, felette pont, a pont felett dőlt ékezet. ARND—HUSZTI—BÉL : *ParadKert*-ben (Nürnberg, 1725) a hosszú *i* hang jele.
- ı̈** *ı̈*, pont nélkül. SYLV.-nél és CZEGL.-nél az ócska betűkről letört a pont. Gyakran előfordul. Lehet a rövid *i* és a hosszú *i* hang jele egyaránt.
- ij** *i* és *j* egy betűtalpon. A *j* szára élesen hátrahajlik. SYLV.-nél ily szavakban : miirt (miért), kiserijt (készerít).
- k** Jeltelen *k*. A *k* hang jele.
- l** Jeltelen *l*. Az *l* hang jele.
- l'** *l*, mellette fent jobbra vessző. SYLV.-nél és SZÉKELYNÉL az *ly* jele.
- m** Az *m* hang jele.
- m̄** *m*, felette hajtott ékezet, a kettős *m*-nél a második *m* jele. A sornak egy betűvel megrövidítése céljából használatos. CZEGL.-nél ritkán.
- n** Jeltelen *n*. Az *n* hang jele.
- n̄** *n*, felette éles ékezet. SYLV.-nél az *ny* hang jele.
- n'** *n*, mellette vessző. SZÉKELYNÉL az *ny* hang jele.
- n̄** *n*, felette vízszintes vonal. SYLV.-nél olykor a hosszú *n* hang jele (riszeigleñ I. 58).
- n̄̇** *n*, felette hajtott ékezet (mint fentebb az *m*-nél).
- o** Jeltelen *o*. A rövid *o* hang jele, de oly nyomdákban, amelyek az ékezetet elhanyagolják (pl. a HOFFGREFF nyomda), a hosszú *ó* jele is.
- ó** *o*, felette vessző. A hosszú *ó* hang jele általában. HELTAI nyomdájában már megvan. Utána egyre gyakoribb.
- ó̇** *o*, a betű bal széle felett éles ékezet. Pozsonyi nyomda, 1631. A nagyszombati akadémia nyomtatványaiában (pl. ILLYÉS I.-nál) a XVII. század végén és a XVIII. század elején a hosszú *ó* hang jele.
- ò** *o*, felette dőlt ékezet. PÁLHÁZI GÖNCZNÉL (*A római Babylon*, 1619, MARCSEK i. m. 18. l.) és CZEGL.-nél a hosszú *ó* hang egyik jele. ILLYÉS A.-nál latin idézetek szavaiban.
- ô** *o*, felette hegyes fedelű ékezet. MELIUS : *JobK.*-ben a hosszú *ó* hang jele. XVII—XVIII. századi nyomtatványokban pl. SZENCZI MOLNÁR: *Biblia*, (1608), CZEGL., PERESZLÉNYI : *Grammatica* (1682), HALLER : *Nagy Sándor* (Buda, 1757), PÁRIZ PÁPAI—BOD : *Dictionarium* (1782) előfordul, mint a hosszú *ó* hang jele. ILLYÉS A.-nál szórványosan a hosszú *ó* és a hosszú *ô* hang jele. BEYTHE : *VasEp.*-ban (Németujvár, 1584) szórványosan a rövid *ô* hang jele (embörök 2). HÁPORTONI FORRÓ : *Nagy Sándor* (1619) a hosszú *ô* hang jele (MARCSEK i. m. 19. l.). DOBRAI TSULAK S. : *Lelki olaj*-ban (Kolozsvár, 1730) a hosszú *ó*, valamint a rövid *ô* és a hosszú *ô* hang jele szórványosan. MAGYARINÁL, ILLYÉS I.-nál az „*ôh*” felkiáltó szó jele szórványosan.
- õ** *o*, felette hajtott ékezet. A XVI—XVIII. századi nyomtatványokban az „*on*” „*om*” jele. A sornak egy betűvel megrövidítése céljából használták.
- ö** *o*, felette két pont. Már a XVI. században találkozunk vele (BEYTHE : *Vas Ep.* 1584, Németujvár). A XVII—XVIII. században gyakran előfordul. Általánossá a XIX. század elején válik.
- ő** *o*, felette két vessző. Már a XVI. században találkozunk vele BEYTHE elébb idézett művében. A XVII. században MAGYARINÁL (MARCSEK i. m. 18. l.), CZEGL.-nél. Általánossá a XIX. század első felében válik.

- o' o, mellette jobboldalt fent ékezet. SALÁNKI: *Rotterodami Rézman*-ban (Leyden, 1627) a rövid ö hang jele (MARCSEK i. m. 15. l.).
- o alján rövidke vesszővel. SZENTGYÖRGYI: *Elmétk.*-ben (Pozsony, 1623) a rövid ö hang jele (MARCSEK: i. m. 15. l.).
- o, felette vízszintes vonal. BORNEMISSZA *Elektrá*-jában (Bécs, 1558) és BEYTHE I. műveiben az ő hang jele (ABAFFY MNy. XLIX. 31., L. 248).
- o, felette kis e. A XVI. század első felétől kezdve használatos rövid ö és a hosszú ő hang jelölésére. Más ö, ő jelek mellett használata gyakori a XVIII. század végéig (pl. PÁZMÁNY *ImK.*, Nagyszombat, 1791), s szórványosan a XIX. század elején is.
- o, felette felfelé görbülő félkör. KÁROLYI: *Bíbl.* (Vizsoly, 1590) és CZEGL.-nél a rövid ö és a hosszú ő hang jele.
- o, felette lefelé görbülő félkör. CZEGL.-nél és DOBRAI TSULAK-nál a rövid ö és hosszú ő hang egyik jele.
- o, felette függőlegesen álló félkör. CZEGL.-nél a rövid ö és a hosszú ő hang egyik jele.
- o', felette kis e és vessző. KÁLDI *Bíbl.*-ban (Bécs, 1626) és *VasPréd.*-ban (Pozsony, 1631) a hosszú ő hang jele. A XVII. században gyakori.
- o, felette éles és dőlt ékezet. KÁROLYI *Bíbl.*-ban (1645) és DOBRAI TSULAK-nál ritkán. A hosszú ő hang egyik jele.
- o, felette két pont, a két pont között éles ékezet. A XVIII. század elejétől (pl. *Házi Kalendár*. Lőcse, 1733) több nyomdában a hosszú ő hang egyik jele. A XIX. század első évtizedeiben (pl. MKurir, 1805) még gyakori.
- o, felette két pont, a két pont között dőlt ékezet. ZRINYINÉL (MARCSEK i. m. 19. l.), ARND—HUSZTI—BÉL: *Parad. Kert.*-ben (Nürnberg, 1625), ANDRÁD: *Elm. Anekd.*-ban (Bécs, 1789) szórványosan. A hosszú ő hang jele.
- o, tetejéből kinyúló kis ékkel, e felett jobbra, balra ponttal. DOBRAI TSULAK-nál a hosszú ő hang egyik jele.
- o'' o, mellette jobb oldalt fent két ékezet. (Forrásjelzésem elveszett.)
- p Jeltelen p. A p hang jele.
- q A latin q.
- r Jeltelen r. Az r hang jele.
- s Rövid s. A legrégebb magyar nyomtatványoktól kezdve az s, sz, z és zs hang jele. (KNIEZSA: *Adalékok a m. z hang jelöléséhez*, MNy. XXV. 97.)
- f Hosszú s. A legrégebb magyar nyomtatványoktól kezdve használatos az s és zs hang jelölésére, még a XIX. század elején is (pl. MKurir, 1805).
- f} A fraktúra (törtsarkú betűtípus) *esz-zet*-je. A két legrégebb magyar nyomtatványban (HEGENDORF—HEYDEN Sebald—SYLVESTER, Krakkó, 1527) a gót *esz-zet*, SYLV.: *UT.*-ban a fraktúr *esz-zet* használatos. A későbbi latin betűs magyar nyomtatványokban a XVI., sőt még a XVII. században is megmarad.
- fz Az sz és z hang jele (KNIEZSA: i. m. 97. l.). Hosszú s és z egybe olvasztva. (DEBRECENI EMBER Pál: *Garizim.*, Kolozsvár 1702. M. TÓTFALUSI Kis Miklós.)
- t Jeltelen t. A t hang jele.
- t' t, fent jobb oldalán vessző. SYLV.-nél és SZÉKELYNÉL a ty hang jele.
- u Jeltelen u. A rövid u és v hang jele. A XVI. és XVII. században sok nyomdában a hosszú ú jele is.
- ú u, felette éles ékezet. A hosszú ú hang jele általában. SZÉKELYNÉL a v hang jele. (VÉRTES: *U és v hangok*. 18. l.) A XVII. században már gyakran előfordul.
- ű u, felette kis kör. DÉVAY BIRÓ: *OrthVng.*-ban (Krakkó, 1549) a hosszú ú hang jele.
- ü u, felette dőlt ékezet. CZEGL.-nél a hosszú ú hang jele. ILLYÉS A.-nál latin idézetek szavaiban.
- ű u, felette hegyes fedelű ékezet. MÉLIUS: *JobK.*-ben a hosszú ú hang jele.

- ű *u*, felette kis *e*. A XVI. század első felétől (pl. SYLV.) a XVIII. század végéig a rövid *ü* és a hosszú *ü* hang jele. SZÉKELYNÉL és TELEGDI: *EvEpTan.*-ban (Bécs, 1577) a *v* hang jele (VÉRTES: *U és v hangok.* 19. l.).
- ű *u*, felette hajtott ékezet. A *v* hangot jelöli BORNEMISSZA: *Trag.*-ban (Bécs, 1558) (VÉRTES i. m. 19. l.).
- ü *u*, felette két pont. BEYTHE: *VasPréd.*-ban (Németujvár, 1584) a rövid *ü* hang jele. A XVI. században és MAGYARINÁL olykor a *v* hang jele (VÉRTES: i. m. 19. l.). A XVII–XVIII. században már gyakran előfordul az *ü* hang jelölésére.
- ű *u*, felette két vessző. Először DÉVAY BIRÓNÁL, a XVII. században MAGYARINÁL (MARCSEK: i. m. 18. l.) szórványosan. A XIX. század második évtizedében válik általánossá. A hosszú *ü* hang jele.
- ű *u*, felette felfelé görbülő félkör. KÁROLYI: *UT.*-ban (1645) és CZEGL.-nél a rövid *u* és a hosszú *ü* egyik jele.
- ü *u*, a bal szára felett ékezet. MAGYARINÁL a rövid *ü* és a hosszú *ü* jele (MARCSEK: i. m. 19. l.). A XVII. század utolsó éveitől kezdve a nagyszombati nyomtatványokban (pl. ILLYÉS A.) a hosszú *ü* hang jele.
- ű *u*, felette két pont, a két pont között éles ékezet. A XVIII. század igen sok nyomtatványában a hosszú *ü* hang jele. Még a XIX. század elején általában ez használatos (pl. MKurir, 1805).
- ű' *u*, felette kis *e* és a mellett vessző. A XVII. században, KÁLDI, VERESMARTI, PÁZMÁNY (MARCSEK i. m. 19. l.) a hosszú *ü* hang jele.
- ü *u*, felette éles és dőlt ékezet. MAGYARINÁL (MARCSEK i. m. 19. l.) a hosszú *ü* hang jele. CZEGL.-nél szórványosan a rövid *ü* és hosszú *ü* hang jele.
- ű *u*, felette két pont, a két pont között dőlt ékezet. ANRD—HUSZTI—BÉL: *Parad-Kert*-ben a hosszú *ü* jele.
- v Jelöletlen *v*. A XVI. század második felében (pl. HELTAI) és a XVII. század elején az *u* és *v* hang jele.
- ű *v*, felette vessző. HELTAI nyomdájában ritkán; a hosszú *ü* hang jele.
- ű *v*, felette kis *e*. SYLV.-nél és HELTAI nyomdájában a rövid *ü* és a hosszú *ü* egyik jele. A XVII. században is előfordul (MARCSEK: i. m. 15. l.).
- w A német dupla *v* fraktúra és latin betűs alakja. KOMJÁTHI: *Zenth Paal*-ban az *u*, HELTAI nyomdájában *s* a XVII. század elején olykor az *u* és *v* hang jele.
- w̄ Dupla *v*, felette kis *e*. KOMJÁTHINÁL a rövid *ö* és a hosszú *ó* hang egyik jele. DÉVAY BIRÓNÁL a *v* hang egyik jele (VÉRTES: i. m. 16. l.).
- x A latin *x*. VERANCICSNÁL a *zs* hang jele (MARCSEK: i. m. 15. l.).
- y Jelöletlen *y*. A XVI. század elejétől kezdve az *i*, *j* hang és a lágyítás jele.
- ÿ *y*, felette két pont. PESTI G. *UT.*-ban (Bécs, 1536) az *i*, *ü* jele, MELIUS: *JobK.*-ban a lágyítás jele.
- ÿ̄ *y*, felette két vessző. LÉPES B.: *A halandó . . . tüköre*-ben (1616) a hosszú *i* jele (MARCSEK i. m. 18. l.).
- η A görög étára emlékeztető betű SYLV.-nél. A *j* hang egyik jele.
- z Jelöletlen *z*. A *z* hang jele általában. DÉVAY BIRÓNÁL, PÁZMÁNYNÁL, MAGYARINÁL az *sz* hang jele (MARCSEK i. m. 35. l.).
- z̄ A fraktúra *zet*-je. KOMJÁTHINÁL a *z* és *sz* hang jele.
- ẑ A fraktúra *zet*-je, fordított fedéllel. PERESZLÉNYI: *Gramm.*-ban (1682) a *zs* hang jele (MARCSEK i. m. 36. l.).
- ż *z*, felette vessző. SYLV.-nél (pl. lánczokat). W. de BRITAINÉ—GÁNÓTZI—HORVÁT: *Emberi okosság*-ban (Nagyszombat, 1764) a *zs* hang jele.
- z̈ *z*, felette dőlt ékezet. KÁLDI: *Bibl.*-ban a *zs* hang jele.
- z̉ *z*, felette fordított hegyes fedél. „*A halandó test*”-ben (Pozsony, 1727) a *zs* hang jele.

- z z, ferde szára áthúzva. ADAMI: *UngSpr.*-ban (1703) a *zs* hang jele (MARCSEK i. m. 36. l.).
- ß Hosszú *s*, jobboldalt a szára közepén kis körrel. Ezt a jelet SYLV. ajánlja, de egyedül HELTAI használja (MARCSEK i. m. 36. l.), a *zs* hang jelölése.
- ; pontos vessző. SZENCZI A. Pál: *Reszegések*-ben (Debrecen, 1682) az összetett *sz* betűben a *z* betű pótlója (*s;abad, vis;s;a*).

* * *

- 9 Pici kilences számjegy a betű felső szélénél. CZEGL.-nél (pl. *catolic*⁹). Később is sok nyomtatványban. Említsük meg az „és” rövidített, egy cifra betűből álló, különböző alakú nyomdai jeleit és a sortöltő jelt; a jegyzetekre utaló † (keresztet), a * (csillagot), továbbá a § (a paragrafus) jelét, melyeket áttekintésemben nem vettem fel.

Kutatásaim eredménye egy meglepő számadat: a magyar nyomtatványokban a magyar hangok jelölésére 114 (száztizennégy) különféle betű fordul elő. Forrásaim: *A XVI. századbeli nyomtatványok e jelölései*, — *A XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározása*, — *Kormeghatározó-e az ó, ú, ö, ü, ő, ű, ő, ű?* (MKönyvszemle. 1941. 182—184. l.) című értekezéseim, amelyekben a XVI. és a XVIII. század magyar nyelvű nyomtatványainak legnagyobb részét aprólékosan átvizsgáltam; a XVII. századra vonatkozóan MARCSEK Tibor: *Helyesírásunk a XVII. században* című értekezése, mely több értékes adatot szolgáltatott. Ezekon kívül az idézett művek.

A számadat nem végleges. Újabb kutatások bizonyára szaporítani fogják a régi nyomtatott magyar betűk számát. Különösen a nyelvészetileg még át nem kutatott XVII. század kerekén 1500 magyar nyelvű nyomtatványának alapos, nyomdánkénti és nyomdászokkénti figyelmes átvizsgálása hozhat újabb eredményeket.

Bár nem tartozik szorosan ide, megemlítem, hogy a múlt században, 1840-ben FARKASFALVI FARKAS Ferenc a két betűvel írt mássalhangzók egy betűvel jelölésére és írására szerkesztett „jovallatot”. A nagy és kis *gy, ly, ny, ty, tz, ts, sz, zs* betűk egyszerűsítése abban állott, hogy az első betűk alsó, felső szárát vagy görbületét olyan kis hurokkal, cikornyával látta el, amelyeket kacskaringós kézírásokban ma is gyakran látunk, különösen névalírásokban. (Hasonmásban közöltem MKönyvszemle 1938. 321. l.) Ötlete nem volt rossz, de terméketlen maradt.

A magyar nyomtatott kisbetűknek ez a vázlatos áttekintése nemcsak azt szemlélteti, hogy a hazai és külföldi nyomdászok mily sok keresése, kísérletezése, próbálkozása előzte meg a XIX. század második évtizedében végleg kialakult magyar kisbetűsort, hanem támaszpontot nyújt a nyelvészek és a könyvtörténészek is hely és évszám nélkül megjelent, vagy címlaptalan töredékek korának, nyomtatási helyének vagy nyomdájának meghatározására. SZABÓ Károly *Régi Magyar Könyvtára* csak a XVI. századból tizenhat olyan régi magyar könyvet sorol fel, amelyeknek megjelenési helyét nem tudjuk. Áttekintésünk kiinduló pontot nyújt a meghatározásra a nyelvészek és könyvtörténészek a következő, bizonyos tények alapján:

1. Gót betűkkel nyomtatott magyar szöveg csak a XVI. század első feléből való lehet.

2. à (dölt ékezetes *a*), mint a határozott névelő rövidebb alakjának jele a XVI. századtól kezdve (HELTAI stb.) a XIX. századig.

3. á (*a*, ékezet a bal oldalon) a pozsonyi nyomdára mutat 1631 táján és a nagyszombatira a XVII. század végén és a XVIII. században.

4. *â'* (*a*, felette fedeles ékezet és hiányjel) Pozsonyra mutat a XVIII. század közepén.
5. *ḃ* (áthúzott szárú *b*) Pozsonyra mutat a XVII. század harmincas, negyvenes éveiben.
6. *ḍ* (áthúzott szárú *d*). L. 5. pont.
7. *ê* (fedeles *e*) *következetes* használata csak SYLVESTER *UT.*-ban fordul elő.
8. *ē* (alul horgas *e*) *következeten*, mint nyílt hosszú *e* csak HELTAI XVI. század-beli nyomdájában fordul elő.
9. *ē̄* (alul horgas *e*) *következeten*, mint zárt hosszú *e* vagy diphtongus csak SYLV.-nél fordul elő.
10. *ġ* (*g*, felette vessző) *következeten* csak SYLV.-nél fordul elő.
11. *g'* (*g*, mellette vessző) *következeten* a XVI. század első felében Krakkóban (SZÉKELYNÉL).
12. *l'* (*l*, mellette vessző) a XVI. század első felében SYLV.-nél s Krakkóban (SZÉKELYNÉL).
13. *n* (*n*, felette vessző) SYLV.-nél.
14. *n'* (*n*, mellette vessző) a XVI. század első felében Krakkóban (SZÉKELYNÉL).
15. *ō* (*o*, ékezet a bal oldalon). L. a 3. pontot.
16. *o'* (*o*, ékezet mellette fent a jobb oldalon). A XVII. század első felében Leydenben.
17. *o* (*o*, alján vesszőcskével) a XVII. század első felében Pozsonyban.
18. *ō'* (*o*, felette kis *e* és vessző) a XVII. század első felében Bécsben és Pozsonyban.
19. *ō̄* (*o*, tetejéből kinyúló kis vesszőcskével és két ponttal) a XVIII. század első felében Kolozsvárt.
20. *ŷ* (a gót *esz-zet*). Gót szedésben és antikvában a XVI. században.
21. *t'* (*t*, mellette vessző). SYLV.-nél, Krakkóban a XVI. század első felében SZÉKELYNÉL.
22. *ü* (*u*, felette két vessző). Általános használata a XIX. század első évtizede utáni nyomtatványokban.
23. *û* (*u*, a bal szára felett ékezet). L. a 3. és 15. pontot.
24. *u* és *v*. Szó elején az *u* és *v* jele *v*, a szó közepén *u*. A XVI. század második felében a HELTAI-nyomdából kiindulva több nyomdában is a XVII. század elejéig.
25. *ŵ* (*w*, felette kis *e*). *Következetes* használata a XVI. század első felében Krakkóban.
26. *;* (a gót *zet*). Mint a 25. pont.
27. *ž* (*z*, felette dőlt ékezet). A XVII. század első felében Bécsben és Pozsonyban.
28. *z* (*z*, felette vessző). A XVIII. század második felében Nagyszombatban

A többi, itt újra nem említett jelek is szolgálhatnak útbaigazítással, de nem oly biztonsággal, mint a megemlítették. CZEGLÉDI sokszor idézett, Kassán megjelent könyvében, amely valami szcmeten szedett, ócska betűkből összerakott betűkészlettel nyomtatott, számos ékezetes betű fordul elő, amelyek általánosságban tájékoztatást nem nyújtanak; külön kiemelésüket nem láttam szükségesnek.

M. TÓTFALUSI K. Miklós hibául róttá fel a magyar nyomdászoknak, hogy „100 esztendeig vagy még tovább is usuáltak egy rendbéli Typust” (*Mentsége*, kiadta TOLNAI Gábor, 28. l.). Tehát ha megtaláltuk a keresett betűtípust, olyan tág időközbe jutottunk, amelyet a legtöbb esetben a betűtípusok párjának megtalálása nélkül is sejtettünk. Ha a töredék vagy nyomdahely nélküli nyomtatvány évszámát tudjuk, de nyomdahelyét kell megállapítanunk, a felsorolt betűk pontos meghatározást nyújthatnak, — de

ha az évszámot nem ismerjük, a meghatározandó nyomtatvány típusának egy ismert nyomtatvány betűtípusával való azonossága alapján nem állapíthatjuk meg bizonyosan a nyomdahelyet, mert a nyomda, — ha vándornyomda volt, helyet változtathatott, ha egy helyben működő nyomda volt, adás-vétel útján más tulajdonoshoz, más városba kerülhetett. Ha e megfontolások alapján ki vagyunk is téve pontatlan vagy hibás meghatározásoknak, mégis ezen a vonalon kell elindulnunk ismeretlen helyen, nyomdában és időben megjelent nyomtatványok vagy töredékek meghatározásához.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

Világi énekek és versek. A fenti című énekeskönyvet az Orsz. Széchényi Könyvtár kéziratára örzi. (Quart. Hung. 2910.) Odajutásának körülményei nem állapíthatók meg; 1949-ben raktárrendezés során került elő.

Külső kiállítása díszes, mondhatni előkelő. Selyembe kötötték, tokkal látták el és a lapok szélét bearanyozták. Az előlő kötéstáblára *B. P.* monogramot (feloldása nem sikerült) és az 1800-as évszámot préselték. Ez az évszám nemcsak a bekötés, hanem az összeírás idejét s jelenti: a 99. sz. éneket záróversszaka szerint 1798-ban írták le.

Összesen 176, a könyvtár által megszámozott levélből áll. Az 1. levél rectóján díszes, színezett rajz látható: magas talapzaton a magyar korona, a talapzattól balra Mars, jobbra egy magyar huszár. Tarsolyán *F. I.* monogram, nyilván a rajzoló betűjele. A 2. levél versoján egy üresen hagyott keret, valószínűleg egy címer számára. A 3a—138a lapokon olvashatók az énekszövegek, az összeíró ezeket a lapokat megszámozta a 1—271-ig. Ezután néhány üres levél következik, majd a 167a—172b lapokon az énekek *Lajstroma* található. Az énekeskönyv összeírója az énekeket is megszámozta 1—239-ig. A 212. sorszám azonban tévedésből kétszer szerepel, úgyhogy a kötet végeredményben 240 éneket tartalmaz.

Ez az énekanyag azonban meglehetősen elüt az ebből a korból már tömegesen ránkmaradt énekgyűjtemények jellegétől. Viszonylag kevés benne a XVIII—XIX. századfordulón divatos „érzelmes” dalszöveg és csak távoli rokonságot mutat a diák-melodíriumok anyagával. Ez a különleges, az ekkortájt divatozó énekeskönyv-típusoktól eltérő volta indokolja, hogy anyagát részletesebben szemügyre vegyük.

Elsőnek keletkezési idejük szerint csoportosítom az énekeket. Az énekek korának megállapításánál elsősorban a variánsszövegek legkorábbi leírási idejét vettem alapul, másodsorban az énekek stílusát. Itt természetesen eleve számolni kell bizonyos hibaszázalékkal, de ily nagyszámú ének esetén eléggé használható statisztikát kapunk.

A 240 énekszövegből 13 XVII. századi eredetű. Ezek nagyrészt olyan darabok, melyek a XVIII. század egész folyamán, majd töredékeikben folklorizálódva szinte napjainkig továbbélnek. (32. sz.: *Bolondság volt nádhoz bízni* . . . 35. sz.: *Boldogtalan vagyok mert kínaim nagyok* . . . 82. sz.: *Hol vagytok Pegasus, Parnassus leányi* . . . 103. sz.: *Iffjúság mint sólyommadár* . . .)¹

¹ Akad ezek között néhány említésre méltó érdekesség is. A 31. sz. vers a *Boldogtalan sorsa sivalmas szívemnek* . . . kezdetű szép bujdosóének 10 versszakos változata. E szöveget eddig tévesen a *Bujdosik, bujdosik szegény árva legény* . . . kezdetű énekhez csatolva adták ki. (Pl. *Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig*. 256. l.) A *Világi énekek és versek* változatából kitűnik, hogy önálló vers, versfői a BARÓTI János nevet adják. — A 39. sz. bujdosóének (*Bánatimnak örvényében* . . .) négy XVII. századi ének versszakából alakult: 1—4. versszaka BALOGH Zsigmond énekéből, 5—8. versszaka a *Gondviselő édesatyám* . . . 9—11. versszaka az *Ideje bujdosásimnak* . . . , végül záróversszaka a *Bolondság volt nádhoz bízni* . . . versszakaiból. Ezek szövegeit l. a fent idézett kiadványban.

A XVIII. század első felében keletkezhetett az énekeskönyvnek mintegy 100 éneke. Feltűnő ezek között az AMADE-versek nagy száma. 30 hiteles és 11 nem hiteles AMADE-szöveg került a kötetbe.² 6 AMADE-vers a törzkódexeken kívül csak itt található meg. Ez még akkor is nagy szám, ha tudjuk, hogy AMADE versei gyakran előfordulnak kéziratos énekeskönyvekben. 74 más forrásból ismeretlen énekszöveg túlnyomó része stílusukból következtetve szintén a XVIII. század első felének erős AMADE-hatást mutató terméke.

Kb. 50 énekszövege van az énekeskönyvnek, melyek csak XVIII. század végi forrásokból ismeretesek.

A *Világi énekek és versek* anyagának tehát kerekén 70%-a datálható a XVIII. század első felére, kb. 5%-a még korábbi és csak mintegy 25%-a az összeírás korában divatos, kedvelt darab. Joggal feltételezhető tehát, hogy az énekeskönyv összeírója régebbi énekeskönyvek anyagát használta fel gyűjteménye összeállításához. A kötet ily összeszerkesztett voltára mutat az a tény is, hogy a szövegek nagy része a kezdősorok betűrendjében van rendezve, amelyre nem találtam példát kéziratos énekeskönyvekben. Ez egyúttal másolat voltát is bizonyítja³ és elvezet az énekeskönyv típusának meghatározásához: a *Világi énekek és versek* XVIII. század végi énekeskönyveink között a tudatos gyűjtőmunka eredményeképpen létrejött gyűjteményekkel rokon, mint amilyen a JANKOVICH-féle gyűjtemény vagy ARANKA György 3 kötetes gyűjteménye. (OSzK Fol. Hung. 126.)

Tanulságos a kötet énekanyagának földrajzi eredetét is meghatározni. A 127. sz. ének végén van egy megjegyzés, amely ennek megoldására vezethetne: *Nagy Kaszony Erdélybe die 3a January 754*. Az énekanyag jellege azonban annyira eltér a XVIII. századi erdélyi énekeskönyvek anyagától, hogy teljesen valószínűtlen az erdélyi eredet. Célravezetőbb, ha az énekek variánsainak lelőhelyéből indulunk ki. A legtöbb ének variánsa JANKOVICH gyűjteményében található. (OSzK Quart. Hung. 175.) Ennek az igen különböző forrásokból összehordott gyűjteménynek azonban nincs megkülönböztető táji jellege. JANKOVICH gyűjteményétől eltekintve, a legtöbb variáns-szöveget, 23-at, a *Kelecsényi-énekeskönyv*ben találjuk meg. (Akadémia kézirattára RUI 4r. 60. sz.) Különösen súlyosan esik latba, hogy 5 énekszöveg csak ebben a két kéziratban található meg. A *Kelecsényi-énekeskönyv* bizonyíthatóan Nyitra megyében keletkezett és túlnyomó részben a Felvidék nyugati részén keletkezett énekszövegeket őrzött meg. Meggondolandó az AMADE-versek és AMADE-utánezatok feltűnően nagy száma; AMADE működési területe tudvalóvön szintén erre a vidékre esik. Ezekhez az érvekhez még hozzáfűzhetjük, hogy a 106. sz. ének így kezdődik: *Isten hozzád oh Nagyszombat, te úri lakó helem . . .*; sőt az énekeskönyv földrajzi eredete egy érdekes folklór-vonatkozással is bizonyítható. Az 5. sz. ének kezdete: *Ah jaj mit látok, szememmel mit szemlélek, ki szeretett elhagyott, szívébül kitagadott egy bolondságért*. E versszak népi változatát 1910-ben jegyezte le BARTÓK: *Héj, héj, mit tegyek, Pozsony alá hogy menjek, Ott egyedül éjjelek? A szerettem elhagyott, a szívébül kizárott, Egy kis bolondságért*. (KODÁLY: *A magyar nép-*

² „Nem hiteles” AMADE-verseknek nevezem azokat, melyeket MÉSZÁROS Ignác: *Csallóközi ódák* (OSzK Quart. Hung. 208.) című gyűjteményéből adott ki ERDÉLYI Pál (EPHK 1907: 204.). Már GÁLOS Rezső megemlítette, hogy az itt közölt verseknél AMADE szerzőségéhez szó fér (ITK, 1936). GÁLOS érveivel hozzáfűzhetjük, hogy az ERDÉLYI által AMADE verseiként közölt szövegek közül kettőnek versfőiben a MÉSZÁROS név olvasható, ezek szerzője minden valószínűség szerint MÉSZÁROS Ignác, a *Csallóközi ódák* összeállítója.

³ A másolás tényét is mint a szokásostól eltérő, egyedi különlegességet emelem ki. Kéziratos énekeskönyveink többsége ugyanis a leírás idejében recens, az összeírás által kedvelt szövegeket tartalmaz és így természetesen az emlékezetből való leírásnak nagy szerepe van. A variáns-szövegek eltérései ebből és nem a „másolási hibákból”

zene. Bp. 1952. Példatár 376. sz.) Ez a népdalszöveg a magyar nyelvterület más részein tudomásom szerint nem ismert. Szövege Pozsonyt említi, lejegyzési helye (Nagymegyer Komárom vm.) a Felvidék nyugati része. Azt sem érdektelen megjegyezni, hogy XVIII. századból származó dallamának sok a szlovák variánsa. (L. PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM: *Ötödélszáz énekek*. Bp. 1953. 705–6. 1.)⁴

A fentiek alapján a *Világi énekek és versek* nagyrészének keletkezési helyét a Felvidék nyugati részére lokalizálhatjuk és megállapíthatjuk, hogy a XVIII. század első fele erős AMADE-hatást mutató daltermésének gazdag gyűjteménye.

STOLL BÉLA

Gyulai Pál levele Ferenczi Zoltánhoz Móricz Zsigmond érdekében.

(*Adalék a budapesti Egyetemi Könyvtár történetéhez.*) 1903-ban megüresedett egy gyakornoki állás az Egyetemi Könyvtárban. A könyvtárat FERENCZI Zoltán igazgatta. MÓRICZ Zsigmondot, a fiatal és kezdő író, GYULAI Pál melegen ajánlotta az állás betöltésénél a neves könyvtárigazgató figyelmébe és pártfogásába. MÓRICZ nagybátyja, PALLAGI Gyula révén ismerkedett meg GYULAI-val, aki ismerte ekkor már első irodalomtörténeti dolgozatait is. Az ajánlás azonban hiábavaló volt.

Később, *Életem regénye* című művében elmondja MÓRICZ FERENCZIVAL való találkozását s közli a szíves ajánlás eredményét is: „... Ferenczi Zoltánt is Gyula bátyámnak köszönhetem közvetve. Gyulai Pál ajánlott be hozzám, mert éppen egy könyvtári gyakornoki állás volt üresedésben az Egyetemi Könyvtárban. Elvittem hozzá a Gyulai ajánlósort. Áhítattal vette át s nem bírta levenni a szemét a kis névjegyen a parányi betűkről. „Nahát kérem, — mondta éles hangján, — egész Európából nem hozhatott volna nekem ennél becsesebb ajánlósortokat.” Evvel bezárta a névjegyet íróasztalának egy belső rejték fiókjába s pár nap múlva kinevezte erre az állásra Hóman Bálintot.”¹ Megemlékezik az esetről MÓRICZ Virág is *Apám regénye* c. könyvében, de az ajánlólevél tartalmát ő sem közli.

FERENCZI Zoltán kéziratos hagyatékának nagy része, gazdag levelezése is a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárába került. A levelezést az elmúlt év során feldolgoztam s megtaláltam az íróasztal rejtékébe zárt ismeretlen tartalmú GYULAI-levelet is. A lilatintás fogalmazvány a következő:

Tisztelt barátom!

Ajánlom szíves pártfogásába Móricz Zsigmond urat; ha lehetséges, alkalmazza a könyvtárnál mint díjnokot. Derék és tanult fiatal ember; tud németül, francziául s irodalmi tanulmányokkal is foglalkozik.

Még egyszer ajánlom pártfogásába!

tisztelő barátja

Gyulai Pál.²

Budapest 1903 febr. 13.

VIII. Baross-utca 17.

FÜLÖP GÉZA

magyarázhatók. A másolás tényének túlbecsülésére más összefüggésben már VARJAS Béla is utalt: *Magyar Századok*. Bp., 1948. 113. l.

⁴ Jegyzetben említem meg az énekeskönyv egy másik érdekes folklór-vonatkozását. Eddig csak itt találkoztam az *Egy gyenge kis madár hozzám kezdé járni* . . . kezdetű, több változatban feljegyzett népdal régi műköltői szövegével: *Most kezdett énhozzám egy kis madár járni szívem tornácára fészket akart rakni azt is az irégyek el akarják csinálni szívemből énnekem ki akarják zárni.* (142. sz.)

¹ MÓRICZ Zs.: *Életem regénye*. Bp. 1953. 295–6. l.

² MTA Könyvtára, Kézirattár. FERENCZI-levelezés.

FIGYELŐ

Az Országos Könyvtárügyi Tanács munkája és feladatai. A magyar könyvtárügy felfelé vezető útja során 1955-ben fordulóponthoz érkezett. Napirendre került a könyvtári alaptörvény megalkotása és ezzel egyidejűleg a magyar könyvtárügy egészének alapvető, egységes elvek szerinti rendezése. Szükségesnek látszik, hogy a könyvtárügy legfelsőbb vezetésének és irányításának néhány aktuális és fontos kérdését külön is megvizsgáljuk. Ezúttal elsősorban az Országos Könyvtárügyi Tanács működéséről lesz szó.

I

Az Országos Könyvtárügyi Tanácsot az I. magyar könyvtáros konferencia javaslatára 1953-ban hívta életre a Népművelési Minisztérium. Azonban már 1951-ben és 1952-ben működött a Könyvtárügyi Tanács elődje, az Országos Népművelési Bizottság „Könyvtárügyi albizottsága”. Az albizottság akkor alakult, amikor a magyar könyvtárügy legfelsőbb vezetése még több kézben volt. A tudományos könyvtárak fölött a tényleges operatív irányítást az Országos Könyvtári Központ látta el. A legfelsőbb irányítást a Közoktatásügyi Minisztérium gyakorolta. A népkönyvtárak még egészen zsenge hálózatának gondozása a Népművelési Minisztérium Népművelési főosztályának egyik kislétszámú osztályára hárult. Az Országos Műszaki Könyvtár (akkor még Központi Technológiai Könyvtár) a Tervhivatal intézménye volt. A szakszervezeti könyvtárak már akkor több ezerre rúgó hálózata magában állt, semmilyen szerves kapcsolatban nem volt az állami könyvtárakkal. A könyvtárügy legfelsőbb irányítása megoszlott több szerv között, amelyeket azonban semmiféle szervezett, rendszeres kapcsolat nem fűzött össze. Ekkor már szükségsszerűvé vált egy olyan bizottság létrehozása, melyben a könyvtárügy különböző vezető szerveinek képviselői összehangolhatják tevékenységüket. A Népművelési Minisztérium feladatának érezte, hogy a könyvtárügy koordinálását és az azzal járó felelősséget magára vállalja, s ezért hívta életre először ideiglenes, később pedig állandó bizottságként a könyvtárügy akkori csúciszerveinek képviselőiből a könyvtárügyi albizottságot.

Az albizottság feladata a könyvtárügy közös kérdéseinek koordinálása és közös erővel való megoldása volt. Az albizottság jegyzőkönyveiből kiderül, hogy napirenden szinte minden esetben a könyvtárügy egészére vonatkozó nagy jelentőségű kérdések szerepeltek.

Az albizottság kezdeményezésére indult meg a Pedagógiai Főiskolán a könyvtárosképzés. Az albizottság már 1952 elején állást foglalt az egyetemi könyvtárosképzéssel kapcsolatosan a gyakorlati munkára való nevelés kidomborítása, bibliográfiai szakaderek speciális képzése mellett. Helytelenítette az olvasókkal való munka háttérbe szorítását és általában a tömegkönyvtári munka elhanyagolását az egyetemi képzésben.

Már akkor határozat született a főiskolai és egyetemi képzés perspektivikus egyesítésére, az egyetemi hallgatók rendszeres könyvtári gyakorlati munkájára. Ezt a régi határozatot azért is hasznos feleleveníteni, mert részben ma is még megvalósítandó feladatként áll előttünk.

Az albizottság dolgozta ki az 1952. évi minisztertanácsi határozat tervezetét, a felszabadulás utáni legjelentősebb könyvtári vonatkozású kormányintézkedést. Ugyancsak az albizottság dolgozta ki az állami könyvtárhálózat mai felépítésének elveit és irányát, azaz az áttérést a körzeti könyvtárak rendszeréről a megyei és járási könyvtárak rendszerére.

A könyvtárügy fejlődése azonban újabb feladatokat állított az irányító szervek elé. Ezért 1952 végén az I. Könyvtáros Konferencia határozatot hozott arról, hogy az albizottság helyett a Népművelési Minisztérium mellett egy általános könyvtárügyi tanácsot létesítsenek, amely tanácskozó testületként segítséget nyújt a tudományos és tömegkönyvtárak irányításában.

II

Az Országos Könyvtárügyi Tanács 1953 elején meg is alakult. A tudományos könyvtárak jeles képviselői mellett, viszonylag elég nagy számban helyet kaptak benne a tömegkönyvtárak képviselői is. Képviselve van a Tanácsban a Pártközpont kulturális osztálya, a Tudományos Akadémia, a DISZ, a Szakszervezeti Tanács, a Honvédelmi Minisztérium is.

Az Országos Könyvtárügyi Tanács több mint két éves tevékenysége eredményes volt és a magyar könyvtárügy számos égető kérdésének megoldásához járult hozzá. Néhányat szükséges megemlíteni.

1953-ban foglalkozott a Tanács az iskolai könyvtárak helyzetével. Megállapította, hogy jelentős elmaradás van ezen a területen. Javaslatot tett az oktatásügyi miniszternek a helyzet megjavítására. Az Oktatásügyi Minisztérium kétízben is foglalkozott az iskolai könyvtárakkal, még 1953-ban beállított 12 függetlenített könyvtárost és 1954-ben felemelte a könyvbeszerzési keretet. Ha nem is nagy ez az eredmény, de mégis jelentős lépés volt, bár nem szabad elhallgatni azt sem, hogy lényeges javulás azóta sem következett be az általános iskolák, különösen a tanyai iskolák könyvtárainak helyzetében.

Már 1953-ban égetővé vált a könyvvédelem kérdése. Ezért a Népművelési Minisztérium kidolgozta és a Tanács megvitatta az erről szóló rendeletet, amely hamarosan meg is jelent. Foglalkozott még a Tanács a könyvtárosképzés, a szakmai továbbképzés és a Központi Címjegyzék kérdéseivel is.

1954-ben a Tanács a könyvtárügy egésze szempontjából is jelentős kérdéseket tárgyalt meg. Megtárgyalta *Az új kormányprogramból következő könyvtárügyi feladatok* c. előterjesztést. A vita során elhangzott javaslatok alapján szükségessé vált, hogy a Tanács még az 1954. év folyamán megvitassa a könyvforgalom kérdését, a szakkönyvtárügy helyzetét és az 1954. évi könyvkiadási tervet. Ugyanakkor megbízta a Tanács Kovács Máté elvtársat, hogy készítse el a könyvtárügy törvényerejű alaprendelet-tervezetét.

A Tanács következő ülésén a „*Magyei könyvtári hálózat helyzete és problémái*” c. beszámolót vitatta meg. Már ekkor felhívta a figyelmet arra, hogy a kormányprogram helytelen értelmezéséből következik a politikai és ismeretterjesztő művek propagandájának lebecsülése. 1954 közepén alaposan előkészített jelentés alapján megtárgyalta a Tanács a szakszervezeti könyvtárak helyzetével és működésük megjavításával foglalkozó anyagot. A jelentés a szükséges átdolgozások után tovább került a Minisztérium kollé-

iguma elé, majd 1955 elején a SZOT elnöksége elé. A szakszervezeti könyvtárak megjavítását elősegítő SZOT Elnökségi határozat létrejöttét az Országos Könyvtárügyi Tanácsnak a tevékenysége is elősegítette.

Megvitatta a Tanács a könyvforgalom kérdéseiről szóló előterjesztést és létrehozta a könyvforgalmi albizottságot, amely foglalkozott a könyvtárakban feleslegessé váló könyvek összegyűjtésének kérdésével, valamint az antikvár könyvek vásárlásának kérdésével. Végül megvitatta a Tanács a szakkönyvtárak helyzetéről szóló jelentést és a könyvtárügy második ötéves tervének irányelveit.

Amíg 1953-ban a Tanács számos kevésbé fontos, részletkérdést tűzött napirendjére, addig 1954-ben nagy jelentőségű elvi problémák szerepeltek a Tanács programjában.

A Tanács 1955-ös tevékenységének középpontjába állította a könyvtárügyi alaprendelet, de különösképpen a könyvtárak második ötéves tervének kidolgoztatását és összehangolását.

A Tanács — bár nem elég következetesen — de megkezdte az egyes speciális feladatokra albizottságok létrehozását. Mégpedig: az oktatási, a könyvalap és a könyvforgalmi, majd a dokumentációs albizottságot. Ezek közül a legtevékenyebben és legeredményesebben a könyvalapbizottság tevékenykedik.

III

Az új könyvtárügyi törvényerejű alaprendelet tervezete tovább fejleszti a Tanács működését. Kiterjeszti hatáskörét és bizonyos szervezeti változtatásokat is eszközöl. Miért van erre szükség?

A könyvtárak egymásközötti együttműködése már eleven szükséglet azért, mert a könyvtárak eredményei nagyobbak lesznek, ha tervszerű, összehangolt munkát végeznek. A Népművelési Minisztérium szakfelügyeletének kiszélesítése és az állami szakirányítás megvalósítása szükségessé teszi az Országos Könyvtárügyi Tanács továbbfejlesztését.

Az Országos Könyvtárügyi Tanács elmúlt két évi munkája azt mutatta, hogy a szakkérdések gyorsabban megoldhatók, ha azokkal nem a Tanács plénuma foglalkozik, hanem egyes speciális bizottságok.

Megjavítaná a Tanács munkáját, ha hatáskörét — együtt a Népművelési Minisztérium hatáskörével — kiszélesítenék és a Tanács beleszólást kapna törvényes felhatalmazással is — az egyes jelentősebb könyvtárak és hálózatok fejlesztésének, ellátásának kérdéseibe.

Feltétlenül megjavítaná a Tanács munkáját az, ha benne az egyes tárcák és szervek felelős munkatársai vennének részt, akik legfelsőbb szinten rendelkezéseket adhatnak ki, vagy ilyeneket kezdeményezhetnek.

Összegezve: a Tanács elmúlt 3 évének tevékenysége elválaszthatatlan a magyar könyvtárügy rohamos fejlődésétől és jelentős sikereitől. A magyar könyvtárügy országos méretű rendezése, a könyvtárak második ötéves tervének elkészítése és majd végrehajtása nagy feladatokat ró az egyes minisztériumokra és főhatóságokra, de különösképpen a szakfelügyeletet ellátó Népművelési Minisztériumra. A Minisztérium Könyvtári Főosztálya a rábízott feladatok ellátásában támaszkodni fog az Országos Könyvtárügyi Tanács munkájára. Ezzel elősegítjük, hogy a könyvtárügy újabb sikereket érjen el.

A magyar könyvtárosok II. Országos Konferenciája. Május 26–27-én tartották a magyar könyvtárosok II. Országos Konferenciájukat a Közalkalmazottak Szakszervezete Puskin utcai székházában. A konferencián megjelentek a magyar könyvtárügy minden területének képviselői. A tudcmányos könyvtárak dolgozói, a szakszervezeti könyvtárosok és az állami közművelődési könyvtárhálózat képviselői közösen vitatták meg az elmúlt tíz év eredményeit és az előttünk álló feladatokat.

A tanácskozást NON György, a népművelési miniszter első helyettese nyitotta meg. Méltatta a könyvtárügy területén elért eredményeket, hangsúlyozta a könyvtári munka fontos szerepét a kulturális forradalomban s aláhúzta, hogy a könyvtáraknak a maguk sajátos eszközeikkel végső soron a szocializmus építését kell szolgálniok. Ehhez lelkes, áldozatkész, erre a kulturális, de egyúttal politikai feladatra alkalmas könyvtárosokra van szükség. Hangsúlyozta, hogy a kormányzat a jövőben még fokozottabban fogja biztosítani az egyre fejlődő könyvtári munka anyagi előfeltételeit.

Az első referátumot UJHELYI Szilárd, a Népművelési Minisztérium Könyvtári főosztályának vezetője tartotta „*A magyar könyvtárak helyzete és feladatai*” címen. Ismertette azokat a hatalmas eredményeket, amelyek a magyar könyvtárügy tíz éves fejlődését jellemzik. A felszabadulás előtti, ezernél alig több könyvtárral szemben ma csak a közművelődési könyvtárak száma meghaladja a tízezret. Az ország 12 legnagyobb könyvtára ötször akkora forgalmat bonyolít le, mint tíz év előtt.

A számszerű fejlődésnél is jelentősebb az a *minőségi* változás, ami az olvasók és az állomány összetételében ment végbe. Könyvtáraink a munkások és parasztok, az egész dolgozó nép intézményeivé lettek. A Horthy-rendszer alatt a könyvtárakból száműzött haladó irodalom ma a dolgozók mindennapi olvasmánya.

Az állami közművelődési könyvtárhálózat, amelynek megszervezését 1949-ben kezdtük meg, ma már 19 megyei könyvtárból, 87 járási, 49 városi, 130 önálló községi könyvtárból és közel 4000 népkönyvtárból áll.

A Szabó Ervin Könyvtár, amely 1944-ig mindössze 13 fiókot létesített, ma már 42 kerületi könyvtárral működik. A felszabadulás előtt 6 fióknak volt ifjúsági részlege, jelenleg 36-nak! Ma már ott tartunk, hogy e könyvtárak megterhelése túlzott. Fokozni kell az állományfejlesztést (különösen az ifjúsági részlegekét), gondosabban kell tanulmányozni és irányítani az olvasók igényeit, meg kell javítani az olvasószolgálatot.

Az ország legnagyobb közművelődési könyvtárhálózata a szakszervezeti hálózat. A közel 7 ezer szakszervezeti könyvtár 3 403 000 kötetes állománnyal rendelkezik. 1954-ben hat és fél milliós forgalmat bonyolított le. A szakszervezeti könyvtárügy fejlődését nagyban elősegítette a SZOT 1951-es határozata.

A kezdeti aránytalanságok kiküszöbölése után nagymértékben megkönnyítette a közművelődési könyvtárak munkáját az állami könyvkiadás és a Könyvtárellátó egyre javuló tevékenysége.

Közművelődési könyvtáraink ma már a népművelési munka jelentős bázisát alkotják és fontos szerepük van népünk szocialista nevelésében, politikai és szakmai képzésében.

A könyvtárak munkájában megmutatókozó hibák és hiányosságok szabják meg a közművelődési könyvtárak előtt álló legfontosabb tennivalókat:

1. Nagyobb gondot kell fordítani a munkásosztály könyvvel való ellátására. Ez nemcsak a szakszervezeti könyvtáraknak, hanem az állami hálózatnak is feladata.

2. Fontos feladat a dolgozó parasztság ellátása s olyan nevelő munka folytatása, amely kidomborítja a szövetkezeti gazdálkodás előnyeit.

3. A megyei könyvtárak munkájában biztosítani kell az arányosságot az egyes munkaterületek között. Tervszerű munkával biztosítani kell, hogy a legfontosabb

olvasórétegek egyre nagyobb mértékben használják a könyvtárakat. Előtérbe kell állítani a megyei könyvtárak tudományos tevékenységének kiépítését.

4. Fokozott gondot kell fordítani a könyvtárosok szakmai és politikai továbbképzésére.

5. Budapesten szaporítani kell a kerületi könyvtárak, s különösen az ifjúsági könyvtárak számát.

A tudományos könyvtárak eredményeiről, problémáiról szólva az olvasók számának gyors növekedéséről, a patronáló tevékenységről, a bibliográfiai és módszertani munkáról, a pozitívumokról és hibákról, a tennivalókról szolt az előadó. Kiemelte a tudományos és a közművelődési könyvtárak együttműködésének jelentőségét, az egyes elméleti és könyvtártörténeti munkaközösségek tevékenységének eredményeit, valamint a könyvtártudományi munka fejlődését.

Ezután kijelölte a tudományos könyvtárakkal kapcsolatos legfontosabb teendőket:

1. Emelni kell a munka eszmei-politikai színvonalát. Ki kell dolgozni az egyes könyvtárak és hálózatok feladatkerét, tovább kell javítani a könyvtárak közötti együttműködést. Sürgős feladat az olvasói katalógusok felállítása.

2. Nagyobb figyelmet kell fordítani a folyóiratok tartalmi feltárására.

3. Fokozni kell és össze kell hangolni a patronáló tevékenységet. A Szabó Ervin Könyvtár feladata a budapesti nagyüzemi könyvtárak módszertani segítése.

4. A kormány elé kell terjeszteni a tudományos könyvtárak problémáit, különösen a nyomasztó helyhiányt.

5. Ki kell szélesíteni a könyvtártudományi munkát. Fokozottabban kell tanulmányozni a gyakorlati könyvtárosi tevékenységet.

Ezután a könyvtárosképzéssel foglalkozott az előadó: Ennek kapcsán beszélt a segédkönyvek kiadása terén az utóbbi években elért eredményeinkről s hangsúlyozottan kiemelte a marxizmus—leninizmus tanulmányozásának fontosságát, amely előfeltétele a biztos szakmai fejlődésnek.

Az állami irányítás kérdéseit, az e téren elért eredményeket, hibákat és az előttünk álló feladatokat taglaló rész zárta be UJHELYI elvtárs referátumát.

A hozzászólások sorát TAKÁCS Józsefnek, a Közalkalmazottak Szakszervezete könyvtári szakbizottsága elnökének felszólalása nyitotta meg, amely ismertette a szakbizottság munkáját.

HEGEDŰS Géza a magyar írók nevében szólalt fel. Kiemelte az írók és olvasók megváltozott kapcsolatát s utalt az e téren a könyvtárosok és írók előtt álló feladatokra.

MALLER Sándor az együttműködés kérdéseiről szolt és a budapesti országos kiállítások vidéki bemutatásának szükségességére hívta fel az illetékesek figyelmét. LÁZÁR Péter a műszaki könyvtárak kérdéseiről beszélt. SEBESTYÉN Géza a könyvtárosok egyetemi szinten álló szakmai és általános műveltségének szükségességére világított rá.

KEREKES András, GERÉB Lászlóné, SZŐNYI László, KERESZTES Mihály, KAZIMITI György és sokan mások a közművelődési könyvtárak problémáiról, a Könyvtárellátóról, a patronálásról és az ifjúság körében végzett munkáról beszéltek.

A felszólalások berekesztése után a Felszabadulási Verseny eredményeit hirdették ki s kiosztották a különböző jutalmakat.

Az első nap programját NON György felszólalása zárta be. Beszédében rámutatott a tanácskozás pozitív oldalaira, de kifogásolta, hogy nem sok szó esett a könyvtári munka végső céljáról, a szocializmus építésének szolgálatáról, az ennek érdekében folyó ideológiai harcról.

A második nap Kovács Máté referátumával kezdődött. Az előadó a könyvtári alaptörvény-tervezettel kapcsolatos legfontosabb kérdésekre mutatott rá. (A tervezet

szövegét előre megkapták a résztvevők.) Ismertette azokat az elveket, amelyek a tervezet összeállításánál a szerkesztőbizottságot vezették.

Az alaptörvény-tervezet hozzászólóinak sorát KÓHALMI Béla, a Könyvtártudományi Főbizottság elnöke nyitotta meg. Kiemelte annak jelentőségét, hogy a törvény úgy foglalkozik a könyvtártudományi munkával, mint a könyvtári munka szerves részével. HARASZTI Gyula a törvényelőkészítés új módszeréről, ennek helyességéről beszélt. A könyvtártudományi tevékenység fontosságának elismerése mellett felhívta a figyelmet arra, hogy a könyvtár profiljának megfelelő szaktudományok művelése fontos feladata a tudományos könyvtárak dolgozóinak. IMRE József a műszaki könyvtárakkal kapcsolatos problémákra mutatott rá, HENCZ Aurél a könyvtárügy legfelsőbb vezetésének kérdéseivel foglalkozott, majd az egyetemi könyvtárak fokozottabb fejlesztésének szükségességéről beszélt. WALDAFFEL Eszter a tervezettel kapcsolatos néhány problémára hívta fel a figyelmet, köztük az Országos Széchényi Könyvtárra vonatkozóakra. Beszélt a patronálás elvi kérdéseiről is. Csüry István felszólalása után NEMES Dezső, a Szikra Könyvkiadó igazgatója szolt néhány szót. Kifejtette, hogy a könyvtárak feladatának konkrétabb meghatározását kell adni, a szocialista öntudatra nevelés feladatának a bevitelével. Beszélt a központi irányítás problémáiról, s egy sor kisebb kérdésről.

SZEKERES Pál és KERÉKES Gézáne a közgazdaságtudományi könyvtárak ügyéről szolt, FENYŐ László a műszaki könyvtárakkal kapcsolatban tett néhány javaslatot.

A hozzászólók általában helyeselték a tervezetet, lényeges elvi ellentét nem merült fel. A konkrét módosító javaslatokat KOVÁCS Máté a bizottság nevében részben elfogadta, részben megindokolta az eredeti tervezet fenntartását.

Felszólalt még UBORNYÁK László, a Könyvtárellátó vezetője, TORDAY György, a TTIT könyvtárosa és még sok küldött.

A hozzászólások lezárása után a konferencián elhangzottak alapján összeállított határozati javaslatot kisebb módosításokkal egyhangúlag elfogadták a résztvevők.

Ezután UJHELYI elvtárs felolvasta az Írószövetségnek a konferenciát üdvözlő levelét, majd zárószavaiban értékelte a tanácskozás munkáját, megegyeszer felhíva a könyvtárosok figyelmét arra, hogy munkánk politikai, nevelő munka.

A kétnapos tanácskozás KÓHALMI Béla zárószavaival fejeződött be.

T. B.

»A magyar könyv 10 éve kiállítás« — könyvtáros szemmel. A könyvtáros nemcsak a felszabadulás utáni könyvtermést teszi mérlegre ezen a kiállításon, hanem egyben a felszabadulás utáni évtized könyv- és könyvtári kiállításán ak szintézisét is kutatja. Tudni szeretné, hogy az előző kiállításokhoz mérve mennyiben gazdagodott mondanivalója és a rendezési módszerek terén hozott-e újat, milyen fejlődést jelent. Mert az utóbbi években rendezett nagy, reprezentatív kiállítások olyan komoly, színvonalas kiállítási kultúráról tanúskodnak (főleg KERESZTURY Dezső és TISZAY Andor munkássága nyomán), amelyet azelőtt nálunk nem ismertek és amely csak az egymást követő kiállítások eredményeiből, tapasztalataiból alakulhatott ki. Az 1945. előtti kiállítások nem tekinthetők a mai könyv- és könyvtári kiállítások elődeinek. Elsősorban azért, mert a kiállításokon a könyvet (rendszerint régi, ritka könyvet) csak mint látványosságot, kuriózumot állították az olvasó, látogató elé; nem ismerték fel, hogy a vizuális szemléltetés által a könyv a könyvtári propaganda szolgálatába állítható. Nem ismerték fel annak a jelentőségét sem, hogy a tárgykörök szerinti elrendezéssel a kiállítás valóságos élő oktatási segédeszköz szerepét töltheti be, tehát az olvasók könyvtári nevelésének szolgálatába állítható. A régi értelemben vett „muzeális“ szem-

lélet természetesen kizárt minden kitekintést a könyvek társadalmi vonatkozásai felé: a könyv szó szerinti értelemben véve „üveg alatt“ maradt.

Az 1949 decemberében, az Országos Könyvtári Központ által a Fővárosi Képtárban rendezett első nagy könyvtárügyi kiállításnak tehát teljesen új utakat kellett törnie. Ez a kiállítás tett először kísérletet arra, hogy a magyar könyvtárügy eredményeinek bemutatásával a kiállítást a könyvtári propaganda szolgálatára fogja be, új olvasók toborzásának eszközeül is felhasználja. Bemutatott ugyan könyvritkaságokat és érdekes könyveket, kéziratokat is, de a hangsúly a könyvtárügy újjáépítésére esett. A kiállítás az új utak keresése előtti seregszemlének volt tekinthető. Abban az időben alig kezdtek kristályosodni a magyar könyvtárügy szervezeti formái, a hálózatok rendszerének távlatai nem tisztázódtak. A kiállítás ezt a helyzetet tükrözte. Viszonylag sok könyvtárat mutatott be, gyakran nem a legjelentősebbeket és a párhuzamosságokat sem tudta mindig elkerülni.

Szerencsésebb időpontban került sor az Országos Széchényi Könyvtár 150 éves jubileuma alkalmából 1952 decemberében rendezett kiállításra. Májusban megjelent a Minisztertanács határozata, amely először jelölte ki a magyar könyvtárügy fejlődésének új irányát, felvázolta a könyvtárügy új rendszerét, sőt a kiállítás idején már megmutatkoztak a MT határozat első eredményei az új megyei, járási könyvtárak létesítésében, a módszertani munka modern szervezetében és a nemzeti könyvtár új feladatainak kijelölésében. Éppen ezért a kiállítás már szélesebben, több oldalról mutathatta meg az olvasóknak a könyvtári munkát. Sokkal több volt, mint a Széchényi Könyvtár jubileumi kiállítása. Ezért is volt a címe: *»Mátyás király könyvtárától a 3000-ik népkönyvtárig«*. Először mutatta be a magyar könyv- és könyvtárügy teljes történetét, mindig a társadalmi fejlődésbe ágyazva. Bebizonyította azt is, hogy minden könyvtár elsősorban az olvasóért van, hogy a tudományos könyvtáraknak szélesre kell tárnok kapuikat az olvasók tömegei előtt. Ennek a kiállításnak két jelentős eredményét érdemes külön is kiemelni: az egyik, hogy kitűnő forgatókönyve, melynek alapján a kiállítás katalógusa is készült, ma is és a jövőben is jó anyagot szolgáltathat hasonló kiállításainkhoz. A másik, hogy a kiállítás bemutatása több vidéki városban példát mutatott a vidéknek a nagy kiállítások rendezésére. Így történhetett, hogy közművelődési könyvtáraink közül a Pécsi Megyei Könyvtár az 1954-es könyvhét alkalmával sikerrel birkózott meg a *„Századok, könyvek, könyvtárak“* című kiállítás összeállításának nagy gondjával.

Közben, 1953-ban az Ünnepi Könyvhét szolgáltatott alkalmat a kiadóknak és a könyvterjesztésnek könyvkiállítás rendezésére. A Nemzeti Múzeum dísztermében bemutatott kiállítás elsősorban az új magyar könyvkiadás felvonulása volt. A könyvtár, a könyvtári olvasó hiányzott, holott kritikája, a kiadást befolyásoló igényei valamilyen formában helyet kértek volna a kiállításon. Az egész mégsem volt visszalépés: itt jelent meg ugyanis először a könyv újfajta bemutatása. A könyvet, mint társadalmi terméket, mint a közösség művét is láthattuk; a kiállítás felidézte a könyv útjának állomásait az írói alkotástól kezdve az előállításán keresztül a vásárlóig. Kár, hogy a rendezés a kiállított könyvanyagot kiadók szerint választotta szét (csak ebben az évben alakult meg a Kiadói Tanács), s ezzel helyenként esetlegessé tette az anyag sorrendjét (pl. a Tankönyvkiadó jelentősége elsikkadt). Mégis ettől a kiállítástól egyenes út vezetett *„A magyar könyv 10 éve“* kiállításig.

Miben mutatkozik meg, hogy az 1955-ös könyvheti kiállítás eddigi könyv- és könyvtári kiállításaink legjobb eredményeit egyesítette? Elsősorban a könyv társadalomformáló erejének szemléltetésében. A kiállítás középpontjában a könyv van, de mindig az olvasóval összefüggésben. A könyv a kiadók, könyvterjesztők és könyvtárosok közös tevékenységével jut el az írótól az olvasóig; az eredmények is mindhárom terület sikerét jelentik. A kiállításon a szervezeti kérdések már csak olyan mértékben szerepel-

nek, hogy az olvasókat érdeklő legszükségesebb tudnivalókat közöljék. A főhangsúly a könyv társadalmi szerepének, hatásának, emberformáló erejének bemutatásán van. A szigorú tárgyi tagolás, az összefüggések hatásos kiemelése, az ellentétek bemutatása az előkészítésben résztvevő irodalomtörténészek, kiadók, könyvtárosok, könyvterjesztők közös munkájának sikere. Nagy előrelépést jelent az is, hogy a könyvkiállítások számára megfelelőbb otthonra akadtak, mint a Nemzeti Múzeum díszterme. A nagy terem, a nehezen tagolható, sötét tónusú falfelületek valósággal agyonnyomják ott a kiállított könyvanyagot. Bár a közelmúltban megrendezett irodalmi kiállításokon megfelelő megoldást találtak azzal, hogy világos tónusú spanyolfalakkal kisebb fülkékre tagolták a termet, otthonosabbá tették teremszerű arányait, mégis helyes volt a Nemzeti Szalonba költözni „*A magyar könyv 10 éve*” c. kiállítással. A könyvek sokkal megheitebb otthonra találtak a több kisebb-nagyobb, tetővilágításos, világosfalú teremben, a díszítőelemek hatásosan emelhetik ki a kiállítás könyveit.

*

A kiállítás legfőbb eszmei mondanivalója az, hogy országunkban a kultúrforradalom győzött: könyvkiadásunk több mint két és félszer több művet ad ki, mint 1938-ban (1938-ban 8152 mű 17,270.000 példányban, 1954-ben 20.693 mű, 41,361.200 példányban), könyvtárainkban többmillió állandó olvasó van, könyvesboltjaink és könyvtáraink az ország legtávolabbi pontjaira is elviszik a könyvet: valóban „olvasó nép lettünk”.

Hogyan mutatja be ezt a kiállítás, milyen területeken?

A könyv keletkezésének, az olvasóhoz vezető útjának ábrázolását (kiadó, könyvterjesztés, könyvtár) már érintettük, ezen a helyen nem látszik szükségesnek bővebben tárgyalni. Részletesebben kell azonban foglalkoznunk a magyar könyvtermés kérdésével. A kiállítás szétválasztja a könyvtermés fő területeit, a szépirodalmat és a tudományos irodalmat, azonkívül külön helyet biztosít az ismeretterjesztő műveknek az ifjúsági irodalomnak, és kiemeli 10 év legszebb magyar könyveit is. A tárgykörök szerinti csoportosítás érvényesült tehát a kiadók szerinti tagolás helyett: ez lehetővé teszi az anyag jobb áttekintését. Ugyanakkor a fejlődést is könnyebb nyomonkövetni, hiszen a hasonló jellegű könyvek között a kiadás időrendjét is figyelembe veheti a látogató könyvtáros és a könyvek világát ismerő könyvbarát. Így a középső teremben elhelyezett „szép könyvek” megtekintése közben kitűnik, hogy könyveink szépségére az utóbbi két évben már milyen fokozott gondot fordítottak a kiadók. Ebben az időben nemcsak a reprezentatív kiadványok (albumok, gyermekkönyvek, művészeti könyvek, a BARCSAY-féle anatómia, *Magyar festészet a XIX. században*, *A fényképész kézikönyve* stb.) lettek szebbek, hanem a tömegkiadványok, a regények, verseskötetek is, elsősorban a Szépirodalmi Könyvkiadó kiadványai.

Az egyik baloldali terem a magyarul megjelent szovjet irodalom és az ismeretterjesztő művek terme. Érdekes az anyag tárgykörök szerinti bontása. A magyar nyelven megszólaló szovjet irodalom bemutatása az 1945 előtti kiadványokkal kezdődik, amelyek a cenzura kijátszásával, néha egész különleges körülmények között jelentek meg. OGNJEV: *Kosztja Rjabcev naplója* c. könyve például ilyen különös amerikai címet kapott: „*Mister Dalton és én*”, PANFJOROV négykötetes regénye egyetlen kötetben jelent meg, a *Csendes Don* kiadója, CSERÉFFALVI Imre ellen pedig hajsza indult, amelyet a kiállított ügyészségi akták jól jellemeznek.

Az időrendi csoportosítás (Forradalom és polgárháború, Ötéves tervek kora, Nagy Honvédó Háború, a Szovjet könyv és a szocializmus) mellett a szovjet népek kisebb-nagyobb népesaládjainak irodalma az ukrántól a baskirig és a csukcsig külön is

megtalálható. Érdekes a legnagyobb szovjet könyvsikerek számadatait is feljegyezni. „Az anya” 12 kiadásban, 150.000 példányban, az „Új barázdát szánt az eke” 11 kiadásban, szintén 150.000 példányban jelent meg, de MAKARENKO „Uj ember kovácsa” is 9 kiadást és 85.000 példányt ért el eddig.

A népszerű tudományos és ismeretterjesztő művek különböző fajtái az utazások, riportok, a népszerű természettudományos és technikai művek, életrajzok és a tankönyvek, valamint a sportkönyvek kerültek még ebbe a terembe. Kár, hogy a kiállításnak ez a része nem elég meggyőző; nem hisszük, hogy könyvtermésünk ennyire szegény volt a felsorolt műfajokban.

A baloldali belső terem a magyar és külföldi klasszikusoké, a mai magyar, a haladó nyugati és népi demokratikus íróké és az ifjúsági irodalomé. A terem közepén a színművek kaptak helyet. A klasszikusok 1945 utáni reneszánszát pár adat szemlélteti: a felszabadulás óta

ADY műveit	98 ezer
JÓZSEF Attila műveit	102 „
MIKSZÁTH műveit	391 „
MÓRICZ műveit	483 „
PETŐFI verseit	215 „ példányban adtuk ki.

A mai magyar íróktól összesen 2304 mű jelent meg, közel 15 millió példányban. A mai magyar irodalom szoros kapcsolatban áll az étellel, az olvasók széles táborával. Az írók és könyvtárosok találkozásain, az írók látogatásain a termelőüzemekben és az ünnepi könyvvásárokon keresztül jut el az olvasók véleménye, az irodalmi közvélemény az írókhoz. Ifjúsági könyvkiadásunk különösen az utóbbi időben fejlődött sokat, 10 év alatt 1289 ifjúsági kiadvány jelent meg közel 12 millió példányban. Ha a könyvek kiadásának időpontját is feltüntetnék volna, bizonyára kiderült volna, hogy könyvkiadásunk az elmúlt két év alatt milyen erővel igyekezett pótolni e téren a korábbi évek komoly mulasztásait.

Minden korszaknak megvannak a maga könyvei, a gazdasági és politikai, valamint a tudományos fejlődés sajátos könyvtermése. Ha például a kiállítás két jobboldali termék (politikai, társadalmi, tudományos rész) feliratok nélkül, csupán könyvekkel töltötték volna meg, ezek önmagukban is jól illusztrálták volna a felszabadulásunk óta megtett út egyes eseményeit, állomásait. A kiindulást a felszabadulás előtti illegális marxista kiadványok jelentik, amelyek álnév alatt vagy semmitmondó címekkel kerültek be az országba (pl. BOTOS VINCE (SZTÁLIN): *A dialektikus és történelmi materializmusról*; SZÜCS GERGELY (LENIN): *Marx Károly élete és a marxizmus*; Dr. SELLŐ János kórházi főorvos: *A gyümölcs és az emberi szervezet* — ezt a címet viselte a III. Internacionále határozatait tartalmazó füzet). Azután a moszkvai Idegennyelvű Kiadó könyvei, majd az első magyarországi marxista füzetek szegedi (1944) és pécsi kiadásai; tovább: a földosztást, az újjáépítést, a vasút helyreállítását, a stabilizációt, az államosításokat, a tervegazdálkodás kezdetét, a fordulat évét, a tanácsok megalakulását stb. tükrözőtető és segítő könyvek. Mert a könyvekben nemcsak tükröződnek az események, hanem a könyvek maguk is fontos tényezői az események irányításának, a fejlődés segítésének. Az elméleti kiadványok hatása felbecsülhetetlen. A marxista—leninista klasszikusok művei óriási példányszámot értek el: Tíz év alatt LENIN műveit 8 893 300 példányban adták ki, a *Párttörténet* 8 kiadása 735 000 példányt jelentett. A politikai művek gondozásában külön hely illeti meg a Szikra Könyvkiadót; könyveit több vetületben is bemutatja a kiállítás. A politikai művek mellé a történettudományok különböző ágainak termése került: az irodalom, a nyelvtudomány, a történetírás

(magyar és egyetemes történet, zenetörténet, néprajz, régészet) kiemelkedő alkotásai mutatják a szaktudományok legújabb eredményeit.

A jobboldali utolsó terem a természettudomány, a bányászat, a kohászat, a nehézipar, a szocialista munka és az orvostudomány terme. A központban a nehézipar könyvei, körülöttük az építő- és könnyűipar, valamint a mezőgazdaság fejlesztését szolgáló művek állnak. A terem közepén levő tárlókat a közgazdasági, jogi és a filozófiai irodalom anyaga tölti meg, úgy, hogy az egyes tudományágaknak a gyakorlati élettel való kapcsolata és fejlődésük távlatai is világossá válnak. A műszaki irodalom fejlődésére vonatkozóan elég két számot összehasonlítani: 1938-ban 80, 1954-ben 698 műszaki könyv jelent meg.

*

A műszaki és a tudományos irodalom anyaga jól mutatja az egész kiállítás összeállításának módszerét. Ezt két vonás jellemzi. Az egyik: a könyvet, a könyv társadalmi szerepét, a könyvek létrehozásában és előállításában résztvevő intézmények (kiadók, terjesztők, könyvtárosok) munkáját *együtt*, a maguk összefüggéseiben mutatja be. Így került pl. a közgazdasági könyvek közé a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának fényképe, a vasas könyvek közé a Rákosi Művekben rendezett könyvvásár képe, a Műszaki Könyvtár adatai mellé a műszaki könyvkiadás statisztikája. A másik: hangsúlyozza az elmélet és gyakorlat szoros összefüggését. A műszaki ajánló bibliográfiák mellett ott látható az AJTAY-SZILÁRD-féle fejtógép, a legújabb orvosi könyvek mellett az elmúlt tíz év alatt létesített legmodernebb kórházak és rendelőintézetek képe. Mindez felhívja a figyelmet arra, hogy könyvtermésünk fejlődését nem lehet általános fejlődésünkből kiragadva megérteni.

A kiállítás rendezésének módszerére még az ellentétek merész felhasználása is jellemző. Ezzel nemcsak politikusabbá, hitelesebbé, hanem színesebbé is válik az anyag. Az előzőkben már rámutattunk egyes példákra; néhány mozzanatra itt is kitérünk. Ahol lehetett, a rendezők a felszabadulás előtti helyzetet szembeállították a mai fejlődéssel. Így kerültek egymás mellé MÓRICZ Zsigmond 1923-as hődmezővásárhelyi riportja, — melyben a vidéki vásárlóközönség közömbösségéről panaszkodik — és az Állami Könyvterjesztő Vállalat eredményeinek mai dokumentumai. A Rózsavölgyi és Társa könyvkereskedő cég eredeti szabályzata a bolti alkalmazottak számára („étkezések kizárólag a pincehelyiségben végezhetők”) mellett a legújabb ÁKV kollektív szerződés nyomtatott példányai találhatók, a gyönyörű ifjúsági könyvek mellett pedig az 1946-47-es évek magánkönyvkiadóinak ponyvái.

Érdekes a kiállítás szemléltető eszközeit is megvizsgálni. Az első pillanatban feltűnik a hatásvadászó eszközök teljes mellőzése, az anyagszerűség követelményeihez való ragaszkodás, általában a felhasznált eszközök példás ökonómiaja. A tábláknál ügyeltek arra, hogy a tábla alapszíne, a rajta levő fénykép- és grafikai anyag színhatása megfeleljen az egész kiállítás egységes hangulatának, alaptónusának. Ezen a téren azonban a túlzott óvatosság nem bizonyult szerencsésnek: a grafikus az egyes táblákon igen kis terjedelempre korlátozta a rajzokat, a színes ábrákat, a grafikai megoldások helyett, ahol csak lehetett, fényképeket használt fel. Így történt, hogy a kiállítás egyes részei elszürkültek, a sok könyv fényképéből összeállított táblák nem tudják a látogató figyelmét tartósan lekötöni. Különösen helytelen volt a fényképek alkalmazása ott, ahol az eredeti, színes anyag is rendelkezésre állt. Például a könyvtári részből erősen hiányoztak a színes plakátok. Az ifjúsági könyvek színes címlapjaiból összeállított tábla bizonyítja, hogy indokolatlan volt a rendezők tartózkodása a hangosabb színhatásoktól. Az anyag összhangjának biztosítására rengeteg egyszerű grafikus fogás van (a képek lefújása a megfelelő tónussal, árnyalások, aláfestések stb.).

A fényképek olcsóbbak ugyan, mint a rajzok, ábrák, de a látogató joggal bosszankodik, amikor ARANY János *Összes műveit* a klasszikusok tárlójában eredetiben, a falon pedig fényképmásolatban látja. Érdekes, hogy a kiállításon minden statisztikai adatra csak számokkal hívják fel a figyelmet, viszont a kiadott könyvheti tájékoztató füzetben a statisztikák rajzos ábrázolására is futotta.

A figyelem felkeltésének kedvelt eszköze a fotomontázs, amely felirat nélkül, pusztán látványosságával fejez ki valami fontos mondanivalót. A montázs sokszor egy-egy idézet vizuális áttétele, hatásának felfokozása. Éppen a hatásossága miatt burjánzott el az utóbbi időben a montázsok alkalmazása, a grafikusok a kiállítások tartalmi és formai hézagait gyakran ilyen óriási kompozíciókkal szüntették meg, egész falakat „tömtek ki” velük. Ezen a kiállításon mértéktartóan bántak a montázsokkal, azonban néhány hibát véleményünk szerint mégis a montázsok csábításával magyarázhatunk. Néhól ugyanis túl kevés a felirat, sőt bizonyos képeknél teljesen hiányzik. Igaz, hogy a hosszú, terjedős feliratok unalmassá, érdektelenné tehetik a legszebb kiállítást is, azonban a rövid, magyarázó jellegű feliratok, képaláírások csak ott nélkülözhetők, ahol a kép valóban félreérthetetlen; különben könnyen megtéveszti a nézőt. Az egyik könyvtári képen például könyvet raknak egy nagy ládába. A ládán a felirat „Községi népkönyvtár, Karácsond”. Mivel szöveg nincs a kép alatt, a látogató azt gondolhatja, hogy a karácsondi népkönyvtárat látja, holott a kép az egri Megyei Könyvtárban készült és azt mutatja, hogyan csomagolják a falusi könyvtáraknak szánt könyvanyagot. A montázsok túlértékelésének tulajdonítható másik hiba, hogy némely tábla a kevés kép ellenére is zsufoltnak hat, mert a képek valósággal egymáshoz ragadnak; kevés köztük a levegő, nincsenek egymástól színes aláfestéssel elválasztva. Ez különösen a jobboldali termék tábláin érezhető; helyenként zsufoltak.

*

Említettük azt is, hogy a nagy reprezentatív könyvkiállítások rendezése terén vidéken is láttunk már biztató kísérleteket. A pécsi Megyei Könyvtár tavalyi könyvheti kiállítását 10 000 ember nézte meg, a többi megyei könyvtárnak a helyi könyvterjesztő és nyomdavállalatokkal közösen rendezett kiállításai is sikeres kezdeményezések voltak. „*A magyar könyv 10 éve*” kiállítás tanulságait nekik is fel kell használniuk. Számukra külön is hangsúlyoznunk kell, hogy a nagyobb kiállításokat alapos, részletes forgatókönyv nélkül nem lehet megrendezni. A forgatókönyv a kiállítás kovásza, a rendezők utasítása önmaguk és a kiállítás összes munkatársa számára, a rendezés fegyelmezett-ségének legfőbb biztosítója. A forgatókönyvtől függ a kiállítás egysége áttekinthetősége, folyamatossága. Megakadályozza az azonos anyagok (képek, könyvek) többszörös kiállítását — ilyenre most is volt példa — de feltárja a hézagokat is azáltal, hogy külső munkatársak már a forgatókönyv megtekintése után is tehetnek ellenőrző észrevételeket. A központi kiállítás forgatókönyve azonkívül a hasonló vidéki kiállítások nyersanyagaként is felhasználható.

Mivel a forgatókönyv a kiállított könyveket is felsorolja, a bibliográfiai előkészítés egyik első lépéseje. De hangsúlyozni kell, hogy csak kiindulásnak tekinthető, nem pótolja a komolyabb bibliográfiai apparátust. A tízéves jubileumi kiállítás és a tavalyi könyvheti kiállítás legfőbb tapasztalata, hogy a könyvanyag kiválasztása, összeállítása terén komoly hibák adódhatnak. A kiállításrendezés legfőbb problémája, hogy bár a könyv áll a középpontban, a külső előkészítés (dekoráció, a táblák és tárlók beállítás, szervezési ügyek) teljesen igénybeveszi a rendezőket, — a könyvanyag elhelyezésére alig marad idő. Általában az egy-egy tárgykör könyvanyagát tartalmazó tárlókba több könyvet terveznek, mint amennyi kiállítható, a gyors válogatás következtében

azonban a helyszínen gyakran a fontosabb könyvek maradnak ki, az utolsó pillanatban viszont kiderül, hogy hiányzanak a feliratok, kevés az annotáció, rögtönözni kell, vagy bizonyos feliratok el is maradnak. Ma már minden nagyobb könyvkiállításunk olyan tárgyköri kiállításnak tekinthető, amely sok kisebb-nagyobb tárgyköri kiállításból áll, minden részlete maga is valóságos élő bibliográfia. Így a jó csoportosítás mindig utalás a könyv tartalmára, a látogatót nem szabad a könyvek rossz csoportosításával vagy egy-egy eltévedt felirattal félrevezetni. Ezen a kiállításon is előfordult több ilyen hiba, éppen ezért a jövőben sokkal nagyobb gondot kell fordítanunk a bibliográfiai előkészítésre, több bibliográfus előzetes közreműködésére. Minden könyv annotálása nem valósítható meg, de az egyes csoportok összefoglaló ismertetésére nagyobb szükség van, mint ezt a kiállításon láttuk. Azt hihetnénk, hogy a látogatót lenyűgözi a sok könyv látványa és egyes könyvek hiányát nem veszi észre. A kiállítás látogatókönyvébe írt megjegyzések viszont az ellenkezőt bizonyítják, a nézők egyes könyvek hiányát is megjegyzik. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a kiállításon nemcsak a mai könyvtermés, hanem az elmúlt korszak legjelentősebb könyvei is szerepelnek; gyakran az ismertetéssel egyenértékű és igen komoly bizonyító erőt adhat az egyes könyvek kiadási évszámának feltüntetése. Különösen a szép könyvek csoportja és az ehhez hasonló összeállítások kívánják meg az időrendi tájékoztatást, a szép könyveknél ezenkívül az illusztrátorok feltüntetése sem érdektelen.

A bibliográfiai előkészítés mellett másik fontos feladat a könyvtári dokumentumok, fényképek, plakátok stb. kiválogatása, előkészítése. Megfigyeltük, hogy az ÁKV anyagában mennyivel több eredeti dokumentum volt, mint a könyvtári részben. Ebben nem a rendezők a hibásak. Minden kiállítás előtt teljesen újra kell kezdeni az anyaggyűjtést, mivel egyáltalán nincs megfelelően kezelt könyvtári fénykép-, plakát-archivumunk. A nagy kiállításokon felhasznált teljes fényképanyag elvész, mivel a táblákra felragasztott fényképeket, képmontázsokat nem lehet többet felhasználni, le kell kaparni őket a tábláról. Az új kiállítás alkalmával egyedül a Magyar Foto Archivumból válogathatnak a rendezők, gyakran éppen azt nem találják meg, amelyre a legnagyobb szükség lenne. Így történt, hogy könyvtáraink főtípusai között nem volt egyetlen falusi könyvtár képe sem, viszont olyan — a két-háromszori másolástól megsötétedett, fekete — fényképreprodukciókat is láttunk, amelyek negatívja megvan a Széchényi Könyvtár Módszertani, illetve Mikrofilm osztályán. Minden kiállításon láthatjuk a Szabó Ervin Könyvtár állatkerti kölcsönző állomásának képét (egy pónilófogat), amely már régóta nem is működik, viszont egyetlen fényképünk sincs könyvtáraink háborús kárainak, romos raktáraknak, épületeknek a bemutatására. Ez is bizonyítja, hogy könyvtáraink nem gyűjtik munkájuk dokumentumait. Tudomásunk szerint egyedül a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár figyeli a Magyar Foto képszolgálatát, a munkájáról készített fotókat albumban gyűjti, külön feljegyzi a képek jelzéseit, hogy szükség esetén keresgélés nélkül megrendelhesse a szükséges méretű nagyítást. A vidéki könyvtárak közül pedig a kaposvári Megyei Könyvtárat lehet példaként megemlíteni, mert minden munkájára vonatkozó dokumentumot megőrzi, ezekből állítja össze a könyvtár évi jelentését, krónikáját, s mindenfajta kiállításához felhasználhatja anyagát. Talán nem lenne érdektelen összeállítani — legalább a Magyar Foto archívuma alapján — a magyar könyvtárak fényképarchivumát sem, az anyag sajnos nem túlságosan nagy, feldolgozása nem lenne nehéz.

Végül még egy dologra szeretnénk felhívni a figyelmet: kiállításaink nagyon drágák. Természetesen a drágaság viszonylagos és abból ered, hogy nagy kiállításaink egy-egy alkalomra szólnak csak. A kiállítási költségek annál kisebbek, minél több látogató nézi meg az egyes kiállításokat. Ezért célszerű úgy tervezni a nagyobb kiállításokat, hogy anyaguk több alkalommal, több helyen felhasználható legyen. Úgy tudjuk, hogy

a Széchenyi Könyvtár 1952-es kiállítása ugyanannyiba került, mint „*A magyar könyv 10 éve*” kiállítás, mégis az 1952-es kiállítás egy látogatójára eső költségeit a több vidéki bemutató és az anyag többszöri felhasználása lényegesen csökkentette. Vegyük ehhez még az erkölcsi hatást is: szinte föl sem mérhető az az eredmény, melyet a kiállítás vidéki bemutatása a vidéki könyvtári kiállítások színvonalának emelkedésében jelentett. Azt hisszük, nem okoz különleges nehézséget, ha a kiállítást eredetileg is szállíthatónak tervezik. Csupán a felhasználandó szemléltető táblák méretére kell ügyelni („*A magyar könyv tíz éve*” kiállítás 2×2 méteres táblái megfelelőek), valamint arra, hogy a kiállítás katalógusa a helyi kiegészítés után alkalmas legyen a vándorkiállítás számára.

GERŐ GYULA

A könyvtári és levéltári gyűjtőkör kérdéséhez. Hosszú idő óta világszerte vitatott probléma a könyvtárak és levéltárak gyűjtőkörének elhatárolása. Voltak korszakok, amikor a kérdés élesen előtérbe került; elsősorban a levéltárosok oldaláról vetették azt fel és széles elméleti alapon, meggyőző akribiával igyekeztek az általuk levéltárának minősített anyag intézményeik gyűjtőkörébe tartozását bebizonyítani. Máskor és mások érdektelenül, egy kézlegyintéssel tértek napirendre a tárgy felett, noha a vele kapcsolatos problémák a mindennapi munka során újból és újból jelentkeztek. Az immár több, mint egy évszázad óta vitatott kérdésben¹ mindmáig nem sikerült a könyvtárak és levéltárak szakemberei számára egyaránt elfogadható, megnyugtató megoldáshoz jutni.

Vajon a kérdés valóban nem volna elméleti síkon megközelíthető, vagy nincsenek olyan elvi szempontok, kétségtelen kritériumok, amelyek — legalább a vitás anyag többségére vonatkozóan — kielégítő megoldásra vezetnek s eldöntik a hovatartozás feltételeit? Nem látszik valószínűnek! Fel kell tehát vetnünk, mi az oka annak, hogy ez a széles körű s különösen az utóbbi évtizedekben ismét és ismét előtérbe kerülő vita — annak ellenére, hogy a tárggyal foglalkozó irodalomban számos igen érdekes és részleteiben elfogadható szempont merült fel — végül sem hozhatott eredményt. A választ e szempontok egybevetése és közelebbi vizsgálata adja meg.

Régebben a kérdésnek inkább gyakorlati oldala került az előtérbe s a vele foglalkozók közvetlen célja az volt, hogy a könyvtárakban őrzött levéltári anyag mielőbb visszakerüljön a maga eredeti, organikus helyére.² Később, amikor a tárgyat már szélesebb, elméleti alapokon vetették fel,³ a megoldást keresők mindig más és más néző-

¹ MEDEM, L. B.: *Archivwissenschaft*. (Zeitschrift für Archivkunde, Diplomatiek und Geschichte. I. Bd. 1834. 17. kk. ll.). ERHARD, H. A.: *Ideen zur wissenschaftlichen Begründung und Gestaltung des Archivwesens*. (Zeitschrift für Archivkunde, Diplomatiek und Geschichte. I. Bd. 1834. 185. kk. ll.)

² F. RAVAISSON: *Rapport adressé à son Exc. le Ministre d'État au nom de la Commission instituée le 22 avril 1861*. (Paris, 1862.) Ch. V. LANGLOIS: *La science des Archives*. (Revue internationale des Archives. 1895. I. 21. l.) Ch. V. LANGLOIS—H. STEIN: *Les archives de l'histoire de France*. Paris, 1891. III. 849. l.

³ IVO STRIEDINGER: *Was ist Archiv, was Bibliotheksgut?* (Aus einem Vortrage gehalten am 17. Aug. 1926. auf d. Gesamtvereinstagung zu Kiel. — Archivalische Zeitschrift. 1926. 151—163. ll.) HERZOG József: *Mi tartozik a levéltárba és a könyvtárba?* Bp., 1937. (A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének évkönyve. I. 13—20. ll.); EMBER Győző: *Könyvtárak és levéltárak*. (Az Országos Könyvtári Központ könyvtáros tanfolyama, 1951. okt. 1—dec. 22. Előadások. 14. sz. Bp. 1952. soksz.) WALDAPFEL Eszter: *Kézirattan*. (Egyet. jegyzet) Bp. 1953. soksz. 5—7. ll.; BRENECKE—LEESCH: *Archivkunde*. Leipzig. 1953. 32—35. ll. és passim; OTTO WENIG: *Bibliotheksgut und Archivgut*. (ZfB. 36. Jg. 1954. 321—334. ll.)

pontból indultak ki; arra azonban, hogy a kérdést a maga sokrétű összefüggésében tárgyalja, egyik vitacikk sem vállalkozott. Legtöbbször formai, máskor tartalmi szempontból, ismét máskor a különböző dokumentumanyag keletkezésének és rendeltetésének, sőt a különféle elnevezések fogalmi meghatározásának szempontjából nézték a kérdést.⁴ A történeti fejlődés vizsgálatát azonban, valamennyi felmerült és felmerülhető szempont egybevetésével, a maga nagy összefüggésében, egyik sem kísérelte meg.

Érdekes, de közelebről megfigyelve s az említett gyakorlati cél tekintetbevételével könnyen megmagyarázható jelenség, hogy a kérdéssel — egyetlen, részletet tárgyaló tanulmánytól eltekintve⁵ — egészen a legutóbbi időkig, mindig levéltárosok foglalkoztak, világos bizonyítékként annak, hogy számukra a probléma elevebb, tisztázása jobban napi munkájukba vág. Vajon ebből az következik-e, hogy a könyvtárosok általában kevesebbet törődtek saját problémáik elvi feltárásával, vagy kevesebb gondot fordítottak állományuk kiegészítésére, megvédésére, olvasóik (a múltban elsősorban kutatóik) tudományos igényeinek kielégítésére, mint a levéltárosok? A továbbiakban látni fogjuk, hogy nem volna helyes, az igazságnak nem felel meg, ha erre igenlő választ adnánk.

Ahhoz, hogy a felvetett kérdéseket csak némileg is megközelíthessük, a messze múltba kell visszanyúlunk, a könyvtárakat és levéltárakat a fenti — elégtelen, vagy téves — szempontok helyett egyaránt, fejlődésük során betöltött szerepükön, funkciójukon keresztül kell meghatározunk.

A könyvtárnak, bármiképpen változott is a társadalomban betöltött szerepe, csökkent vagy növekedett hatósugara s ennek következtében jelentősége is, elsődleges feladata mindig az volt, hogy „az emberiség emlékezetét őrzi” irodalmat — szépirodalmat és ismeretközlőt egyaránt — fenntartsa és a társadalmi formációk változásán át, a társadalmi igény megszabta követelményeknek megfelelően, szűkebb vagy tágabb rétegeknek, olvasóknak és kutatóknak rendelkezésre bocsássa. A *könyvtár* mindenkor gyűjtőtevékenység útján, mesterségesen létrehozott intézmény és ezen a ponton találkozik, s a régmúlt idők évszázadai során igen gyakran együtt is fejlődik a hasonló módon létrejött és sokban, a maga tárgyi emlékein keresztül, hasonló szerepet betöltő *múzeumok*kal. A *levéltárak*, fejlődésük során sok közös vonást mutatnak ezekkel, gyakran az épület, melyben el vannak helyezve, s kezelőjük is sok esetben, közös. Mégis döntően elválasztja őket az előbbi intézményektől az a különbség, hogy ez utóbbiak — a levéltárak — nem gyűjtőtevékenység által létrehozott, mesterségesen összehordott, hanem valamely ügyintézés során létrejött, szervesen összetartozó anyagot őrző intézmények voltak.

A könyvtár gyűjtési területe elvileg és nagy általánosságban (nem beszélve itt a különböző szakkönyvtárakról) az egész világ. A levéltár ezzel szemben eredetileg egy bizonyos kisebb vagy nagyobb területen s egy-egy intézmény, természetes vagy jogi személy működése, ügyintézése során létrejött, jogi rendeltetésű, bizonyító erejű, szervesen összetartozó anyag őrzőhelye.⁶ Csak midőn a francia forradalom nyomán az ancien régime államapparátusától az ügyintézés az újonnan született hatalom, az új közigazgatás kezébe megy át és így a régi igazgatási szervek működése során keletkezett

⁴ Vö.: EMBER i. m. 2. l. Meg kell jegyeznünk, hogy semmiképpen nem érthetünk egyet a szerző fejtegetéseinek kiindulópontjával, mely az „irat” szó jelentését az „írás”, „írásmű” fogalmával összetévesztve s az előbbi kifejezésnek az utóbbiak általánosabb értelmét tulajdonítva — minden írott (nyomtatott, sokszorosított) dokumentumot „irat”-nak minősít, s így elvileg a levéltári gyűjtőkörbe utal.

⁵ Johann SASS: *Bücher in Akten*. ZfB. 41. Jg. (1924) 463 kk. ll.

⁶ H. O. MEISSNER: *Urkunden u. Aktenlehre der Neuzeit*. Leipzig. 1952. 15—16. ll.

iratanyag hatályát vesztí — mutatis mutandis vonatkozik ez az egyházakra is —, vesztí el a levéltárak nagy része korábbi jelentőségét, jellegét s anyaguk bizonyító erejét, jogi rendeltetését. Ez s az ezzel párhuzamosan megélenkülő történelmi érdeklődés érleli meg a most már természetesen jogi, bizonyító funkciójukat elvesztett levéltárak tudós vezetőiben a levéltárak új szerepének gondolatát, ekkor kezdik hangoztatni a levéltárak új feladatát: a történelmi kutatás támogatását.⁷

E szempontok előtérbe kerülésével (s bizonyára az ún. tárgyi elv elterjedésének hatása alatt is) kezd a nagy területi levéltárakban világszerte a szervesen összetartozó irattárak (vagy a belőlük képzett újabb állagok) mellett egy teljesen gyűjteményjellegű képződmény kialakulni, amely tartalmát, a benne elhelyezést nyert iratanyag jellegét tekintve változó formában, de mind nagyobb teret nyer s mind nagyobb jelentőséghez jut a levéltárakban.

Nem sokkal ezután vetődik fel először — korábban nem is vetődhetett fel — a levéltárak gyűjtőtevékenységének s ezzel együtt gyűjtőkörének is a kérdése.⁸

Ezzel a fejlődéssel szinte párhuzamosan, kétségtelenül a történelmi szempontok előtérbe jutásának, a történelmi dokumentumok megbecsülésének fokozódása nyomán, világszerte, a nagy tudományos könyvtárak kéziratáraiban is előtérbe nyomul — a gyűjtési szenvedély, a minél több érték egybehordására való törekvés mellett — a könyvtárosok felelősségtudata, hogy a szétszóródott, kallódó anyagot megmentse. Most már tervszerűtlenül s az eredeti rendeltetésről, saját funkciójukról egyaránt megfeledkezve mind könyvtári, mind levéltári részről egyformán megindul a szétszóródó, bárhol fellelhető és bármilyen jellegű, forrásértékkel bíró, írott dokumentumok egybehordása. A levéltáraknál, ahol — a szerves együtvértartozás miatt — az organikus anyagban megmutatózó hiányok hamarabb hívták fel erre a (nem egyértelműen egészséges) jelenségre a figyelmet, hamarabb vették észre a kezdetben formálisnak látszó veszélyt, s hamarabb érezték szükségesnek a könyvtárak gyűjtőszendevélyével szemben saját gyűjtési területük elhatárolását.

A probléma elméleti felvetése — eleinte még inkább csak érintve a kérdést — a század elején tűnik fel, hogy azután e néhány kezdeti lépés után nekifogjanak a levéltárak gyűjtőkörének, tehát a levéltárak sajátos gyűjtési problémáinak tisztázásához.⁹ 1926-ban Kielben, a német levéltárosok egyesületének kongresszusán, STRIEDINGER foglalkozott „*Was ist Archiv- und was Bibliotheksgut?*” címen a kérdéssel.¹⁰ Tanulmányában, élesen szembeállítva a levéltár gyűjtőkörét a kéziratár gyűjtőtevékenységével, elsősorban a szóban forgó anyag rendeltetésének kérdését helyezi a vita középpontjába. De mint már előljáróban említettük, a kérdés megnyugtató tisztázásához sem ő, sem a többiek, akik az általa lefektetett alapokon indultak, nem jutottak el. Igaz, hogy a kezdeti lépésekkel párhuzamosan, a kérdés tisztázásával, az egész problematikával szemben sok fékező tényező lépett fel. Így igen sok ellenvélemény hangzott el tekintélyes könyvtárosok és levéltárosok részéről, akik az egész vitát elméletinek,

⁷ BRENEKE—LEESCH: *i. m.* 175. kk. II.

⁸ Vö. ERHARD *i. m.* 186. l.

⁹ S. MÜLLER—J. A. FEITH—R. FRUIN: *Handlending voor het Ordenen en Beschrijven van Archieven*. 1898. Groningen. (Anleitung zum Ordnen und Beschreiben von Archiven, Leipzig, 1905), Eugenio CASANOVA: *Archivistica*. 1928. Siena; Hilary JENKINSON: *A manual of Archive administration*. London, 1937. G. A. KNYAZEV: *A levéltári munka elmélete és technikája*. (Teoria i Technika Archivnogo Dela. Leningrad, 1935.) Bp., 1954. MITYAJEV K. G.: *A levéltárügy elmélete és gyakorlata*. (Theoria i Praktika Archivnogo Dela. Moszkva, 1946.) Bp., 1954. Wolfgang LEESCH: *Vom Wesen und von den Arten des Archivgutes*. Münster—Westfalen, 1951. (Westfälische Archivspflege. i. h.) Heinrich Otto MEISNER, *i. m.*; BRENEKE *i. m.*

¹⁰ L. 3. jegyzetet.

érdektelennek nyilvánítva, semmiképpen sem voltak hajlandók arra, hogy gyűjteményeik rovására — legalábbis annak értékes darabjait illetően — a másik gyűjtőkör számára engedményeket tegyenek. A tervszerű kutatás elsődleges szempontjait semmibe nem véve, könnyűszerrel intézték el az egész problémát azzal, hogy mindegy, hová kerül az illető kézirat, irat, a fontos csak az, hogy a kallódás veszélyétől megmentve, valamely közgyűjtemény megőrizze és a kutatás számára hozzáférhetővé tegye azokat.

Ez az állásfoglalás természetszerűleg folyik a polgári korszak tudományos gyűjteményeinek korlátozott, gyakran inkább muzeális szempontokat érvényesítő, a tervszerű kutatás megkönnyítésének szempontjait és a közművelődési feladatokat kellő figyelembe nem vevő felfogásából.

Levél- és könyvtár egyaránt csak arra törekedtek, hogy minél több értéket mondassanak a magukénak. Ilyen felfogásból magától adódott, hogy még az elméletileg tisztázott hovatartozás esetében is az elvnek gyakorlati érvényesítéséig egyáltalán nem jutottak el.

Nálunk, de a szocializmust építő országokban másutt is, automatikusan előtérbe került a kérdés akkor, amikor a tudományos kutatás megkönnyítése, támogatása központi feladattá vált, amikor a könyvtáraknál a profil kérdése más vonatkozásban is felvetődött.

Az elmúlt esztendők során a kérdés egyértelmű tisztázásának hiánya igen sok nehézség forrása lett. A különböző eredetű, nemzeti tulajdonba került, hatalmas kézirat- és iratos anyag megmozgatásakor igen kívánatos lett volna, ha ez az anyag már tisztázott szempontok szerint, a megőrzés és feltárás, tehát a gyűjtés és a kutatás érdekében egyaránt a legmegfelelőbb helyre kerülhetett volna. A rendelkezésünkre álló adatok szerint a miénkhez egészen hasonló volt a helyzet a Német Demokratikus Köztársaságban,¹¹ sőt hasonló viták voltak a szovjet hatalom első idejében a Szovjetunióban is, ahol az első esztendőkből minden állami tulajdonba került vagy kallódó kézirat- és iratos anyagot a levéltárakban gyűjtötték össze. A könyvtárakkal szemben, ahol természetesen a közművelődési funkciók kerültek e korszakban előtérbe, az anyag védelmének elsődleges szempontjai ekkor a levéltári őrzés mellett szóltak. A vita azonban a levéltárak és könyvtárak gyűjtőköre között elég korán megindult és hosszú esztendőket tartott. Az első időben mereven az induláskor feltétlenül indokolt gyakorlat jutott természetesen a legmegfelelőbb elméleti munkákban is kifejezésre.¹² A Lenin Könyvtár kézirat-tárának évkönyvei azonban — amelyek évről évre feltüntetik a kézirtár szerzeményeit — megerősítenek annak a személyes tapasztalatok révén is szerzett állásfoglalásnak a helyességében, hogy e vita a szovjet könyvtárosok és levéltárosok között már régen eldőlt s ha a statusquot a korábbi szerzeményezéseknél nem bontják is meg, az új szerzeményezésnél nem csupán az ismeretközlő anyagnál érvényesül a könyvtár elővételi joga: sok esetben még a gazdasági, politikai levelezés, sőt nem irodalmi jellegű családi levéltárak is a megfelelő könyvtárak kézirtáráiba kerülnek.¹³

Magyarországon — noha a kérdés körül az utóbbi években könyvtárosaink és levéltárosaink elég élesen kerültek szembe egymással — két vázlatos előadástól eltekintve,¹⁴

¹¹ O. WENIG : i. m. 324—327 l. ; M. HOFFMANN : *Um die Heimkehr d. Verschleppten*. (Archivalische Zeitschrift 46. 1950. 178. l.)

¹² Vö. : KNYAZEV i. m. ; MITYAJEV i. m.

¹³ *Zapiski Otdela Rukopiszej. Goszudarsztvennaja Ordena Lenina Biblioteka SzSzsZR imeni V. I. Lenina*. (Kézirtatári Közlemények. A Szovjetunió Lenin-renddel kitüntetett Állami Lenin könyvtára.) 11. füzet 78—133. l. (1941, 1947) 1950. 12. füzet 97—148. l. (1948, 1949) 1951. 13. füzet 123—146. l. (1950) 1952. 14. füzet 85—127. l. (1951) 1952. 15. füzet 119—144. l. (1952) 1953.

¹⁴ L. EMBER i. m. ; WALDAFFEL i. m.

még kísérlet sem történt arra, hogy a vitát elméleti síkon tisztázva jussunk el a legmegfelelőbb, tudományosan is alátámasztott gyakorlati megoldáshoz.

A magunk részéről megpróbáljuk most az eddig felmerült szempontok figyelembevételével, de új tartalmi és formai szempontokat is felvetve, az egész kérdést széles összefüggésében, új oldalról megvilágítva feltárni és megkísérleljük a helyes megoldást így megközelíteni.

Véleményünk szerint alapvetően hibás volt az a szemlélet, mely az elhatárolásnál a levéltárak, illetőleg a könyvtárak *fogalmának* meghatározásából indult ki ahelyett, hogy ez intézmények, illetőleg ezek állományának *funkcióját* tette volna vizsgálódásai tárgyává.

Jobban megközelítették a kérdést azok, akik a szóban forgó dokumentumok (iratok, kéziratok, sőt bizonyos esetekben nyomtatványok) rendeltetése, végcélja szempontjából vizsgálták a problémát, minthogy azonban e dokumentumokat éppen úgy, mint ahogyan magukat az iratokat őrző intézményeket, a könyvtárakat és levéltárakat is, nem funkciójukban nézték, ezeknek sem sikerült teljesen egyértelmű, megnyugtató megoldást találni.

A másik, módszerbeli hiba — amelybe a tárggyal foglalkozók csaknem mindegyike beleesett — az volt, hogy a teljes levéltári, illetőleg könyvtári anyagot egységesen vették vizsgálat alá, ahelyett, hogy megpróbálták volna itt is, ott is a vitán kívülálló, tiszta profilú anyagot a problematikus anyagtól eleve elválasztani s a fennmaradt anyagot egyértelműen meghatározható, illetőleg esetenként eldöntendő két csoportra osztani. Az első szempont tehát, amit le kell szögeznünk az, hogy a *szervesen összetartozó*, bármely ügyintézés során spontán létrejött irattári anyagot eleve ki kell kapcsolnunk a vitából, éppen úgy, mint ahogyan le kell választanunk a könyvtárak kéziratári anyagánál a szépirodalmi, tehát a szó mindennapi használatában irodalminak nevezett anyagot is (mint regények, versek fogalmazványai, másolatai stb.). Elvileg sem ez, sem az nem képezheti vita tárgyát. Amennyiben a kéziratár birtokában ilyen, valamely ügyintézés során létrejött, irattári jellegű anyag volna, azt minden további nélkül azonnal át lehet adni a levéltáraknak ugyanúgy, mint ahogyan a levéltárban őrzött szépirodalmi anyag is, amennyiben végső rendeltetése során funkciójában változás nem állt be, bizonyító, jogi jelleget nem kapott és nem is mint valamely levéltári egység egy darabja szerepel — minden további nélkül átadható a megfelelő könyvtárnak.

Ha a fentiek értelmében a szépirodalmi anyagot a tárgyalásból eleve kikapcsoljuk, úgy a levéltári irat *ügyintéző* funkciójával szemben a kéziratári anyag rendeltetését az *ismeretközlésben* határozhatjuk meg. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk a levéltárak — fentebb már keletkezésükben vázolt — gyűjteményjellegű részlegének gyűjtőkörét, úgy ide tartozik minden, bármely hatóság, magán-, vagy jogi személy ügyintézéssel kapcsolatos — szerves irattári egységbe nem reponálható — irata, legyen az középkori oklevél, újkori iktatott vagy iktatatlan akta, valamely ügyintézéssel kapcsolatos jegyzőkönyv, jelentés, végrendelet stb., akár egyedileg, akár néhány darabban álló tételben (esetleg nyomtatvány formájában) kerül is elő. Ennél a kategóriánál egyedüli kivétel az olyan speciális, még elméletileg sem reponálható ügyszerű, mely az adott történelmi és geográfiai helyzetben kizárólag tudományos, filológiai vagy paleográfiai értékkel bír. (Pl. valamely ókori hatóság működéséből fennmaradt papyrus-töredék, kínai oklevél stb.)¹⁵ Ezek, minthogy eredeti funkciójukat teljesen elvesztették, viszont tényleges jelentőségük most már csupán ismeretközlő, a kéziratárba tartoznak. A kéziratárak gyűjtőkörébe tartozik a fentiek alapján — a már előbb leválasztott s vitán felül könyvtári állománynak tekintendő szépirodalmi anyag mellett — minden, a tudomány bármely ágába tartozó, a legtágabb értelemben

¹⁵ Ld. STRIEDINGER i. m. 155. l.

vett ismereteket közlő, legtöbbször az utókor számára írt — nem ügyintézés során keletkezett — írásmű. Ezek a kérdés általános elvi szempontjai, melyeket nagyjában már a korábbi irodalom is egyik vagy másik oldaláról megközelített; új momentumként itt csupán a levéltárak gyűjteményjellegű anyagának körülhatárolására vonatkozó megállapításaink, a rendeltetéssel szemben a funkció mint döntő tényező s ebből következőleg a kéziratári anyag ismeretközlő jellegére vonatkozó definíciónk merült fel. Azt hiszem, ebben a vonatkozásban lényegesebb eltérés könyvtáros és levéltáros felfogás között, ha mindkét részről az *indokolatlan* gyűjtési szenvedélyt kikapcsoljuk, nem igen lehet.

Annál nehezebb néhány specifikus eset egyértelmű meghatározása, olyan anyagnál, melyre végső soron — aszerint, hogy az írásos produktumot melyik oldalról nézzük — könyvtárosok és levéltárosok egyaránt igényt tarthatnak. Gondolok itt elsősorban a nagyobb irathagyatékok, a családi levéltárak és mindenek előtt és mindenekelőtt a legproblematikusabb anyag, a missilis levelek esetére.

Kétségtelen, hogy a levél — funkcióját tekintve — elsősorban ismeretközlő szándékkal jön létre, s így elvileg eleve kéziratárba tartozik. Ugyanakkor azonban a levelek igen sok esetben valamely magánszemély stb. „ügyintézése” során keletkeztek.

A korábbi irodalom vagy a leveleket író személy közéleti szerepéből, vagy a levelek tartalmából indult ki.¹⁶ A tartalmi szempontot — levéltáraknál egyébként is már annyi bajnak a forrását — eleve ki kell kapcsolnunk, hiszen ugyanaz a levél egyforma súllyal és jelentőséggel számtalan tárggyal foglalkozhatik. Az előbbit azonban kiindulópontnak nagyjában elfogadhatjuk. Tartva azt az általános szempontot, hogy a magánlevelezés mint köz- vagy magánérdekű *ismeretközlés* elvileg kéziratári gyűjtőkörbe tartozik, mégis engedményt kell tennünk a levéltár felé azoknak a különböző állami funkcionáriusoknak, politikusoknak vagy diplomatáknak a levelezésénél, akik egész életük során valamilyen közigazgatási hivatalt vagy állami, politikai funkciót töltöttek be s így feltételezhetőleg magánlevelezésük jelentős része a működésük során keletkezett levéltári állagokhoz kapcsolódik. Írók, színészek, általában művészek, tudósok stb. levelezése viszont minden esetben kéziratár, tehát a könyvtár gyűjtőkörébe tartozik.

Tudjuk jól — s ez volt az eddigi irodalomnak is a legfőbb hiányossága —, hogy itt most olyan szempontokat dobtunk be a gyűjtőkör szétválasztásának kérdésébe, amelyek — szemben az előzőkben felsorakoztatott szempontjainkkal — már egyéni vélelmezést tehetnek lehetővé. Igen sok esetben valóban nem könnyű eldönteni azt, hogy egy-egy, a közéletben, politikában, irodalomban, művészetben, vagy a tudományos életben szereplő egyénnek melyik funkciója a jelentősebb, melyiknek kell a másik mögött háttérbe szorulnia. Vitás esetekben kétségtelenül az egyetlen helyes álláspont az, hogy a fontosabb szempont a kevésbé jelentős vagy tartalmában kevésbé nyomós szempontot mindig megelőzi. Úgy látszik, hogy magánlevelezések esetében, ha csak a könyvtár nem akarja, az elvi alapokhoz ragaszkodva, az ilyen természetű anyag teljes egészéhez jogigényét a kutatás elsődleges szempontjának a háttérbe szorítása árán is fenntartani, a fenti kompromisszumot a levéltárak felé éppen a kutatás érdekében meg kell tenni.

Ugyanez a probléma merül fel — csak még összetettebb formában a különböző irathagyatékok, sőt bizonyos mértékig még a családi levéltárak kérdésében is. Ezekre vonatkozólag a nézetek igen eltérőek. Véleményünk szerint, ha a szóban forgó családi levéltár akár mennyiségileg, akár jelentőségénél fogva túlnyomó többségében okleveles anyagot tartalmaz, vagy a család tagjai között a jelentősebb személyek az államigazgatásban vagy egyéb jelentős igazgatási szerv működésében fontos szerepet játszottak,

¹⁶ Vö. STRIEDINGER i. m. 158. l.

úgy az ilyen anyagot levéltári jellegűnek kell minősíteni. Ha viszont a hagyaték vagy családi levéltár létrehozói, volt tulajdonosai között olyan irodalmi nagyság, illetőleg annak levelezése szerepel nagy számban, amelyek a többi jelentőségét lényegesen felülmúlja, úgy a hagyaték (illetőleg családi levéltár) feltétlenül kéziratárba tartozik. Itt is, mint mindig, a kutatás elősegítésének, megkönnyítésének szempontjait tartjuk szem előtt.

Eddig azokról a dokumentumokról beszéltünk, amelyek eredeti funkciójukat megtartották s eszerint tartoznak az egyik vagy a másik gyűjtőkörbe. Fejtegetéseink során azonban már érintettünk olyan eseteket is, amelyeknél más az *eredeti* rendeltetés és más az illető anyag hovatartozása. Ezzel a kérdéssel mind a levéltárak, mind a könyvtárak szempontjából foglalkoznunk kell. Elvi kiindulásként magunk is azt a talán merevnek mondható levéltári szempontot képviseljük, hogy az aktát semmi körülmények között sem, vagy legfeljebb egészen kivételes esetben szabad megcsonkítani. Ha tehát valamilyen írásműnek, még ha eredeti rendeltetése vitán felül szépirodalmi, illetőleg ismeretközlő volt is, végső rendeltetésében a funkciója megváltozott és most valamilyen hivatalos ügyintézés keretében mint aktamelléklet szerepel, úgy ennek a helye levéltárban van. Csak egészen kivételes esetben, ha valami rendkívüli értékű autográf kéziratról vagy — nyomtatott könyv esetén — páratlan könyvészeti unikumról van szó, gondolhatunk arra, hogy az akta mellé fotokópiát helyezünk, jelezve rajta az eredeti példány lelőhelyét, magát az eredetit pedig kéziratárba, illetőleg könyvtárba helyezzük el. Viszont sürgős feladat volna a levéltárakban elrejtve lappangó kéziratári jellegű írásműveket felkutatni s azokról, jelentőségük és a lehetőségek szerint, a Nemzeti Könyvtár számára kataszteri felvételt vagy fotokópiát készíteni. Az utóbbiakat is a Nemzeti Könyvtárban helyezzük el, jelezve mindenkor az eredeti irat lelőhelyét.

Természetesen vannak fordított esetek is, amikor a kéziratárba tartoznak eredeti rendeltetésük szerint levéltári jellegű anyagok. Ezek azok az iratok, amelyek — amint már említettük, — levéltárakba elméletileg sem reponálhatók, eredeti jellegüket teljesen elvesztették s ma már csak kuriózum számba menő darabok. Ugyancsak megtarthat a kéziratár olyan, hatóság által kiállított iratokat is, melyek eredetije a levéltárban megvan, az előkerülő példányt a hatóság a félnek szolgáltatotta ki s az irat a könyvtári kutatás számára (pl. nyomdászattörténeti szempontból) érdekesnek tekinthető.

Beszélnünk kell még azokról a levéltári gyűjteményekbe került kéziratári jellegű egyedi darabokról, amelyek vagy soha nem tartoztak szervesen a levéltárba (pl. irodalmi nagyságok, tudósok levelei), vagy az előbb tárgyalt funkcióváltozás során aktamellékletekké váltak ugyan, de a levéltárban — pl. a múlt századi, mesterkéltségszerű, ún. tárgyi elv szerinti rendezések során — aktájuk mellől elszakadtak s ma, jelzet hiányában, többé nem reponálhatók. Az ilyen anyag az ügyintézés során nyert megváltozott funkcióját újból s végleg elveszítve, ismét könyvtári jellegűvé vált.¹⁷

Különösen problematikus egyes, egészen mesterségesen képzett gyűjtemények esete. Azáltal még, hogy pl. egy magángyűjtő — gyűjtőszenvdelélyét követve — különböző könyvtári és levéltári anyagot szedett össze s ebből egy gyűjteményt hozott létre és az valamilyen levéltárba került (pl. az Országos Levéltár „Vörös Antal gyűjtemény”-e), az ide sorolt kéziratári anyag semmiképpen sem vált levéltári jellegűvé. Igaz, hogy a lehetőség szerint helyes a gyűjteményeket együtt tartani, viszont miután az elsődleges szempont a szerves irattárakat alkotó anyag rekonstrukciója, véleményünk szerint a visszahelyezhető darabokat a megfelelő levéltári egységekbe reponálnunk kell. Ha viszont a gyűjteményt megbontottuk, semmi sem indokolja tovább a gyűjtemény könyvtár

¹⁷ Pl. az Országos Levéltárban az 1848—1949 évi *nyomtatványok* c. gyűjtemény melynek darabjait különböző akták mellől kiemelték s ma már nem reponálhatók.

jellegű részének a levéltárban való visszatartását sem. Noha STRIEDINGER ezt nehezen akarja elismerni, kétségtelen, hogy az egyedi darabok feltárását és megfelelő nyilván-tartását, de még megóvását is a könyvtári feldolgozó módszerek jobban biztosítják. A levéltár, amely mindig nagy irattömegekkel dolgozik, az egyedi érdekességekre, ki-magasló értékekre kevésbé lehet figyelemmel. Tehát a kutatás és az állományvédelem szempontjai egyaránt — indokolt esetben — a kéziratári gyűjtés mellett szólnak.

Érdekes és eddig szintén megoldatlan probléma a különböző másolatgyűjtemé-nyek hovatarozása. Ebben a kérdésben azokkal értünk egyet, akik itt is az egyetlen helyes szempontból, a funkcionális szempontból indulnak ki. Ha a másolati könyv, az ügyintézés egy régebbi formájának emlékét őrizve, az eredetiek fogalmazványaként, vagy a beérkezett iratok bemásolásával, vagy egyébként, az ügyvitellel kapcsolatban annak segédleteként jött létre, úgy feltétlenül a levéltár gyűjtőkörébe tartozik. Ha azonban akár okleveleket, akár egyéb iratokat valaki — legtöbbször valamely tudomá-nyos mű előkészítő munkálatai során, vagy a forrás publikáció hiányát pótlandó — kézírásos forrásgyűjteményként összemásolt, úgy az ilyen másolatgyűjtemények, mint funkciójukban ismeretközlő írásművek, feltétlenül kéziratárba valók.

Az eddig előadottakkal kapcsolatban, végigtekintve a gyűjtőkör szempontjából leggyakrabban vitatott iratfajokon, írásműveken s mindegyiknek a maga helyét meg-jelölve, még egy észrevételt kell tennünk. Azok, akik a kérdéssel foglalkoztak, Legtöbbször a statusquoból indultak ki. A legfontosabb szempont — többé kevésbé tudatosan vagy öntudatlanul — az volt, hogy a már birtokban levő gyűjteményt a kérdés rendezése ne érintse.

Hazai viszonylatban kétségtelenül nehéz a kérdés. 1882-ben az Országos Széchényi Könyvtár külön levéltári gyűjteményt létesített. E gyűjtemény a kéziratárral párhuzam-osan, de attól nyilvántartásában teljesen elkülönítve fejlődött az 1920-as évek végéig, amikor teljes egészében az Országos Levéltárba került át, majd abba szervezetileg is bevonódott. A Széchényi Könyvtár levéltári gyűjteményének megalapításakor a kéz-irattár állományából — intézetben belül — számos állagot átemeltek anélkül, hogy a gyűjtőkör kérdését elvi alapokon tisztázták volna. Ennek következtében számos, leg-többször könyv alakú, de tartalmát tekintve kétségtelenül levéltári jellegű irat a kéz-irattárban maradt, viszont igen sok kéziratári jellegű anyag a könyvtár levéltári gyű-teményébe, majd onnan az Országos Levéltárba került.

Eddigi fejtegetéseink célja elsősorban a jövőbe mutató. Magunk sem tartjuk célszerűnek, különösen a nem tiszta profilú anyagnál, annak túlzott és indokolatlan megbolygatását. Viszont a fentebb már említett, vitán felül levéltári jellegű, meglévő registratúrákba visszahelyezhető anyag esetében mégis az átadást javasoljuk, mint ahogyan átadást javasolunk az Országos Levéltár újkori gyűjteményébe besorolt, soha valójában levéltári anyagot nem képező kéziratós művek esetében is.¹⁸

Az átadás legfőbb indoka a kutatás megkönnyítése. Az a körülmény azonban — amit a polgári könyvtárosok és levéltárosok egyaránt ellenérvként a leggyakrabban emlegettek — hogy valamely kézirat lelőhelyét az irodalomban már idézték, vagy magát a kéziratot a lelőhely megjelölésével publikálták, nem döntheti el a kérdést. Ezen a formális nehézségeken könnyű segíteni: az anyag átadásakor, a leltárból való kivételét során, olyan konkordancia jegyzék állítható össze, amelyik a további kutatókat könnyen útbaigazítja. — A legnagyobb óvatossággal a levelezés tekintetében kell eljárunk. Itt,

¹⁸ Pl. BALASSI Bálint levele; PÁZMÁNY Péter levelei; 17. sz.-i erdélyi röpiratok kéziratái 17. sz.-i fordítástörödek az *Orlando furioso*-ból; 17—18. sz.-i üdvözlő stb. versek kéziratban és nyomtatványban; DÉVAI BIRÓ Mátyás, GEELEJI KATONA István autográf levelei; KEMÉNY Zsigmondnak az abszolútizmus alatt írt védekező irata stb.

hacsak valami egészen kirívó esetről nincs szó, éppen a vegyes profil miatt, nem javasoljuk az átadást. A jövőben azonban itt is vigyáznunk kell a gyűjtőkör szigorú és egyértelmű betartására s az esetleg még felmerülő további vitapontokat könyvtárosoknak és levéltárosoknak sürgős tárgyalások során kell tisztáznunk, hogy így e már hosszú idő óta húzódó kérdést végre nyugvópontra juttathassuk.¹⁹

V. WALDAFFEL ESZTER

Könyvtárak igényei a mikrofilm-olvasókészülék iránt. Az utóbbi években nagyobb könyvtárainkban, egyetemi és kutatóintézeteinkben jelentős szerephez jutott s a tudományos munka gyakran igénybe vett eszközévé vált a mikrofilm. Ma már több nagyteljesítményű, önműködő gépekkel dolgozó magyar fotolaboratórium fényképezi rendszeresen a könyvtárak és levéltárak anyagát, s ezek mellett a kisebb mikrofilm-laboratóriumok egész sora jött létre. Azonkívül külföldről is sok mikrofilm érkezik az országba.

A mikrofilmek előállítása és beszerzése terén mutatkozó fellendülést azonban nem kísérte a korszerű mikrofilm-olvasókészülékek széleskörű elterjedése. A mikrofilm használatának egyszerűbb módja a fényképmásolatok, ún. nagyítások készítése a negatív film alapján. Ez a megoldás alkalmas rövidebb mikrofilmek olvasására, de nem alkalmazható a több száz vagy több ezer felvételt tartalmazó filmek használata esetén, mivel ezekről a fényképmásolatok elkészítése nagyon költséges és lassú munka lenne. Az ilyen terjedelmes filmtekercsek olvasásához már mikrofilm-olvasókészülékre van szükség. Ennek ellenére nagyobb könyvtárainknak és tudományos intézeteinknek — kevés kivételtől eltekintve — jelenleg nincsenek megfelelő mikrofilm-olvasógépei; az utóbbi években kerültek ugyan forgalomba különféle olvasógépek, de azok legnagyobb része használhatatlannak bizonyult.

Az olvasógépek előállítására és beszerzésére vonatkozó kezdeményezések sok esetben azért nem lehettek sikeresek, mivel a műszaki tervezők a készülékek megtervezésénél, a könyvtárak pedig azok beszerzésénél nem vizsgálták meg alaposan azokat a követelményeket, amelyeket az olvasók támasztanak a korszerű mikrofilm-olvasókészülékek iránt. Az olvasókészülékek megtervezésénél és kiválasztásánál ajánlatos elsősorban az elolvasásra kerülő mikromásolatok jellegét megvizsgálni. A mikrokönyvek ma már nagyon sok formában készülnek, de a különféle formák népszerűsége országonként változhat. Nálunk pl. a papíryanagú *mikrokard* nem használatos, a 16 mm szélességű mikrofilm sem terjedt el. Könyvtári anyag fényképezésénél leggyakoribb forma nálunk a 35 mm szélességű perforált film, a képkockák nagysága pedig legtöbbször 24×36 vagy 17×24 mm. Köztudomású, hogy míg a papíryanagra sokszorosított mikromásolatok olvasásához episzkop-rendszerű készülékre van szükség, addig az áttetsző mikrofilmeket diaszkóp-rendszerű olvasókészülékkel használhatjuk. Ez utóbbi a filmet átvilágítja s a képet objektív segítségével, megnagyítva vetíti ki egy világos felületre. A mikrofilm olvashatósága elsősorban az olvasógép nagyítási arányától függ.

¹⁹ Cikkünkben, ez alkalommal, célkitűzésünknek megfelelően csak a levéltár és könyvtár gyűjtőkörének kérdésével foglalkoztunk. A legutóbbi időben azonban számos probléma merült fel a különböző emlékmúzeumokkal kapcsolatban is. Ezeket a kérdéseket ugyancsak hasznos volna a könyvtárak és levéltárak között megindítandó vita során a múzeumokkal megbeszélni, s így a három különböző típusú, anyagában, feldolgozó és feltárási módszereiben eltérő, de egyformán gyűjtőtevékenységet folytató tudományos intézmény profilját tisztázni, állományaik jellegét elsősorban a kutatás, de nem kevésbé fontos szempontként az állomány védelme érdekében meghatározni.

Az előbb említett képméreték használata esetén a mikrofilmre vett könyvek és folyóiratok legnagyobb részénél az eredeti vonalak 8 : 1—15 : 1 arányban csökkennek, az olvasókészülék nagyítási arányának ezért ehhez kell igazodnia. A gyakorlati megfigyelések szerint a mikrofilm-kockákat nem elég a lefényképezett anyag eredeti méretére nagyítva kivetíteni, mivel a vetített szöveg kevésbé olvasható, mint az eredeti. Éppen ezért szükséges az olvasógéppel a mikrofilmen 8 : 1—15 : 1 arányban kicsinyített oldalakat 1 : 12—1 : 19 arányban megnagyítani. Erősebb kicsinyítés esetén — pl. napilapok fényképezésénél — még ennél erősebb nagyításra is szükség lehet¹. A nagyítási arány bizonyos határokon belül történő változtatásait néhány olvasógép-típusnál önműködő élességbeállító teszi lehetővé. Kevésbé kényelmes, de az előzőt sokban helyettesítő megoldás az, ha az olvasókészüléket különböző gyújtótávolságú, cserélhető objektívvel látják el.

Az olvasógépek használhatóságának másik lényeges kérdése a filmtartó- és továbbító-szerkezettel kapcsolatos. Elengedhetetlen, hogy az alkalmas legyen a mikrofilm két legnépszerűbb formája, a tekercsfilm és a filmsík kényelmes használatára, és hogy azzal a filmet a kép álló vagy fekvő helyzetének megfelelően elfordítani és karcolásmentesen továbbítani lehessen. A mikrofilm-olvasókészülékek nélkülözhetetlen kelléke ezért a tekercsfilmtartó nyitható filmszorítólap, melyből a film húzgálás nélkül kiemelhető, valamint a 210—234 mm hosszúságú filmdarabok befogására alkalmas filmsík-tartó.

A mikrofilm e népszerű formái mellett számíthatunk a síklap-formájú mikro-könyvek elterjedésére is. Európa több országában gyakran használják a mikrokard filmanyagra sokszorosított változatát, a *síkfilm*et s ez a forma a közeli jövőben valószínűleg a mi könyvtárainkban is bevezetésre fog kerülni.² Méreteinek nemzetközi szabványosítása most folyik, egyelőre a könyvtári katalóguslap méretének megfelelő 75 × 125 mm a legelterjedtebb formája. A síkfilm használatát a mikrofilm-olvasógép kiegészítő részeként készített síkfilmtartó teszi lehetővé. A filmtartók elhelyezésével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy azok helye használat közben a készülék alsó részén, az olvasó felőli oldalon van, mert csak így lehet a filmet kényelmesen beállítani és továbbítani. A film felmelegedését ugyanakkor a vetítőizzó különleges elhelyezésével és szellőztetésével lehet megakadályozni.

Az olvasógépek készítése vagy kiválasztása alkalmával rendszerint felvetődik a készülékek hordozhatóságának kérdése ; sokan csak a hordozható gépeket tartják korszerűeknek. Tagadhatatlan, hogy a könnyen mozgathatóság nagy előny, de a nehezebb gépek szilárdabbak és jobban el vannak látva az olvasó kényelmét szolgáló berendezésekkel. A két géptípus közötti különbség szembetűnő két Kelet-Németországban készült olvasógép, a *Mikrokopie* és a *Zeiss Dokumator* összehasonlítása alkalmával. A *Mikrokopie* összecusukható és hordozható kis készülék, a *Dokumator* pedig nehezen mozgatható, mégis ez utóbbinak van több olyan tulajdonsága, amelyet a könyvtári olvasógépektől elvárunk. A hordozható gépek nagy részénél a vetítőfelület nincs a készülékbe építve, hanem azt a szoba világos fala vagy az asztallapra helyezett fehér papírlap helyettesíti. Ez a megoldás főképp azért kényelmetlen, mert az olvasószoba teljes besötétítését teszi szükségessé, ami viszont jegyzetek készítésében akadályozza meg az olvasót. Kívánatos ezért, hogy az olvasógép beépített, 25—30 cm távolságból kényelmesen szemlélhető vetítőfelülettel legyen ellátva, amit fényvédő-ernyő óv meg a

¹ BRÜDERLIN, P.: *Die Dokumentation im Zeitungsbetrieb und der Mikrofilm*. Rev. Doc. 18. (1951.) 69—71. p.

² WOLK, L. J.—TONNON, J. C.: *The microcopy on flat film as an aid in documentation*. Rev. Doc. 17. (1950.) 134—141., 216—238. p.

külső világosságtól.³ Mivel így a filmtartó-szerkezet és a vetítőfelület egyaránt az olvasó felőli oldalon van, a szükséges nagyítás még rövid gyűjtőtávolságú objektív használata esetén is csak úgy jöhet létre, ha a fény optikai útját tükör töri meg. Az olvasógépek bizonyos típusainál a tükör hátulról vetíti a képet egy homályos üvegre, más típusoknál a fény a felül elhelyezett tükörből kerül a világos színű vetítőfelületre. Ez utóbbi megoldás látszik megfelelőbbnek, mivel egyrészt kevesebb közvetlen fény jut így az olvasó szemébe, másrészt ez a vetített kép alapján történő rajzolást is lehetővé teszi.

A mikrofilm-olvasógépek népszerűsítése, az irántuk megnyilvánuló kereslet növekedése érdekében készítettek el néhány olvasókészüléket olyan formában, hogy az mikrofilm-olvasáson kívül fénykép-nagyításra vagy reprodukciós fényképezésre is használható legyen. A könyvtári olvasóterem részére azonban nem ilyen készülékekre van szükség, s a gyakorlati munka sem igazolta ezen eljárás helyességét. A nagyító- és reprodukálókészülékek ugyanis ma már jó és olcsó gépek formájában kaphatók, az összevont készülékeket viszont rendszerint egyik célra sem lehet kielégítően használni.⁴

A fent ismertetett szempontoknak megfelelő olvasókészülékek belföldön még nem készültek. Mivel a külföldi olvasógépek nagy mennyiségben történő behozatala nehézségekbe ütközik, a mikrofilm-olvasókészülékek kérdése egyedül a hazai sorozatgyártás útján látszik megoldhatónak. Optikai műszereket gyártó iparunk fejlettsége és eddigi eredményei alapján nagyteljesítményű könyvtári olvasókészülékeket bizonyára itthon is elő lehet állítani. A mikrofilm-olvasógépek hazai sorozatgyártása és azok tervszerű elosztása a tudományos és dokumentációs munka számára rendkívül nagy segítséget jelentene. Nem csak a nagy könyvtárak mikrofilmre vett kézirat- és ritkaságtári anyagát, hanem a külföldről mikrofilm formájában érkezett műveket is az ország minden részében hozzáférhetővé tenné ez a kutatók számára. Lehetőség nyílna arra, hogy a régi folyóiratok és a külföldről kevés példányszámban érkező újabb folyóiratok az érdekelt szakkönyvtárakba mikrofilm formájában elkerüljenek. Ezenkívül az olvasókészülékek korszerű eszközt jelentenének mindenütt, ahol tudományos munka folyik, és reális alapot teremtenének többek között a magyar mikrokönyv-kiadás megindítása számára.

A könyvtári igények kielégítésére s a kész gépek elosztásának megszervezése érdekében a könyvtárak és az ipar képviselőinek együttműködése szükséges.

TÖRKÉS LÁSZLÓ

³ CONRAD, G. Miles : *User needs in a microfacsimile reader*. Amer. Doc. 2. (1951. 201—204. p.

⁴ *Manual on document reproduction and selection*. The Hague, 1953.

S Z E M L E

Hajnal István : L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales.

Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. 7. Budapest, 1954.

Több mint két évtizeddel ezelőtt jelent meg egy külföldre szakadt magyar tudós-
nak, IRSAY Istvánnak könyve az európai egyetemek történetéről. A könyvet gyors és
teljesen megérdemelt nemzetközi elismerés fogadta. IRSAY adatokkal, tényekkel vitat-
hatatlanná tette az egyetemek alakulásának mozgalmi jellegét. A mozgalom a kor tár-
sadalmának igen lényeges szükségleteként jelentkezett. Ezért érthető egyrészt, hogy
mihamar az európai művelődés döntő tényezőjévé vált, másrészt pedig kétségtelenné
lett az is, hogy kezdeteinek vizsgálatánál az intézménytörténet módszereinek alkalma-
zása — amit az újabbkori egyetemek történetei erőltetnek — teljesen lehetetlen. A tudo-
mány művelése egy bizonyos társadalmi réteg sajátos hivatása, foglalkozása volt. „Ars”,
mint ahogyan az itáliai városok posztókészítőinek és ötvöseinek mestersége is „arte”
volt, s művelői ugyanúgy érdekvédelmi közösségekbe, „universitákba”, céhekbe tömö-
rültek, mint a párizsi Notre Dame sziget magisterei és scholarisai is — a társadalmi fej-
lődés egy szükségszerűen adott pillanatában — a közös mesterség egyazon érdekeinek
védelmére „céhüket”, az Universitast, az egyetemet megalakították.

Úgy véljük, HAJNAL István könyve a magyar és egyetemes tudományosságnak
nem kisebb ajándék, mint IRSAY egyetemtörténete. Sőt, mivel egy, csak rendkívül
részletezett, kifinomultan aprólékos módszerekkel művelhető területen mond döntően
újat és meghatározta az írástörténeti kutatások további fejlődésének irányát, még külö-
nösebb jelentőségű. Az IRSAY könyvére való emlékezést azonban az is kiváltotta, amit
a bevezetőben már elmondottunk. Az egyetemi mozgalom hordozói a kor felfogása szerint
egy mesterséget űztek, mely természetesen az iparúzó egyéb „metier”-k fölé emelkedett.
Ámde a társadalmi értékelésben a studium bármennyire is előretört, a vele való foglal-
kozás mindig nélkülözhetetlenné tesz bizonyos technikai jellegű ismereteket, s ezek
között az első rangot az írás kapja. IRSAY a középkori Európa történései között megállá-
pította az egyetemi mozgalom jelenlétét, de nem gondolt, talán nem is gondolhatott a
mozgalom eredményeit továbbvívó és megörökítő íráskultúrának az egyetemekhez
fűződő kapcsolataira. Márpedig ezeket a kapcsolatokat egyszer tisztázni kellett, hiszen
az egyetem-szerveződés mozgalomának elindulása az írásbeliség felújulásával esik egybe.
Tudjuk azt is, hogy a könyvnyomtatás előtti kéziratosság történetének lényeges vonat-
kozásai elválaszthatatlanul kapcsolódnak éppen az egyetemi oktatás következtében
magnövekedett írásos produkcióhoz. HAJNAL István ezeket a kérdéseket tisztázza.
A középkor második felének írástörténetét elválaszthatatlanul az egyetemek sorsának
vizsgálatához kötötte, s ezzel a vizsgálódások egyedül lehetséges módját is meghatározta.

Az európai írástörténet és az egyetem kapcsolatait már mások is vizsgálták — J.
DESTREZRE és G. BATELLIRE gondolunk — de egészen más szempontok szerint. Egyi-

kük sem az íráskultúra és az egyetem általános kérdéseivel, hanem az ún. egyetemi íráskorszakban hatalmasra duzzadt kódexprodukciónak rendszerezésével foglalkozott. BATTELI a grafikus kérdések vizsgálata útján a XIII. század három jellegzetes betűtípusának kialakulási helyét végérvényesen a kor három nagy egyetemében: Bolognában, Párizsban és Oxfordban jelölte meg. DESTREZ viszont az egyetemi kéziratok szerkezetének és előállítási kérdéseinek tisztázásával az egyetemi oktatás textusainak szövegkritikáját segítette elő. De egyikük sem vizsgálta azt az alapvető kérdést, hogy a kor írásbelisége az egyetemekhez szorosan kapcsolódik-e? Azaz: oktatta-e az egyetem a betűvetést?

HAJNAL bebizonyítja, hogy igen. Könyvének első fejezetében (*L'enseignement élémentaire dans les universités du moyen âge*. 3–63.) igen sok, főként természetesen franciaországi adattal bizonyítja, hogy a középkori egyetemek oktatási programjában az írásktatás létezése minden kétséget kizáró módon megállapítható. Ez különben azért is könnyen érthető, mert hiszen az egyetemekre ebben a korban 8–9 éves gyerekek is kerültek. Tőlük még sokkal kevesebbet sem lehetett kívánni, nemhogy a kor bonyolult írásának ismeretét. Az egyetem még a XIV. században is megelégedett azzal, ha a kezdő kisdíjak latinul legalább olvasni tud, azaz egy többé-kevésbé ismert szöveget betűzni tud, ami HAJNAL adatai szerint is csak „Európa első ábécés könyve”, a zsolotárkönyv lehetett. Ezzel az egyetemek is számoltak, s ezért vállalták az írásktatás mai mértékkel kezdetleges munkáját. Az egyetem írástanításának azonban, mint HAJNAL bizonyítja, más célja is volt. Az egyetem kezdetben és még sokáig nem intézmény, hanem létérdekeken alapuló szervezet, tagjainak sorsa, megélhetése is kellett, hogy foglalkoztassa. Világos az, hogy a gyerekkorban egyetemre kerülők nem valamennyije tudott a „curriculumon” végigjutni. A hosszú tanulmányi idő alatt nagy volt köztük a „lemorzsolódás” különféle okok, ezek között természetesen a képesség hiánya miatt is. Az Universitasnak azonban, ha egyszer tagjává fogadta őket, a félig vagy annyira sem képzettek sorsával is kellett törődnie. Ezért intézkedik úgy pl. a toulousei egyetem, hogy az, aki a tanulmányok végzésére teljesen alkalmatlannak bizonyult, még egy évig kollégiumban maradjon, hogy „írni vagy énekelni megtanuljon . . . és így meg tudjon élni . . .” A XIII. század elején egy pápai legátusnak is az a véleménye, hogy az írás, az „informatio alfabeti” olyan „ars”, ami áruba bocsátható, meg lehet belőle élni. Az írásktatás az egyetemi, főiskolai oktatásból később sem tűnt el teljesen. Az egyetem voltaképpen csak akkor szünteti be az írás tanítását, amikor a középiskola, a gimnázium leválik belőle. Itt azonban szépírás címén még sokáig tartja magát és a különböző Ratio Studiorumok egyike sem tartja nélkülözhetőnek a „calligraphiát”. Így volt ez nálunk és — mint HAJNAL kimutatja — máshol is Európában, még akkor is, mikor már a betűvetés elemeit a normális iskolában, az elemi osztályokban tanították. Példái és adatai hatalmas számával HAJNAL könyvének ez az első fejezete az európai alsófokú oktatás eddig szinte páratlan áttekintésévé lesz.

Második fejezetében (*Méthodes de l'enseignement de l'écriture à l'Université*. 64–101.) ennek az egyetemi oktatásba épített elemi iskolás írástanításnak módszereivel ismerkedünk meg. E módszerek a középkorban lényegében az előadás általános módjával azonosulnak és ez a praelectio, a felolvasás. A „doctor” vagy magister felolvasása közölte az iskolással a kor művelődésének elemeit és időjártával annak teljességét is. Ez a művelődés azonban lényege szerint szóbeli, „culture verbale”. Elsajátításának útja sem kész írott szövegek betanulásán, tankönyvhasználaton át, hanem kollektív technikai munkán, a „lectio” leírásán át vezet. Az írásra nagy feladat hárult. Meg kellett fogni és az utókorra áthagyományozni a „lector” gondolatait. Ennek a nem mindig könnyű, de igen fontos feladatnak megoldását a megfelelő előadással a lectornak is segítenie kellett. A korabeli szakkifejezés erre „legere ad penna”, „tollba olvasni”. Úgy tartani a prae-

lectiot, hogy a hallgatóság írásban követni tudja. Nem csupán egyszerű jegyzetkészítéstről, az előadás kívánatos visszaadásáról volt szó — ez magasabb fokon az ún. reportatummal történt — hanem pontos, szóról-szóra történő leírásról. A betűformákat a kisdíák már az egyetemre lépés előtt megtanulta, olvasni már tudott. Most az ismert betűformák hang utáni — „modo pronuntiantium” — reprodukálásáról volt szó. Eleinte nem volt ez könnyű. Érthető tehát, hogy az egyetemi statutumok e módszerrel annyit toglalkoznak. Mindenképpen igyekeztek megőrizni. Nemcsak azért, mert hagyomány, hanem azért is, mert állandó napi írásgyakorlatot jelent. Az íráskészség fejlesztésével az egyetemen használatos írás — „littera” — grafikai egységét is alkalmasan mozdította elő. Ezért ajánlják a kezdőknek nagyon nyomatékosan a lassú, szavankénti („tractim, nominatim”) előadást. Későbbi tanulmányok során, ahol textusok magyarázata volt az előadás tárgya, már beérték a szöveg glosszázásával, esetleges javításával és adott esetben a már említett „reportatummal”, jegyzettel.

A jegyzetkészítés további módjai a „repetitio” és a „resumptio”. Egyik sem a helyszínen, a magister auditoriumában készült, hanem az előadás után, esetleg néhány nappal később diktálta le a „pronuntiator”. Különleges érdekessége volt a levélkészítés oktatásának, ami már szintén csak a kezdő évek után vált esedékessé. A „resumptionak” itt is helye volt. De az elmélet elsajátításán kívül, még gyakorlatokat is kellett készíteni. Ezek a házifeladat-levelek természetesen megfelelő elbírálásra kerültek, mégpedig nem-csupán a stílus, a „dictamen”, hanem az írás szempontjai szerint is.

Ha már a levélírás technikáját is egyetemeken tanították, mennyivel indokoltabb feltevés az, hogy az igen fontos közokiratok, az oklevelek szerkesztését is a felsőbb tanulmányok során sajátítsák el. A notáriátus mestersége, a késő középkor egyik igen respektált foglalkozása, megfelelő jogi és latin tudást igényelt. Az eddigi egészen általános közfelfogás szerint a notárius-képzés, az egész mesterség szembeötlő jogász-jellege miatt is, csak a jogi fakultáson folyhatott. HAJNAL könyvének harmadik fejezetéből tudjuk meg, hogy a notáriusok képzése még Olaszországban is az Artes-fakultáson folyt és nem a jogin, BRESSLAU véleményével is ellentétben. Ez a képzés természetesen nem azonnal a jogi ismeretek közlésén kezdődött, hanem az oklevélszerkesztés kezdeti feltételeit vette figyelembe, és biztos latin tudást, valamint megfelelő íráskészséget követelt meg. Az egyetemi írásktatás ez utóbbi vonatkozásokon keresztül jut a legmagasabbra. Láttuk, hogy a kezdő scholaris egyetemi pályafutását a betűvetéssel kezdte. Az első évek leckeírása, az „ad pennam” írás után később már a reportatum és a resumptio készítése is a diktálás utáni írást tanultatta meg vele. Ez az írás pedig a dolog természete szerint csak folyóírás lehetett, melyet HAJNAL már régebben „écriture dictamen”-nek nevezett el. Könnyen kezelhető és nagy gyakorlat után, még gyorsan írt formában is elég jól olvasható betűtípus alakult ki. Az oklevélkészítés azonban olyan írást kíván, mely elég világos és határozott vonalú ahhoz, hogy a szöveg értelmezésében a betűk formája nehézséget ne okozzon. Ezért érthető, ha ismétlenül merülnek fel adatok arról, hogy a notáriusjelöltek írni tanultak. Nem azért tették azt, mintha addig a betűvetéshez egyáltalán nem is értettek volna, hanem, mert mesterségük tárgya az oklevélkiállítás, a most említett követelmények szerint alakított betűk alkalmazását kívánta. Az oklevél-szerkesztés azonban nemcsak ezen a szálon függ össze az Artes-szel. Az oklevelek nyelve általában a lehetőségek határain belül mentes a jogi nyelvezet körülményes ridegségétől. A legkellemetlenebb helyzetek, a legdurvább és legkegyetlenebb események is bizonyos könnyed és elegáns előadásra találnak anélkül, hogy az úgynevezett jogi hatást kiváltó érdemi vonatkozásai, az előadás stilisztikai fordulatainak finomsága miatt érdektelenné válnának. Ezt a notáriusoknak megint csak tanulni kellett, s ez a tanulmány semmiképpen sem lehetett a jogi studiumok egyike, hanem csak az Artes-fakultás „szabad művészeti” között található helyet. HAJNAL határozott biztonság-

gal találja meg a notáriust leginkább érdeklő „szabad művészetet” a retorikában. Régóta tudjuk, hogy a középkor híres „septem artes liberales” a klasszikus nevelési hagyományok folytatása. Ennek a nevelésnek értelmét és célját a rétorok képzésére tették. A rétor, a közpályán forgó római, aki minden hozzáférhető ismeret, az „általános műveltség” birtokában van, a szép beszéd tudományát éppen nem nélkülözhetette. Mindaz, ami széles körű tudása, jogi ismerete segítségével elérhető, csak a kellő előadás, a „peroratio” révén érhető el. Latinság, stílus alapozzák meg a közokiratszerkesztés mesterségét, az „ars notariandi”. És még valami: a dialektikus készség, mely nélkül világos, logikus, a tényállást félreértés nélkül exponáló előadás elképzelhetetlen. Mindezt együtt az Artes-fakultás nyújtotta. Így jutunk el a „szabad művészetek” oktatása főhelyének, a párizsi egyetem szerepének vizsgálatához. A szerző ezt ismét alaposan, teljesen meggyőző módon végzi és kimutatja, hogy Párizsban a notárius előképzés valóban a most említett módon folyt. Érdekes itt megemlíteni, hogy a nem notárius jogászok közül az ügyvédek — procuratorokat — az őket az írásmesterséghez fűző szoros kapcsolat jeleként, az egyetem szervezetében az egyetemi másolók, a „librarii” mellé helyezték.

A franciaországi viszonyok mellett legtöbb figyelmet érdemelnek, mert legérdekesebbek az angliaiak. Angliában az egyetemek székhelyei vidéken voltak. Az „ars notariandi” angol elhivatottjai tehát a szükséges gyakorlati ismereteket egyetemük városában nem szerezhették volna meg olyan könnyen, mint a franciák a párizsi Palatiumban és a Parlamentben. Ezért az előkészítés a jogi pályára Londonban a város grammatika-iskoláin folytatott előtanulmányok után, főként a Parlament és a kancellária nagy igazságszolgáltatási és adminisztrációs gépezetével való, gyakorlati ismerkedés révén történt. Olyasfajta lehetett ez, mint a régi magyar „patvaria”. A megoldás különben azért is érthető, mert a római és kánonjog mellett a legnagyobb mértékben használt szokásjogot a középkor iskoláin nem oktatták. De bármennyire méltánylandó is a szokásjog szerepe, a nemzetenként változó „jus consuetudinarium” differenciáltságával szemben az oklevélszerkesztés elméletének és gyakorlatának egységét a párizsi egyetem egész Európára kiterjedő tekintélye biztosította.

A könyv utolsó fejezetéből (*L'effet de l'enseignement scolaire sur l'uniformité de la pratique européenne*, 130—182.) is ez világlik ki. Ez a fejezet különben nem más, mint az eddigi írástörténeti fejtegetések tisztán oklevéltani következményeinek bemutatása. E folyóirat tárgykörétől távol kerülnénk, ha ezeket az igen lényeges és a maguk területén ismét sok tekintetben merőben új megállapításokat az előbbi részletességgel ismertetnénk. A lényegesebb eredményeket azonban helyénvaló legalább röviden megemlíteni. Egyes oklevélrészletek (Salutatio, Invocatio, Datum per manus) vizsgálata segítségével ismételtelen bizonyítja a közokirat és a forma epistolaris kapcsolatát. Az eddig uralkodó véleménnyel ellentétben a pápai kancellária hatását okleveles gyakorlatunkra lényegesen redukálónak mondja. E fejezetben már a hazai viszonyokra, különleges oklevéladási módjainkra is kitér. Megismerteti a nyugati olvasót egyik legsajátosabb jogintézményünkkel, a hiteles helyekkel. Sokban hozzájárul a hazai „magister” cím értelmezéséhez és úgy tartja, hogy nem minden esetben, sőt sokszor egyáltalán nem egyetemi címként kezelendő. Összeveti a magyar és a környező külföldi gyakorlatot, de még a távolabbi országok oklevélszerkesztési és írási adatait is és arra a következtetésre jut, hogy ezek között lényegbevágó különbségek nem állapíthatók meg. Teljes joggal beszélhetünk tehát az okleveles gyakorlat európai egységéről, ami ismét csak az egyetemi oktatás egységes párizsi irányításában leli magyarázatát.

HAJNAL István könyve sokoldalú bizonyítással, rendkívül összetett vizsgálódási módokkal éri el eredményeit. Ezek az eredmények könyvét a latin írástörténet kutatásának egyik legkimagaslóbb teljesítményévé teszik.

MEZEY LÁSZLÓ

Batsányi János összes művei. Sajtó alá rendezte Keresztury Dezső és Tarnai Andor. I. Versek. Bp. Akadémiai Kiadó, 1953. 591 l.

A vastag opusz előtt nincs előszó; amint a könyvet kinyitjuk, BATSÁNYI JÁNOS FÜGER-féle, lenyűgözően szép arcképével találjuk szemben magunkat, aztán a versei következnek. A kiadók, akik annyi idejüket áldozták ennek a költőnek, majd csak a versek után, s ott is szigorúan a kiadások történeténél és a versek megértéséhez és értékeléséhez szükséges jegyzeteknél maradnak. Az író így beszél önmagáért; de a kutatónak, az érdeklődőnek minden elképzelhető segítséget megadnak, hogy elmondja róla, amit ők valószínűleg jobban elmondanának, ha nem korlátozták volna szerepüket a legnehezebb feladatra.

Aki a kritikai kiadások új szabályzatát ismeri, tudja, hogy egységes elvek szerint készülnek. Abban, ahogy ezeket az elveket a kiadók keresztülvizsik, mégis lehetnek egyéni különbségek. Még annak is, aki nem olvassa el a bőséges jegyzetanyag minden sorát (pedig érdemes, mert ebből az életrajz és a korrajz nagy részletességgel bontakozik ki), feltűnhetik, hogy milyen tüzetességgel és alaposággal, milyen szigorú mérlegelés eredményeképpen alakult ki a versek valószínű időrendje, a munka történeti csontváza. Ugyanezek a tulajdonságok kellenek a szövegkritikához is, amely a vázlatokat, a terveket végigkíséri a cenzor szeszélyes „vasmarkán” keresztül a végleges formáig vagy a kiadásig.

Azok az érdekes kísérletek, amelyeket egy új stílustörténet megalapozói a különböző fogalmazványok összehasonlításával folytatnak, még csak emelik a BATSÁNYI-kötet kiadóinak abbéli érdemét, hogy a szöveg minden módosulását feltűntetik és magyarázzák. Finom érzékük van azok iránt a ciklusalkotó törekvések iránt, amely mindig jellemzi a „nagyvonalú” költőt. Nagyon érdekes, amit a „Kufsteini elégiák”-ról, az *Árpád-eposz* csonkjáról, a „Várna és Mohács”, „A magyar költő idegen, messze földön” cím alatt mondanak. A ciklikus törekvést még jelentősebbé teszi az, hogy a fogságok, a száműzetés, a menekülési kísérletek szétzilálták a költő írásait szünetjelekkel és váratlan modulációkkal szaggatták meg élete harmóniáját; s így minden, ami a folytonosság javára lehet, sokszoros becsű számunkra.

Ezért értékes a szövegközlés második csoportja is, ahol az idegen nyelvű verseket — latin, német, francia költeményeket — foglalták össze a kiadók BATSÁNYI-mál. Ezek a — sokszor taktikai szükségletből eredő — versek valamelyes híd üresnek látszó korszakok fölött. BATSÁNYI sokoldalú irodalmi ismereteit, az eddiginél sokkal tágabbnak mutakozó világképét is illusztrálják. Német mintái (HERDER, KLOPSTOCK) mellett spanyol emigráns sorstárs verse is hat rá, a Juan Melendez VALDESÉ és egyik széljegyzetében LAMARTINE-t is említi: nem maradt hát el annyira az időtől, mint sokáig hitték és hangoztatták. Most már meg lehetne írni BATSÁNYI világirodalmi vonatkozásait,¹ megadva ebben az írásban OSSZIÁNNak azt a helyet, amely megilleti. A kiadók helyesen tették, hogy az OSSZIÁN-fordításokat, ezeket a prózai költeményeket (harmadik csoportként) közvetlenül a versekhez kapcsolták.² Mindebből az is kiderül, hogy BATSÁNYI-nak köze van a magyar romanticizmushoz is

Az ossziáni „romantika” BATSÁNYI egyik nagy szerelme, de persze nem olyan forró, mint a haladásért és az emberi jogokért való nagyon megalapozott, nagyon korszerű és nagyon következetes rajongása. Műveinek, világnézetének és politikai meg-

¹ Egészítsük ki a mondottakat azzal, hogy BATSÁNYI az egyik legelső lírikusunk, akit idegen nyelvre fordítottak, amint azt 1940-ben kimutattuk (*Batsányi ismeretlen olasz fordítása*. Irodalomtörténet, 1940).

² Az OSSZIÁN-kultusz zenei vágyányáról a kiadásban is szó van (550. l.) FÁBIÁN Gábor egy mondása alapján. Vö. *The Culmination of the Hungarian Ossian-Cult*. A Philological Miscellany presented to Eilert Ekwall. Studia Neophilol. (Uppsala), 1941.

győződésének árnyalatát kiadói nagy pontossággal és finomsággal fejezik ki. Így világosan látjuk helyét a magyar politikai reformtörekvések történetében, sokkal világosabban, mint eddig. Látjuk, mi ebben életének függvénye és mi a természetében rejlő, alig módosuló mag.

De ugyancsak forró honvággy hevíti a „hatalmas és felséges magyar nyelv” után is (350. l.). Abban, a ma szinte érthetetlennek tűnő, elkeseredett harcban, amit BATSÁNYI korában helyesírásért, szóhasználatért, nyelvújításért vívtak őseink, megvan a maga pontos helye, mint a politikában. Nem csoda, hiszen művésze a nyelvnek, s ez bizonyos fokig „fölfedezés”, amit ennek a kiadásnak köszönhetünk. A néhol kicsit száraz magyar tizenketteseket itt arányosan ellensúlyozzák kitűnő jambusok, ihletett görög—római versszakok, sőt egészen modernül ható szabad vers is. Merész és csengő rímek („Tiról-barátiról”, 1795), lüktető ritmusok dicsérik a költőt, akiből még sokkal több lehetett volna, ha ránk hagyhatta volna mindazt, amit írt. Ebben a szép, rendezett együttesben stílusának ízléses realizmusa is jól érvényesül, — mintha ő lenne a mérleg nyelve a túlfinomult KAZINCZY s a helyenként naturalisztikus CSOKONAI között.

HANKISS JÁNOS

TARTALOM

<i>Domanovszky Ákos</i> : A leltározás és raktározás új rendje a budapesti Egyetemi Könyvtárban. — New System of Accession and Shelving in the Budapest University Library	161
<i>Rác Aranka</i> : Megyei könyvtárak tájismereti anyaga. — Das heimatskundliche Material der Komitatsbibliotheken	178
<i>Soltész Zoltánné</i> : A sárvár-újszigeti nyomda könyvdíszai. — Die Buchverzierungen der Druckerei zu Sárvár-Ujsziget	192

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Trócsányi Zoltán</i> : A kisbetűk a régi magyar nyomdászatban	212
<i>Stoll Béla</i> : Világi énekek és versek	221
<i>Fülöp Géza</i> : Gyulai Pál levele Ferenczi Zoltánhoz Móricz Zsigmond érdekében	223

FIGYELŐ

<i>Barabási Rezső</i> : Az Országos Könyvtárügyi Tanács munkája és feladatai	224
<i>T. B.</i> : A magyar könyvtárosok II. Országos Konferenciája	227
<i>Gerő Gyula</i> : »A magyar könyv tíz éve kiállítása« — könyvtáros szemmel	229
<i>V. Waldapfel Eszter</i> : A könyvtári és levéltári gyűjtőkör kérdéséhez	236
<i>Tőkés László</i> : Könyvtárak igényei a mikrofilm-olvasókészülékekkel szemben	244

SZEMLE

<i>Hajnal István</i> : L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales (Ism. Mezey László)	247
<i>Batsányi János</i> összes művei. (Ism. Hankiss János)	251